

BZgA

Federal Centre
for
Health
Education

WHO Regional Office for Europe and BZgA

Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη Σεξουαλική Αγωγή στην Ευρώπη

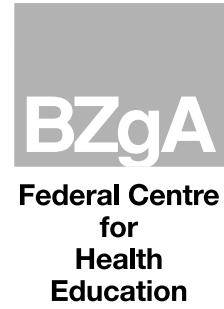
*Ένα πλαίσιο που απευθύνεται
σε φορείς χάραξης πολιτικής,
εκπαιδευτικές και υγειονομικές αρχές
και ειδικούς.*

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΥΓΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΥΓΕΙΑΣ

EUROPE

WHO Regional Office for Europe and BZgA

Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη Σεξουαλική Αγωγή στην Ευρώπη

Ένα πλαίσιο που απευθύνεται
σε φορείς χάραξης πολιτικής,
εκπαιδευτικές και υγειονομικές αρχές
και ειδικούς

Federal Centre for Health Education, BZgA
Cologne 2010

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος	5
Μέρος 1: Εισαγωγή	9
1. Ιστορική αναδρομή και στόχος	9
1.1 Επίσημη και ανεπίσημη σεξουαλική αγωγή	10
1.2 Ιστορικό πλαίσιο της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία	11
1.3 Ανάπτυξη της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία στην Ευρώπη	12
1.4 Ποικιλία θεσμικών ρυθμίσεων για τη σεξουαλική εκπαίδευση στην Ευρώπη	13
1.5 Η Ευρώπη μέσα από μια παγκόσμια θεώρηση	15
1.6 Παράλληλες διεθνείς πρωτοβουλίες σεξουαλικής αγωγής	16
2. Σεξουαλικότητα, σεξουαλική υγεία και σεξουαλική αγωγή – ορισμοί και έννοιες	17
3. Διαμόρφωση ανάγκης για σεξουαλική αγωγή	21
3.1 Ουσιώδεις προβληματισμοί για τη σεξουαλική αγωγή	21
3.2 Ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών	22
4. Αρχές και αποτελέσματα της σεξουαλικής αγωγής	27
5. Ομάδες στόχοι και εταίροι στη σεξουαλική αγωγή	28
6. Πως θα πραγματοποιηθεί η σεξουαλική αγωγή – γενικό πλαίσιο και βασικές προϋποθέσεις	29
6.1 Επτά χαρακτηριστικά της σεξουαλικής αγωγής	29
6.2 Ικανότητα των εκπαιδευτών	31

Μέρος 2: Σεξουαλική Αγωγή 33 Πίνακας Κατευθυντήριων Οδηγιών

1. Εισαγωγή στον Πίνακα Κατευθυντήριων Οδηγιών 33

- 1.1 Ιστορική αναδρομή στον Πίνακα Κατευθυντήριων Οδηγιών 33
- 1.2 Η σημασία των δομών υποστήριξης 34
- 1.3 Γιατί η σεξουαλική αγωγή πρέπει να ξεκινήσει πριν την ηλικία των τεσσάρων ετών; 35
- 1.4 Τρόπος χρήσης του Πίνακα Κατευθυντήριων Οδηγιών 35

2. Πίνακας Κατευθυντήριων Οδηγιών 37

Βιβλιογραφία 51

- A. Παραπομπές 51
- B. Επιστημονική βιβλιογραφία σχετική με τη ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών 53
- C. Προγράμματα μαθημάτων και εκπαιδευτικά βιβλία 56
- D. Διαδικτυακοί τόποι 58

Τίτλος

Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη Σεξουαλική Αγωγή στην Ευρώπη. Ένα πλαίσιο που απευθύνεται σε φορείς χάραξης πολιτικής, εκπαιδευτικές και υγειονομικές αρχές και ειδικούς.

Τίτλος πρωτοτύπου

Standards for Sexuality Education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists

Μετάφραση

Η μετάφραση στα ελληνικά πραγματοποιήθηκε μετά από σχετική άδεια που δόθηκε από Federal Centre for Health Education στη Διεύθυνση Κοινωνικής και Αναπτυξιακής Παιδιατρικής του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού - Υπουργείο Υγείας.

Οι μεταφραστές είναι οι μόνοι υπεύθυνοι για την ακρίβεια της μετάφρασης.

Υπεύθυνοι μετάφρασης

Βαρουξή Αλεξάνδρα, *Κοινωνική Επιστήμονας, MSc*

Εκίζογλου Χρύσα, *Μαία Msc, Ψυχολόγος BSc*

Επιμέλεια κειμένου

Ξεκαλάκη Αδομαντία *MD, PhD, Διευθύντρια Κοινωνικής και Αναπτυξιακής Παιδιατρικής του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού*

Παραπομπή στο πρωτότυπο κείμενο

Standards for Sexuality Education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists

Federal Centre for Health Education and WHO Regional Office for Europe

<https://www.icmec.org/wp-content/uploads/2016/06/WHOStandards-for-Sexuality-Ed-in-Europe.pdf>

Πρόλογος

Η ευρωπαϊκή περιφέρεια του ΠΟΥ αντιμετωπίζει πολλές προκλήσεις όσον αφορά τη σεξουαλική υγεία: τα αυξημένα ποσοστά HIV και άλλων σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων (ΣΜΝ), οι ακούσιες εφηβικές εγκυμοσύνες και η σεξουαλική βία είναι μερικές από αυτές. Τα παιδιά και οι νέοι έχουν κεντρικό ρόλο για τη βελτίωση του επιπέδου της σεξουαλικής υγείας συνολικά. Πρέπει να κατανοούν τη σεξουαλικότητα τόσο σε σχέση με τους πιθανούς κινδύνους, όσο και σε σχέση με την απόκτηση θετικών εμπειριών, προκειμένου να αναπτύξουν μια υπεύθυνη και θετική στάση απέναντί της. Με αυτόν τον τρόπο, θα είναι ικανοί να αναπτύξουν μια υπεύθυνη στάση, όχι μόνο απέναντι στον εαυτό τους, αλλά και απέναντι στους άλλους μέσα στις κοινωνίες που ζουν.

Αυτό το εγχειρίδιο αναπτύχθηκε ως απάντηση στην ανάγκη για τη δημιουργία κατευθυντήριων οδηγιών για τη σεξουαλική αγωγή, που πρόσφατα έγινε εμφανής στην Ευρωπαϊκή Περιφέρεια του ΠΟΥ, η οποία περιλαμβάνει 53 χώρες, που καλύπτουν μια τεράστια γεωγραφική περιοχή από τον Ατλαντικό ως τον Ειρηνικό Ωκεανό. Οι περισσότερες χώρες της Δυτικής Ευρώπης έχουν πλέον εθνικές κατευθυντήριες οδηγίες ή στοιχειώδεις οδηγίες για σεξουαλική αγωγή, παρόλα αυτά δεν έχει γίνει καμία προσπάθεια να προταθούν πρότυπα σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Περιφέρειας ή Ε.Ε. Αυτό το εγχειρίδιο έχει στόχο να αποτελέσει ένα πρώτο βήμα στην προσπάθεια να καλυφθεί αυτή η εκκρεμότητα για ολόκληρη την ευρωπαϊκή περιφέρεια του ΠΟΥ.

Επιπρόσθετα, το εγχειρίδιο αυτό έχει στόχο να συμβάλει στην εισαγωγή της ολιστικής σεξουαλικής αγωγής. Η

ολιστική σεξουαλική αγωγή παρέχει στα παιδιά και στους νέους αμερόληπτες, επιστημονικά ορθές πληροφορίες για όλες τις πτυχές και ταυτόχρονα, τους βοηθά να αναπτύξουν δεξιότητες, ώστε να δράσουν με βάση αυτές τις πληροφορίες. Έτσι, συμβάλλει στην ανάπτυξη στάσεων που χαρακτηρίζονται από σεβασμό, είναι ανοιχτές στη διαφορετικότητα και βοηθά στη δημιουργία ισότιμων κοινωνιών.

Παραδοσιακά, η σεξουαλική αγωγή έχει επικεντρωθεί στους πιθανούς κινδύνους της σεξουαλικότητας, όπως η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη και τα ΣΜΝ. Αυτή η αρνητική προσέγγιση είναι συχνά τρομακτική για τα παιδιά και τους νέους: επιπλέον, δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους για πληροφορίες και δεξιότητες και σε πολλές περιπτώσεις, απλώς δεν έχει καμία σχέση με τη ζωή τους.

Μια ολιστική προσέγγιση που βασίζεται στην κατανόηση της σεξουαλικότητας ως μέρος των ανθρώπινων δυνατοτήτων βοηθά τα παιδιά και τους νέους να αναπτύξουν βασικές δεξιότητες που θα τους επιτρέψουν να αυτο-προσδιορίσουν τη σεξουαλικότητα και τις σχέσεις τους στα διάφορα αναπτυξιακά στάδια. Τους υποστηρίζει για να ενδυναμωθούν, ώστε να βιώσουν τη σεξουαλικότητα και τις σχέσεις τους με ικανοποιητικό και υπεύθυνο τρόπο. Αυτές οι δεξιότητες είναι επίσης απαραίτητες για την προστασία τους από τους πιθανούς κινδύνους.

Η σεξουαλική αγωγή αποτελεί επίσης μέρος μιας γενικότερης εκπαίδευσης και συνεπώς επηρεάζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Ο προληπτικός σκο-

πός της όχι μόνο συμβάλλει στην πρόληψη των αρνητικών συνεπειών που συνδέονται με τη σεξουαλικότητα, αλλά μπορεί επίσης να βελτιώσει την ποιότητα ζωής, την υγεία και την ευημερία. Με αυτόν τον τρόπο, η σεξουαλική αγωγή συμβάλλει στην προαγωγή της υγείας γενικότερα.

Η εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής -ειδικά στα σχολεία- δεν είναι πάντα εύκολη: πολύ συχνά συναντάται αντίστασεις που βασίζονται κυρίως σε φόβους και παρανοήσεις σχετικές με τη σεξουαλική αγωγή. Ελπίζουμε ότι αυτές οι Κατευθυντήριες Οδηγίες θα μπορούν να έχουν ένα θετικό ρόλο στην ενθάρρυνση των χωρών να αρχίσουν να εισάγουν τη σεξουαλική αγωγή ή να διευρύνουν τα υπάρχοντα προγράμματα με σκοπό την επίτευξη ολιστικής σεξουαλικής αγωγής.

Αυτή η πρωτοβουλία ξεκίνησε από το Περιφερειακό Γραφείο του ΠΟΥ για την Ευρώπη το 2008 και αναπτύχθηκε από το Ομοσπονδιακό Κέντρο Αγωγής Υγείας (Federal Centre for Health Education BZgA), ένα συνεργαζόμενο κέντρο του ΠΟΥ για τη Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία, σε στενή συνεργασία με μια ομάδα ειδικών. Αυτή η ομάδα περιελάμβανε 19 ειδικούς από εννέα χώρες της Δυτικής Ευρώπης από διάφορα επιστημονικά πεδία που εκτείνονταν από την ιατρική μέχρι την ψυχολογία και τις κοινωνικές επιστήμες. Όλοι τους έχουν μεγάλη εμπειρία στον τομέα της σεξουαλικής αγωγής, είτε στο θεωρητικό τομέα, είτε στο πιο πρακτικό πεδίο. Κυβερνητικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις, διεθνείς οργανισμοί και η

πανεπιστημιακή κοινότητα εκπροσωπήθηκαν σε μια διαδικασία που διήρκεσε ενάμιση χρόνο, κατά τη διάρκεια της οποίας η ομάδα συναντήθηκε τέσσερις φορές για σεμινάρια εργασίας (workshops). Η ομάδα συμφώνησε με τις παρούσες Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη σεξουαλική αγωγή, οι οποίες ελπίζουμε ότι θα αποτελέσουν χρήσιμο εργαλείο στις χώρες ως κατευθυντήριες οδηγίες για την εισαγωγή της ολιστικής σεξουαλικής αγωγής. Αυτές οι Κατευθυντήριες Οδηγίες θα παρέχουν πρακτική βοήθεια για την ανάπτυξη κατάλληλων προγραμμάτων σπουδών. Ταυτόχρονα, μπορεί να είναι χρήσιμες για την υποστήριξη της εισαγωγής της ολιστικής σεξουαλικής αγωγής σε κάθε χώρα.

Αυτό το εγχειρίδιο χωρίζεται σε δύο κύρια μέρη: το πρώτο μέρος δίνει μια επισκόπηση της υποκείμενης φιλοσοφίας, του σκεπτικού, των ορισμών και των αρχών της σεξουαλικής αγωγής και των στοιχείων που αυτή περιλαμβάνει. Εισάγει την ευρύτερη έννοια της ολιστικής σεξουαλικής αγωγής και υποστηρίζει γιατί είναι ιδιαίτερα σημαντική για τους νέους ανθρώπους και τους εφήβους.

Στο επίκεντρο του δεύτερου μέρους του εγχειρίδιου υπάρχει ένας πίνακας που δείχνει τα θέματα που πρέπει να καλύψει η σεξουαλική αγωγή σε συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες. Αυτό το μέρος προσανατολίζεται περισσότερο στην πρακτική εφαρμογή της ολιστικής σχολικής σεξουαλικής αγωγής, παρόλο που αυτές οι Κατευθυντήριες Οδηγίες δεν προορίζονται να αποτελέσουν οδηγό εφαρμογής.

Ευχαριστίες

Το Federal Centre for Health Education (BZgA), ως το υπεύθυνο ίδρυμα για την παρούσα έκδοση των κατευθυντήριων οδηγιών, θα επιθυμούσε να εκφράσει την βαθιά ευγνωμοσύνη του στα ακόλουθα άτομα: Dr Gunta Lazdane of the WHO Regional Office for Europe για την έναρξη αυτής της σημαντικής διαδικασίας και στην ομάδα των ειδικών, που αποτελείται από τον Professor Dan Apter (Sexual Health Clinic, Väestöliitto), Doortje Braeken (International Planned Parenthood Federation – IPPF), Dr Raisa Cacciatore (Sexual Health Clinic, Väestöliitto), Dr Marina Costa (PLANeS, Swiss Foundation for Sexual and Reproductive Health), Dr Peter Decat (International Centre for Reproductive Health, University of Ghent), Ada Dortch (IPPF), Erika Frans (SENSOA), Olaf Kapella (Austrian Institute for Family Studies, University of Vienna), Dr Evert Ketting (consultant on sexual and

reproductive health and HIV/AIDS), Professor Daniel Kunz (Lucerne University of Applied Sciences and Arts), Dr Margareta Larsson (University of Uppsala), Dr Olga Loeber (European Society for Contraception), Anna Martinez (Sex Education Forum, National Children's Bureau, United Kingdom), Dr Kristien Michiels (International Centre for Reproductive Health, University of Ghent), Ulla Ollendorff (Norwegian Directorate of Health), Dr Simone Reuter (Contraception and Sexual Health Service, Nottinghamshire Community Health), Sanderijn van der Doef (World Population Foundation), Dr Ineke van der Vlugt (Rutgers Nisso Group) and Ekuu Yankah (UNESCO), που εργάστηκαν ακούραστα και με μεγάλο ενδιαφέρον για αυτό το έργο. Ήταν ευχαρίστηση η συνεργασία με τόσο αφοσιωμένους συναδέλφους.

Μέρος 1: Εισαγωγή

1. Ιστορική αναδρομή και στόχος

Το εγχειρίδιο αυτό παρουσιάζει τις Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη σεξουαλική αγωγή. Οι Κατευθυντήριες Οδηγίες επισημαίνουν όσα οφείλουν να γνωρίζουν και να κατανοούν τα παιδιά και οι νέοι διαφορετικών ηλικιών, ποιες καταστάσεις ή προκλήσεις θα πρέπει να μπορούν να χειρίζονται σε αυτές τις ηλικίες και ποιες αξίες και συμπεριφορές χρειάζεται να καλλιεργήσουν. Όλα αυτά ώστε να αναπτύξουν με ικανοποιητικό, θετικό και υγιή τρόπο τη σεξουαλικότητά τους.

Αυτό το έγγραφο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο υποστήριξης, αλλά και ως εργαλείο ανάπτυξης ή αναβάθμισης εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε διαφορετικές βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Ως εργαλείο υποστήριξης, μπορεί να χρησιμεύσει για να πείσει αυτούς, που είναι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικών, για τη σημασία της έναρξης της σεξουαλικής αγωγής ή για να διευρυνθούν υπάρχουσες προσεγγίσεις. Οι Κατευθυντήριες Οδηγίες είναι ένα καλό σημείο εκκίνησης για έναν διάλογο σχετικό με τη σεξουαλική αγωγή μεταξύ των φορέων που λαμβάνουν αποφάσεις και των ενδιαφερόμενων. Εάν οι οδηγίες χρησιμοποιηθούν για την ανάπτυξη ή την αναβάθμιση υπάρχοντων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, το έγγραφο χρειάζεται να προσαρμοστεί στις συγκεκριμένες ανάγκες και την παρούσα κατάσταση της δεδομένης χώρας. Οι Οδηγίες βοηθούν για να αναγνωρίσουμε τα πιθανά επόμενα βήματα που χρειάζεται να γίνουν στο πλαίσιο μιας

ολοκληρωμένης προσέγγισης στην σεξουαλική αγωγή και ορίζουν επακριβώς τα αναμενόμενα εκπαιδευτικά αποτελέσματα -που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος κάθε εκπαιδευτικού προγράμματος.¹

Αυτό το εγχειρίδιο αναπτύχθηκε ως απάντηση στην εμφανή ανάγκη για Κατευθυντήριες Οδηγίες σεξουαλικής αγωγής, όπως προέκυψε πρόσφατα στην Ευρωπαϊκή Περιφέρεια. Αρκετές ευρωπαϊκές χώρες έχουν προσεγγίσει το Ευρωπαϊκό Περιφερειακό Γραφείο του ΠΟΥ για υποστήριξη στην ανάπτυξη προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Οι Κατευθυντήριες Οδηγίες, που βασίζονται στις εμπειρίες ευρωπαϊκών χωρών με μεγαλύτερη παράδοση στην παροχή αυτής της εκπαίδευσης και που αντιπροσωπεύουν τη συνδυασμένη τεχνογνωσία των ευρωπαϊκών εμπειρογνομόνων σε αυτό τον τομέα σε πολλές χώρες, παρέχουν ένα πολύτιμο πλαίσιο για την ανάπτυξη τέτοιων προγραμμάτων.

1 Πολλές πρωτοβουλίες και δράσεις έχουν εφαρμοσθεί στο πεδίο της σεξουαλικής αγωγής. Υλικό και Εργαλεία σε διάφορα θέματα της σεξουαλικής αγωγής μπορούν να αναζητηθούν στην Βιβλιογραφία, Μέρος C. Όταν ένα καινούργιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα πρέπει να δημιουργηθεί, η βάση δεδομένων της UNESCO και η εκτεταμένη επισκόπηση της σεξουαλικής αγωγής στην Ευρώπη από το BZgA και IPPF μπορούν να αποτελέσουν ένα χρήσιμο σημείο εκκίνησης. Συγκρίνετε με UNESCO HIV and AIDS Education Clearinghouse; IPPF (2006a, 2007), Lazarus & Liljestrand (2007) and BZgA/WHO Regional Office for Europe (2006).

Η «νέα ανάγκη» για σεξουαλική αγωγή

Οι Κατευθυντήριες Οδηγίες θα μπορούσαν επίσης να αποτελέσουν πολύτιμο εργαλείο τόσο για πιο ανεπτυγμένες, όσο και για λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες εκτός Ευρώπης. Πολλές από αυτές τις χώρες βλέπουν την Ευρώπη, ιδιαίτερα, ως πολύτιμη πηγή μάθησης, και πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και μη κυβερνητικές οργανώσεις υποστηρίζουν ενεργά αυτές τις χώρες στην ανάπτυξη της σεξουαλικής αγωγής.

Για την ορθή κατανόηση αυτού του εγχειριδίου, είναι απαραίτητο πρώτα να συζητηθεί τι μπορεί να σημαίνουν στην πράξη τέτοιες Κατευθυντήριες Οδηγίες, δεδομένου του τρόπου με τον οποίο η ανθρώπινη σεξουαλικότητα αναπτύσσεται συνήθως κατά την παιδική ηλικία και την εφηβεία, και δεδομένης της μεγάλης ποικιλίας κοινωνικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών και άλλων επιρροών που επικρατούν κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας.

1.1 Επίσημη και ανεπίσημη σεξουαλική αγωγή

Κατά τη διαδικασία της ανάπτυξης, τα παιδιά και οι έφηβοι αποκτούν σταδιακά γνώσεις και διαμορφώνουν εικόνες, αξίες, στάσεις και δεξιότητες που σχετίζονται με το ανθρώπινο σώμα, τις οικείες/στενές σχέσεις και τη σεξουαλικότητα. Για να συμβεί αυτό, χρησιμοποιούν μια μεγάλη ποικιλία πηγών μάθησης. Οι πιο σημαντικές από αυτές, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης, είναι οι άτυπες πηγές, συμπεριλαμβανομένων των γονέων, οι οποίοι είναι οι πιο σημαντικοί στις μικρότερες ηλικίες. Ο ρόλος των επαγγελματιών (ιατρών, παιδαγωγών, κοινωνικής εργασίας ή από τον τομέα της ψυχολογικής υποστήριξης) συνήθως δεν είναι σημαντικός σε αυτή τη φάση, κάτι που είναι κατανοητό γιατί η βοήθεια από επαγγελματίες ζητείται σχεδόν μόνο όταν υπάρχει ένα πρόβλημα - ένα πρόβλημα που μόνο ένας επαγγελματίας μπορεί να βοηθήσει στην επίλυση του. Ωστόσο, η αυξανόμενη έμφαση στη δυτική κουλτούρα γενικά, στην πρόληψη των προβλημάτων, η οποία επίσης διαπερνά όλο και περισσότερο τον τομέα της οικειότητας/των στενών σχέσεων και της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, οδήγησαν στη διατύπωση αιτημάτων για πιο ενεργό εμπλοκή των επαγγελματιών σε αυτό τον τομέα.

Η σημασία μιας θετικής επαγγελματικής προσέγγισης

Όπως έχει περιγραφεί, ένα σημαντικό μέρος της μάθησης

στον τομέα της σεξουαλικότητας συμβαίνει εκτός της σφαίρας των επαγγελματιών. Ωστόσο, είναι δεδομένο ότι οι επαγγελματίες έχουν να παίξουν ένα σημαντικό ρόλο. Προφανώς, η επίσημη εκπαίδευση δεν έχει ρόλο στη «διαμόρφωση» της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, ενώ η προσέγγιση των ατόμων που κάνουν σεξουαλική αγωγή τείνει να εστιάζει στα προβλήματα (όπως η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη και τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα-ΣΜΝ) και πως αυτά μπορούν να προληφθούν. Η προσέγγιση αυτή έχει σαν αποτέλεσμα κυρίως αρνητική κριτική, εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι προσανατολισμένη στα προβλήματα. Η εστίαση στα προβλήματα και στους κινδύνους δεν συμβαδίζει πάντα με τα πεδία αναζήτησης, τα ενδιαφέροντα, τις ανάγκες και τις εμπειρίες των ίδιων των νέων και επομένως μπορεί να μην έχει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα στην συμπεριφορά. Το γεγονός αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, αιτήματα για μια πιο θετική προσέγγιση, που δεν είναι μόνο αποτελεσματικότερη, αλλά και περισσότερο ρεαλιστική. Η ανάπτυξη της σεξουαλικής αγωγής είναι, κατά κάποιο τρόπο, η ιστορία της προσπάθειας να συμφιλιωθεί η ανάγκη για έναν πρόσθετο, επαγγελματικό και προσανατολισμένο στην πρόληψη ρόλο με τις απαιτήσεις να είναι κανείς σχετικός, αποτελεσματικός, αποδεκτός και ελκυστικός στους νέους.

Οι νέοι άνθρωποι έχουν ανάγκη από επίσημη και ανεπίσημη σεξουαλική αγωγή

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι νέοι χρειάζονται τόσο άτυπη, όσο και δομημένη σεξουαλική αγωγή. Τα δυο δεν πρέπει να είναι σε αντίθεση, αλλά να αλληλοσυμπληρώνονται. Αφενός οι νέοι άνθρωποι χρειάζονται αγάπη, χώρο και υποστήριξη στο καθημερινό κοινωνικό τους περιβάλλον, για να αναπτύξουν τη σεξουαλική τους ταυτότητα και αφετέρου χρειάζονται εξίσου να αποκτήσουν συγκεκριμένες γνώσεις, στάσεις και δεξιότητες στις οποίες οι επαγγελματίες μπορούν να έχουν σημαντικό ρόλο. Οι κύριοι πάροχοι επίσημης πληροφόρησης και εκπαίδευσης είναι τα σχολεία. Επίσης, είναι τα εκπαιδευτικά βιβλία, τα έντυπα, τα φυλλάδια, τα CD-ROMs, οι εκπαιδευτικές ιστοσελίδες, τα ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά εκπαιδευτικά προγράμματα και οι ενημερωτικές εκστρατείες και τέλος οι πάροχοι (ιατρικών) υπηρεσιών. Αυτό το εγχειρίδιο εστιάζει στη σεξουαλική αγωγή που βασίζεται μέσα στο σχολείο, αλλά αυτό δεν πρέπει να ερμηνεύεται, ότι το σχολείο είναι το μόνο σχετικό πλαίσιο.

1.2 Ιστορικό πλαίσιο της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία

Η εμφάνιση της «εφηβείας» στο πλαίσιο της σεξουαλικής επανάστασης στη δεκαετία του 1970.

Η εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία της Δυτικής Ευρώπης συνέπεσε χρονικά σε μεγάλο βαθμό, με την ανάπτυξη και την ευρεία διαθεσιμότητα σύγχρονων, αξιόπιστων μεθόδων αντισύλληψης, ιδιαίτερα «το χάπι», και τη νομιμοποίηση της άμβλωσης στις περισσότερες χώρες κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και 1980. Αυτές οι καινοτόμες αλλαγές άνοιξαν εντελώς νέες ευκαιρίες για τον διαχωρισμό της σεξουαλικότητας από την αναπαραγωγή. Αυτή η αλλαγή πυροδότησε μια «σεξουαλική επανάσταση» γύρω στο 1970 και -σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες- τόνωσε τη διαδικασία της γυναικείας χειραφέτησης. Αξίες και νόρμες που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα άρχισαν να μετακινούνται και η σεξουαλική συμπεριφορά άρχισε να αλλάζει ή τουλάχιστον να κάνει τον ακραίο χαρακτηρισμό της ως θέμα ταμπού. Έγινε ένα θέμα ανοικτό προς συζήτηση. Αυτές οι διαδικασίες υποκίνησαν επίσης την εμφάνιση μιας νέας, ενδιάμεσης φάσης στη ζωή μεταξύ παιδικής ηλικίας και ενηλικίωσης, η οποία έγινε γνωστή ως «εφηβεία». Αυτή η ενδιάμεση φάση σταδιακά χαρακτηρίστηκε από αυξανόμενη ανεξαρτησία από τους γονείς, εμπλοκή σε ερωτικές σχέσεις και σεξουαλικές επαφές (πολύ) πριν από τον γάμο και από τη συμβίωση χωρίς γάμο, την καθυστέρηση του γάμου και την έναρξη της οικογένειας. Σε γενικές γραμμές, στις αρχές της τρίτης χιλιετίας οι νέοι άνθρωποι στην Ευρώπη είχαν τις πρώτες σεξουαλικές επαφές κατά μέσο όρο στην ηλικία των 16-18 χρόνων. Είχαν αρκετούς συντρόφους πριν παντρευτούν (ή συγκατοικήσουν μόνιμα) περίπου στην ηλικία των 25 ετών και απέκτησαν το πρώτο παιδί τους στην ηλικία των 28-30 ετών.² Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, πριν να βρεθούν σε μια σταθερή σχέση, ο διπλός κίνδυνος μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης και των σεξουαλικά μεταδιδόμενων λοιμώξεων προκαλεί ανησυχία τόσο σε ατομικό επίπεδο, όσο και από την άποψη της δημόσιας υγείας. Η εμφάνιση της επιδημίας του HIV/AIDS τη δεκαετία του 1980 εισήγαγε πολλούς περισσότερους σοβαρούς κινδύνους, που οδήγησαν σε αυξημένες προσπάθειες πρόληψης. Άλλοι παράγοντες συνέβαλαν επίσης στη μεγαλύτερη στόχευση στη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική υγεία των εφήβων. Η σεξουαλική κακοποίηση και η βία, ζητήματα που

παροδοσιακά ήταν ταμπού, με τάση να συγκαλύπτονται, αποκαλύφθηκαν ευρύτερα και προκάλεσαν ηθική αγανάκτηση και εκκλήσεις για προληπτική δράση. Ομοίως, η «σεξουαλικοποίηση» των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της διαφήμισης, άρχισε όλο και περισσότερο να θεωρείται ότι επηρεάζει αρνητικά τις αντιλήψεις για τη σεξουαλικότητα των νέων ατόμων και απαιτείται κάποια μορφή αντισταθμιστικής δράσης.

Η σεξουαλική αγωγή στα σχολεία – ως απάντηση των κοινωνιών σε αυτές τις κοινωνικές αλλαγές

Όλες αυτές οι θεμελιώδεις κοινωνικές αλλαγές, κυρίως η κοινωνική εμφάνιση μιας νέας ηλικιακής ομάδας, που τοποθετείται μεταξύ παιδικής ηλικίας και ενηλικίωσης, με τη δική της κουλτούρα, συμπεριφορά και ανάγκες, έθεσαν την ανάγκη καινούργιας ανταπόκρισης από την κοινωνία. Στο πεδίο της σεξουαλικότητας, προέκυψε η ανάγκη για τη διαμόρφωση νέων κατηγοριών υπηρεσιών υγείας ή την προσαρμογή των ήδη υπάρχοντων καθώς και η ανάγκη για καινούργιες προσπάθειες για επικοινωνία των πληροφοριών και για εκπαίδευση. Η έκκληση για σεξουαλική αγωγή κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα σε όλη την Ευρώπη θα πρέπει πρωτίστως να γίνει κατανοητή μέσα από αυτή την οπτική. Οι πρόσφατα αναδυόμενες θεωρητικές τοποθετήσεις, ιδιαίτερα οι αντιλήψεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, για τα (σεξουαλικά) δικαιώματα και τους ρόλους αυτής της κοινωνικά ενδιάμεσης ηλικιακής ομάδας, προστέθηκαν στη διαπιστωμένη ανάγκη για σεξουαλική αγωγή. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι αυτή η διαδικασία έλαβε χώρα σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, αν και ορισμένες χώρες προσαρμόστηκαν σε αυτήν νωρίτερα ή ταχύτερα από άλλες. Η σεξουαλική αγωγή ιδιαίτερα μέσω των σχολείων, αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο αυτής της προσαρμοστικής διαδικασίας. Οι άμεσες αιτίες για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία έχουν αλλάξει με την πάροδο των χρόνων και διαφέρουν μεταξύ των χωρών, κυμαινόμενες από την πρόληψη των ανεπιθύμητων κυήσεων ως αυτή της πρόληψης του HIV και άλλων ΣΜΝ. Επιπλέον, τα σκάνδαλα για σεξουαλική κακοποίηση έδωσαν ισχυρή ώθηση στην ανάγκη για σεξουαλική αγωγή στη δημόσια σφαίρα και οδήγησαν σε εκκλήσεις για σεξουαλική αγωγή σε μικρότερα παιδιά. Αυτή η έκκληση υποστηρίχθηκε από την αλλαγή που προέκυψε στη γενικότερη αντίληψη για το παιδί –που πλέον λογίζεται ως υποκείμενο³. Αυτά τα διαφορετικά κίνητρα έχουν σταδια-

2 Συγκρίνετε με OECD (2008). Δείτε επίσης WHO Regional Office for Europe (2008)

3 Το παιδί με αυτό το σκεπτικό νοείται ως ανεξάρτητο άτομο με συγκεκριμένες ικανότητες και ανάγκες, σε σχέση μεταξύ άλλων και με τους τρόπους έκφρασης της εγγύτητας, του αισθησιασμού και της περιέργειας (σε σχέση με το σώμα) από αγόρια και κορίτσια. Οι δυ-

κά συγκλίνει προς την κατεύθυνση πιο ολιστικών απόψεων σχετικών με τη σεξουαλική αγωγή. Το βασικό κίνητρο για αυτό έγινε η πεποίθηση ότι οι νέοι πρέπει να υποστηρίζονται, να ενισχύονται και να μπορούν να χειρίζονται τη σεξουαλικότητα με υπεύθυνο, ασφαλή και ικανοποιητικό τρόπο, αντί να εστιάζουν πρωτίστως σε μεμονωμένα ατομικά ζητήματα ή στους κινδύνους. Αυτή η ολιστική άποψη, στην οποία η «σεξουαλικότητα» ορίζεται με πολύ ευρύτερους όρους, χωρίς να επικεντρώνεται απαραίτητα στη σεξουαλική επαφή, είναι επί του παρόντος η πιο κυρίαρχη μεταξύ των ειδικών σεξουαλικότητας και σεξουαλικής υγείας σε όλη την Ευρώπη.

1.3 Ανάπτυξη της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία στην Ευρώπη⁴

Στην Ευρώπη, η σεξουαλική αγωγή ως μέρος του σχολικού προγράμματος έχει ιστορία περισσότερη από μισό αιώνα, η οποία είναι μεγαλύτερη από οποιοδήποτε άλλο μέρος του κόσμου. Επίσημα ξεκίνησε στη Σουηδία, όταν το μάθημα έγινε υποχρεωτικό σε όλα τα σχολεία το 1955. Στην πραγματικότητα, χρειάστηκαν πολλά χρόνια για να ενσωματωθεί το μάθημα στα προγράμματα σπουδών, γιατί η ανάπτυξη οδηγιών και εγχειριδίων και επιπρόσθετου εκπαιδευτικού υλικού, καθώς και η κατάρτιση των δασκάλων, αποδείχτηκε μακροχρόνια.

Η σεξουαλική εκπαίδευση στη Δυτική Ευρώπη Νωρίτερα από...

Στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, περισσότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες υιοθέτησαν τη σεξουαλική αγωγή, πρώτα στις άλλες Σκανδιναβικές χώρες, αλλά και αλλού. Για παράδειγμα, στη Γερμανία εισήχθη το 1968 και στην Αυστρία το 1970. Στην Ολλανδία και στην Ελβετία ξεκίνησε επίσης τη δεκαετία του 1970, αν και λόγω του υψηλού βαθμού ανεξαρτησίας των σχολείων (ή των καντονιών στην περίπτωση της Ελβετίας), δεν έγινε αμέσως υποχρεωτική⁵. Η εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής συνεχίστηκε την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, πρώτα στη Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και σε ορισμένες

άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης και αργότερα σταδιακά σε χώρες της Νότιας Ευρώπης, ιδίως στην Πορτογαλία και την Ισπανία. Ακόμα και στην Ιρλανδία, όπου η θρησκευτική αντίθεση είχε παραδοσιακά υπάρξει έντονη, η σεξουαλική αγωγή έγινε υποχρεωτική στα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης το 2003. Μόνο σε μερικά από τα παλιά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαίτερα στη Νότια Ευρώπη, δεν έχει εισαχθεί ακόμη η σεξουαλική αγωγή στα σχολεία.

...την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη

Στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, η ανάπτυξη της σεξουαλικής αγωγής ξεκίνησε μετά την πτώση του κομμουνισμού. Πριν από αυτό, υπήρχαν κάποιες πρωτοβουλίες σε μεμονωμένες χώρες, αλλά εκ των υστέρων αυτές δύσκολα μπορούν να ονομαστούν πρωτοβουλίες «σεξουαλικής αγωγής». Ήταν κυρίως πρωτοβουλίες «προετοιμασίας για γάμο και οικογένεια» που αρνούνταν το γεγονός ότι οι νέοι σταδιακά αναπτύσσουν έντονο ενδιαφέρον για τις ερωτικές σχέσεις και ειδικότερα για το γεγονός ότι θα μπορούσαν να είναι σεξουαλικά ενεργοί πριν από το γάμο. Η προετοιμασία για τη σεξουαλικότητα δεν ήταν σχεδόν ποτέ μέρος της «αγωγής». Ως αποτέλεσμα, οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ξεκίνησαν τη σεξουαλική αγωγή, όπως αυτή τη στιγμή ορίζεται ως σεξουαλική αγωγή και εφαρμόζεται στις περισσότερες χώρες, 20 ή 30 χρόνια αργότερα από ό, τι στη Δυτική Ευρώπη. Μόνο σε ορισμένες από αυτές, κυρίως στην Τσέχικη Δημοκρατία και την Εσθονία, έχει γίνει μια σοβαρή αρχή στην ανάπτυξη σύγχρονων παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής, διαφορετικών από την εκπαίδευση που αφορά στη προετοιμασία για την οικογενειακή ζωή. Σε πολλές άλλες χώρες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης, η εξέλιξη αυτή έχει πρόσφατα επιβραδυνθεί λόγω της εμφάνισης δογματικών συντηρητικών (πολιτικών, πολιτισμικών και θρησκευτικών) τάσεων (fundamentalism) σε διάφορες δημόσιες σφαίρες.

Καμία ανταλλαγή κατευθυντήριων οδηγιών και στρατηγικών μεταξύ των χωρών

Υπήρξε εντυπωσιακά μικρή αμοιβαία επιρροή μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών στην ανάπτυξη στρατηγικών, προγραμμάτων σπουδών ή κατευθυντήριων οδηγιών σεξουαλικής αγωγής. Είναι πιθανό ότι η κύρια αιτία ήταν κυρίως οι γλωσσικοί φραγμοί. Σχετικά κείμενα σπάνια έχουν μεταφραστεί και δημοσιευτεί σε διεθνή περιοδικά. Το ίδιο ισχύει και για την έρευνα σε αυτόν τον τομέα. Η έρευνα σχετικά με τις εκπαιδευτικές ανάγκες των νέων ή την

νπτικές ανάγκες του παιδιού πρέπει να υποστηριχθούν επαρκώς.

4 Πληροφορίες για τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία κυρίως βασίζονται στις αναφορές του SAFE. Συγκρίνετε με IPPF (2006a, 2007), Lazarus & Liljestrand (2007).

5 Στην πραγματικότητα στην Ολλανδία δεν έγινε ποτέ υποχρεωτική, και στην Ελβετία έγινε δύο δεκαετίες αργότερα, όταν είχε ξεκινήσει η επιδημία του AIDS.

ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων έχει κυρίως διεξαχθεί για εθνικούς σκοπούς και έχει δημοσιευθεί σε εθνικές γλώσσες, χωρίς έτσι να προσθέτει δεδομένα στο διεθνές επιστημονικό σώμα της γνώσης. Ως εκ τούτου, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι στην πιο πρόσφατη ανασκόπηση των μελετών αξιολόγησης της επίδρασης της σεξουαλικής αγωγής, που περιέχεται στον "Διεθνή Τεχνικό Οδηγό για Σεξουαλική Αγωγή" της UNESCO⁶, μόνο 11 μελέτες από «τις άλλες ανεπτυγμένες χώρες» ήταν δυνατό να συμπεριληφθούν, έναντι 47 μελετών από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Η πλειονότητα αυτών των 11 ευρωπαϊκών μελετών ήταν από το Ηνωμένο Βασίλειο και πολύ λίγες προήλθαν από όλες τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες μαζί. Αυτό μπορεί εύκολα να δημιουργήσει την εσφαλμένη εντύπωση ότι υπάρχει έλλειψη ερευνητικού ενδιαφέροντος για μελέτες σχετικές με τη σεξουαλική αγωγή στην Ευρώπη, κάτι που –όπως αναλύθηκε παραπάνω– θα ήταν μια λανθασμένη αντίληψη⁷. Η Ευρώπη διαθέτει μεγάλη εμπειρία, και πιθανώς καλά τεκμηριωμένες εθνικές βάσεις δεδομένων. Τα δεδομένα αυτά θα πρέπει να καταστούν διεθνώς προσβάσιμα, με την πιο συστηματική δημοσίευση μελετών και αποτελεσμάτων.

1.4 Ποικιλία θεσμικών ρυθμίσεων για τη σεξουαλική αγωγή στην Ευρώπη.

Ο τρόπος με τον οποίο μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι Κατευθυντήριες Οδηγίες σε αυτό το εγχειρίδιο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο οργάνωσης και παροχής σεξουαλικής αγωγής. Αυτό ποικίλει σημαντικά μέσα στην Ευρώπη. Επομένως ορισμένες πληροφορίες σχετικά με αυτές τις διαφοροποιήσεις και το ιστορικό διαμόρφωσης τους είναι απαραίτητες για τη σωστή κατανόηση και αξιοποίηση των Κατευθυντήριων Οδηγιών.

Η ευρεία έννοια της σεξουαλικής αγωγής – Ξεκινώντας νωρίς

Η ηλικία που ξεκινά η σεξουαλική αγωγή στην Ευρώπη ποικίλλει σημαντικά. Σύμφωνα με την έκθεση SAFE⁸, η ηλικία έναρξης ποικίλλει μεταξύ των ηλικιών από 5 ετών στην Πορτογαλία και 14 ετών στην Ισπανία, την Ιταλία και την Κύπρο. Μια προσεκτικότερη ματιά, ωστόσο, καταδεικνύει

ότι οι διαφορές δεν είναι τόσο τεράστιες, όσο μπορεί να φαίνονται εκ πρώτης όψεως. Σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με αυτό που νοείται ως «σεξουαλική αγωγή». Σε αυτό το εγχειρίδιο χρησιμοποιείται ένας ευρύς ορισμός, ο οποίος περιλαμβάνει όχι μόνο τις σωματικές, συναισθηματικές και διαδραστικές διαστάσεις της σεξουαλικότητας και των σεξουαλικών επαφών, αλλά και μια ποικιλία άλλων διαστάσεων, όπως η φιλία ή τα αισθήματα ασφάλειας, προστασίας και έλξης. Εάν υιοθετηθεί αυτή η ευρύτερη προσέγγιση, γίνεται περισσότερο κατανοητό γιατί σε αρκετές χώρες η σεξουαλική αγωγή ξεκινά από δημοτικό σχολείο. Στις περιπτώσεις όπου επίσημα ξεκινά στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, συνήθως χρησιμοποιείται ένας αρκετά στενότερος ορισμός των «σεξουαλικών επαφών». Αυτή η διαφορά στον ορισμό εξηγεί –επίσης– γιατί σε ορισμένες χώρες προτιμώνται όροι, όπως «σεξουαλικότητα και εκπαίδευση στις σχέσεις» ή παρόμοιοι όροι, αντί του όρου «σεξουαλική αγωγή».

Σε αυτό το εγχειρίδιο, αποφασίστηκε σκόπιμα να υιοθετηθεί η προσέγγιση στην οποία η σεξουαλική αγωγή ξεκινά από τη γέννηση. Από τη γέννηση, τα μωρά μαθαίνουν την αξία και την ευχαρίστηση της σωματικής επαφής, της ζεστασιάς και της οικειότητας. Αμέσως μετά, μαθαίνουν τι είναι το «καθαρό» και τι το «βρώμικο». Αργότερα, μαθαίνουν τη διαφορά μεταξύ αρσενικού και θηλυκού και μεταξύ οικείων και αγνώστων προσώπων. Το θέμα είναι ότι ήδη, από τη γέννηση, οι γονείς ιδιαίτερα στέλνουν μηνύματα στα παιδιά τους που σχετίζονται με το ανθρώπινο σώμα και την οικειότητα. Με άλλα λόγια, ξεκινούν την σεξουαλική αγωγή.

Η σεξουαλική αγωγή πρέπει να είναι κατάλληλη για την ηλικία

Ο όρος «κατάλληλη για την ηλικία» είναι σημαντικός σε αυτό το πλαίσιο. Στην πραγματικότητα είναι πιο σωστό να χρησιμοποιείται ο όρος «αναπτυξιακά κατάλληλη» γιατί δεν αναπτύσσονται όλα τα παιδιά με τον ίδιο ρυθμό. Ωστόσο, ο όρος «κατάλληλη για την ηλικία» χρησιμοποιείται εδώ ως αντιπροσωπευτικός για την καταλληλότητα τόσο ως προς την ηλικία όσο και την ανάπτυξη. Ο όρος αναφέρεται στο γεγονός ότι αναπτύσσεται σταδιακά, ανάλογα με την ηλικία ή την αναπτυξιακή φάση, το επίπεδο του ενδιαφέροντος, το τι θεωρείται σχετικό και ο βαθμός της λεπτομέρειας που απαιτείται. Ένα 4χρονο παιδί μπορεί να ρωτήσει από πού προέρχονται τα μωρά και η απάντηση «από την κοιλιά της μαμάς» είναι συνήθως επαρκής και κατάλληλη για την ηλικία. Το ίδιο παιδί μπορεί αργότερα να αρχίσει να αναρωτιέται «πώς μπήκε το μωρό στην κοιλιά της μαμάς;» και σε αυτή την ηλικία μια άλλη απάντηση θα κριθεί κατάλληλη για την ηλικία του. Η απάντηση

6 Συγκρίνετε με UNESCO (2009a).

7 Δείτε επίσης το κεφάλαιο 1.5, "Η Ευρώπη μέσα από μια παγκόσμια θέωρηση"

8 Συγκρίνετε με IPPF (2006a).

που δεν είναι κατάλληλη είναι «είσαι πολύ μικρός/ή για αυτό!». Η καταλληλότητα για την ηλικία εξηγεί γιατί τα ίδια θέματα στη σεξουαλική αγωγή μπορεί να χρειάζεται να επαναδιατυπωθούν σε διαφορετικές ηλικίες και με την πάροδο του χρόνου να διερευνηθούν πιο ολοκληρωμένα.

Η σεξουαλική αγωγή ως διεπιστημονικό αντικείμενο σπουδών στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο πλαίσιο του οποίου παρέχεται ως μάθημα η σεξουαλική αγωγή και το εκπαιδευτικό υπόβαθρο του υπεύθυνου εκπαιδευτή ποικίλλουν στην Ευρώπη. Μερικές φορές, η σεξουαλική αγωγή παρέχεται ως αυτόνομο μάθημα, αλλά πιο συχνά ενσωματώνεται σε άλλα μαθήματα. Το μάθημα της βιολογίας αποτελεί το περισσότερο αυτόνομο μάθημα, αλλά ανάλογα με τη χώρα, τον τύπο του σχολείου και άλλες συνθήκες, μπορεί επίσης να διδάσκεται στο μάθημα της αγωγής του πολίτη, του κοινωνικού προσανατολισμού ή στις κοινωνικές δεξιότητες, στην προαγωγή της υγείας, στη φιλοσοφία, στη θρησκεία, στη γλώσσα ή στον αθλητισμό. Το βασικό μάθημα και το εκπαιδευτικό υπόβαθρο του εκπαιδευτή επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο και τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται. Όταν η σεξουαλική αγωγή παρέχεται στο πλαίσιο των μαθημάτων της βιολογίας ή της υγείας δίδεται βαρύτητα σε δεδομένα που αφορούν το σώμα, ενώ όταν το βασικό μάθημα εντάσσεται στη σφαίρα των ανθρωπιστικών επιστημών, θα δοθεί περισσότερη προσοχή σε κοινωνικά, διαδραστικά ή ηθικά ζητήματα.

Μια καλή προσέγγιση για την εξασφάλιση πιο ολιστικής κάλυψης είναι να τεθούν διαφορετικές πτυχές υπό την ευθύνη διαφορετικών δασκάλων, καθιστώντας το ένα διεπιστημονικό θέμα⁹. Η εμπειρία έχει δείξει ότι είναι σημαντικό, σε αυτές τις περιπτώσεις, ένας δάσκαλος να είναι υπεύθυνος για τον συνολικό συντονισμό των διαφορετικών υλικών και των διαφορετικών προσεγγίσεων. Μια άλλη συνήθης πρακτική είναι η πρόσκληση εξωτερικών, εκτός του σχολικού πλαισίου, ειδικών επιστημόνων για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων ζητημάτων. Αυτοί μπορεί να είναι γιατροί, νοσηλεύτες, μαίες, εξειδικευμένοι επαγγελματίες που υποστηρίζουν εφήβους και νέα άτομα ή ψυχολόγοι, οι οποίοι είναι ειδικά εκπαιδευμένοι στη σεξουαλική αγωγή. Επίσης, για αυτό το σκοπό συχνά χρησιμοποιούνται μη κυβερνητικές οργανώσεις, που έχουν ως αντικείμενο τη σεξουαλική υγεία ή υπηρεσίες υγείας για νέους. Σε ορισμένες χώρες, όπως η Σουηδία ή η Εσθονία, ένα μέρος της σεξουαλικής αγωγής των παιδιών πραγματοποιείται σε κοντινά κέντρα υγείας για νέους. Αυτό γίνεται βάση της υπόθεσης ότι αυτή η πρακτική

μειώνει την δυσκολία της πρόσβασης σε αυτά τα κέντρα και προάγει τη μελλοντική συμμετοχή.

Η υποχρεωτικότητα της σεξουαλικής αγωγής (και της αγωγής στη διαχείριση των σχέσεων) αποτελεί ένα θεμελιώδη παράγοντα για τη συνέχιση της παροχής της εκπαίδευσης, επειδή –όπως έχει δείξει η εμπειρία σε ορισμένες χώρες– το ενδιαφέρον για το αντικείμενο μειώνεται μετά την άρση της υποχρεωτικότητας. Από την άλλη, η υποχρεωτικότητα δεν αποτελεί αυτόματα εγγύηση για καλής ποιότητας και ολιστική εκπαίδευση. Επίσης, υπάρχει η ανάγκη για μια από κάτω προς τα πάνω διεργασία, κατά την οποία οι εκπαιδευτικοί ενθαρρύνονται, εκπαιδεύονται, υποστηρίζονται. Η τάση στην Ευρώπη συνολικά, τις τελευταίες δεκαετίες ήταν να θεσπίσει ως υποχρεωτική τη σεξουαλική αγωγή, χωρίς όρους «εξαιρέσεως», που θα επιτρέπουν στους γονείς να αποσύρουν τη συμμετοχή των παιδιών τους από τα μαθήματα, εάν οι ίδιοι έχουν σοβαρές αντιρρήσεις για το περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών. Στην πραγματικότητα, οι γονείς (συμπεριλαμβανομένων και των μειονοτικών πληθυσμών) συχνά υποστηρίζουν τη σεξουαλική αγωγή στα σχολεία, επειδή δεν αισθάνονται ικανοί οι ίδιοι για να την αναλάβουν ή νιώθουν αμήχανα για να την προσεγγίσουν.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι η σεξουαλική αγωγή σχεδόν ποτέ δεν αποτελεί μάθημα προς εξέταση, αν και ορισμένα δεδομένα της μπορούν να αποτελέσουν μέρος της εξεταστικής ύλης, επειδή έχουν ενσωματωθεί στο υποχρεωτικό μάθημα της βιολογίας. Ωστόσο, για να λάβει τη δέουσα προσοχή, είναι σημαντικό να αποτελεί μάθημα προς εξέταση.

Για την ανάπτυξη του προγράμματος σπουδών, είναι χρήσιμο να οργανωθεί κάποια μορφή συνεργασίας με τους γονείς, όχι μόνο για να διασφαλιστεί η απαραίτητη υποστήριξη τους, αλλά και για να επιτευχθεί το βέλτιστο «ταίριασμα» μεταξύ του άτυπου ρόλου των γονέων και του επίσημου ρόλου του σχολείου. Σε μια τουλάχιστον ευρωπαϊκή χώρα (την Αυστρία), αυτή η συνεργασία απαιτείται ακόμα και επίσημα. Προφανώς, το σχολείο δεν είναι το μόνο θεσμικό πλαίσιο ή οργανισμός που μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο σε αυτό τον τομέα. Πολλοί άλλοι οργανισμοί που βρίσκονται σε στενή επαφή με παιδιά και νέους ανθρώπους, καθώς και τα ΜΜΕ, μπορούν να προσφέρουν συμβάλλουν με χρήσιμο τρόπο.

Τέλος, ο βαθμός αποκέντρωσης των θεσμικών δομών, για την ανάπτυξη και την εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων σπουδών, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής αγωγής διαφέρει. Ως αποτέλεσμα, η πρακτική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής μπορεί να διαφέρει σημαντικά μεταξύ των χωρών. Σε μια χώρα, όπως η Σουηδία για παράδειγμα, με την ισχυρή της παράδοση στα κεντρικά εκπαιδευτικά θεσμικά όργανα, το πρόγραμμα σπουδών αποφασίζεται κεντρικά. Ωστόσο, σε πολιτιστικά συγκρινόμενες

9 Στην Γαλλία, για παράδειγμα, η σεξουαλική αγωγή παρέχεται από ένα πλήθος δασκάλων διαφορετικών ειδικοτήτων.

χώρες, όπως η Δανία και η Ολλανδία, τέτοιες αποφάσεις λαμβάνονται από τις τοπικές σχολικές αρχές ή τις μεμονωμένες σχολικές μονάδες.

1.5 Η Ευρώπη μέσα από μια παγκόσμια θεώρηση

Η διεθνής ανασκόπηση των μελετών αξιολόγησης των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής της UNESCO, περιλαμβάνει μια καταγραφή προγραμμάτων, που αποτυπώνει το γεγονός ότι –στις μέρες μας– τέτοια προγράμματα εφαρμόζονται σε ένα μεγάλο πλήθος ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών.¹⁰ Πολλά προγράμματα σε αναπτυσσόμενες χώρες έχουν εμπνευστεί και υποστηριχτεί από αυτά των ανεπτυγμένων χωρών, ιδιαίτερα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της Δυτικής Ευρώπης.

Τρεις κατηγορίες προγραμμάτων

Από μια ιστορική παγκόσμια οπτική, τα προγράμματα εκπαίδευσης για τη σεξουαλικότητα μπορούν βασικά να ομαδοποιηθούν σε τρεις κατηγορίες.

1. Προγράμματα που πρωταρχικά ή αποκλειστικά εστιάζουν στην αποχή από τη σεξουαλική επαφή πριν από το γάμο, γνωστά ως προγράμματα «πώς να πω όχι» ή «μόνο αποχή» (Τύπος 1).
2. Προγράμματα που περιλαμβάνουν την αποχή ως επιλογή, αλλά δίνουν επίσης προσοχή στην αντισύλληψη και τις πρακτικές ασφαλούς σεξ. Αυτά τα προγράμματα αναφέρονται συχνά ως «ολοκληρωμένη σεξουαλική αγωγή» συγκρινόμενα με τα «μόνο αποχή» προγράμματα (Τύπος 2).
3. Προγράμματα που περιλαμβάνουν στοιχεία του Τύπου 2, τα οποία όμως τοποθετούν σε μια ευρύτερη οπτική προσωπικής και σεξουαλικής ανάπτυξης και εξέλιξης. Αυτά αναφέρονται σε αυτό το χειρίδιο ως «ολιστική σεξουαλική αγωγή» (Τύπος 3).

Τα προγράμματα του πρώτου τύπου προωθήθηκαν και υποστηρίχθηκαν έντονα από την ρεπουμπλικανική κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών την περασμένη δεκαετία, και σε κάποιο βαθμό έχουν επίσης επηρεάσει τις εξελίξεις σε άλλα μέρη, ιδιαίτερα σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες και χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Προγράμματα του δεύτερου τύπου διαμορφώθηκαν ως αντίδραση στην προσέγγιση «μόνο αποχή». Μια ευρεία μελέτη, που συγκρίνει τα αποτελέσματα των προγραμμάτων Τύπου 1 και Τύπου 2, στις

Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής έχει δείξει ότι τα προγράμματα «μόνο αποχή» δεν έχουν θετικές επιπτώσεις στη σεξουαλική συμπεριφορά ή στον κίνδυνο της εφηβικής εγκυμοσύνης, ενώ τα ολοκληρωμένα προγράμματα καταδεικνύουν ένα τέτοιο αποτέλεσμα¹¹.

Τα όρια μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου τύπου προγράμματος δεν είναι αυστηρά και εξαρτώνται κυρίως από τον ορισμό.

Δυστυχώς, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, υπάρχουν σχεδόν αποκλειστικά προγράμματα πρώτου και δεύτερου τύπου, ενώ στη Δυτική Ευρώπη κυριαρχούν τα προγράμματα του τρίτου τύπου. Η διεθνής βιβλιογραφία για τη σεξουαλική αγωγή είναι, σχεδόν εξ ορισμού, στην αγγλική γλώσσα, αλλά τα περισσότερα από τα έντυπα για τη σεξουαλική αγωγή στην Ευρώπη, είτε πρόκειται για κατευθυντήριες οδηγίες, για χειρίδια, για διδακτικό υλικό ή ακόμα και για εκθέσεις αξιολόγησης, είναι στις εθνικές ευρωπαϊκές γλώσσες. Επειδή, αυτά είναι συνήθως μη προσβάσιμα για το διεθνές αναγνωστικό κοινό, δημιουργείται εύκολα η εσφαλμένη εντύπωση ότι τα αγγλόφωνα προγράμματα, τα περισσότερα εκ των οποίων προέρχονται από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, είναι σχεδόν τα μόνα που υπάρχουν.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονισθεί, ότι τα προγράμματα Τύπου 3 ξεκινούν από μια φιλοσοφική προσέγγιση διαφορετική από αυτή των προγραμμάτων Τύπου 1 και 2. Αυτή η τελευταία φιλοσοφική προσέγγιση των προγραμμάτων Τύπου 1 και 2, τείνει να είναι πολύ περισσότερο «προσανατολισμένη στα απτά αποτελέσματα», κυρίως εστιάζοντας στα συμπεριφορικά αποτελέσματα. Σημαντικά ερωτήματα για την αξιολόγηση αυτών των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής Τύπου 1 και 2 περιλαμβάνουν: «Το πρόγραμμα καθυστερεί την ηλικία της πρώτης σεξουαλικής επαφής;», «Μειώνει τον αριθμό των σεξουαλικών συντρόφων;» ή ακόμα και «Μειώνει τη συχνότητα των σεξουαλικών επαφών;».

Στην Ευρώπη, η σεξουαλική αγωγή είναι κυρίως προσανατολισμένη στην προσωπική ανάπτυξη, ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής είναι κατά κύριο λόγο προσανατολισμένη στην επίλυση των προβλημάτων ή στην πρόληψη. Υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία ιστορικών, κοινωνικών και πολιτιστικών αιτιών για αυτή τη θεμελιώδη διαφορά, που δεν μπορούν να συζητηθούν σε αυτό το πλαίσιο, αλλά είναι σημαντικό εδώ να τονισθεί. Στη Δυτική Ευρώπη, η σεξουαλικότητα, όπως αναδύεται και αναπτύσσεται στην εφηβεία, δεν εκλαμβάνεται πρωτίστως ως πρόβλημα και ως απειλή, αλλά ως πολύτιμη πηγή προσωπικού εμπλουτισμού.

10 Συγκρίνετε με UNESCO et al. (2009a), σελ.13 και επόμενες.

11 Συγκρίνετε με Kohler et al. (2008).

1.6 Παράλληλες διεθνείς πρωτοβουλίες σεξουαλικής αγωγής

Το παρόν εγχειρίδιο που προτείνει τις Ευρωπαϊκές Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη σεξουαλική αγωγή, συμπληρώνει άλλες πρωτοβουλίες σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο για την προαγωγή καλής ποιότητας σεξουαλικής αγωγής.

Το 2001 δημοσιεύθηκε η **Ευρωπαϊκή Περιφερειακή Στρατηγική του ΠΟΥ για τη Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία**¹². Αυτή η δεκαετής στρατηγική παρότρυνε τα ευρωπαϊκά κράτη μέλη να ενημερώσουν και να εκπαιδεύσουν τους εφήβους για όλες τις πτυχές της σεξουαλικότητας και της αναπαραγωγής και να τους βοηθήσουν να αναπτύξουν τις δεξιότητες ζωής που απαιτούνται για την αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων με ικανοποιητικό και υπεύθυνο τρόπο. Επίσης, έκανε έκκληση για νομοθετικά και ρυθμιστικά πλαίσια για την αναθεώρηση των νόμων και των πολιτικών, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι προάγουν την ισότιμη πρόσβαση στη σεξουαλική και αναπαραγωγική αγωγή υγείας.

Τον Νοέμβριο του 2006, το BZgA και το Περιφερειακό Γραφείο του ΠΟΥ για την Ευρώπη οργάνωσαν στην Κολωνία ένα Ευρωπαϊκό συνέδριο με θέμα **«Η Σεξουαλική Αγωγή των Νέων σε μια Πολυπολιτισμική Ευρώπη»**. Αυτό το συνέδριο πρόσφερε σε περισσότερους από 1000 ειδικούς από 26 χώρες, ένα φόρουμ για την παρουσίαση και τη συζήτηση εθνικών στρατηγικών σεξουαλικής αγωγής και αποτελεσματικών καινοτόμων δράσεων. Ενθάρρυνε, επίσης, τη δικτύωση και τη συνεργασία σε αυτόν τον τομέα εντός της Ευρωπαϊκής Περιφέρειας. Στο πλαίσιο της προετοιμασίας για το συνέδριο, είχε εκπονηθεί ένα σύνολο από **«Εθνικές Καταγραφές για τη Σεξουαλική Αγωγή των Νέων στην Ευρώπη»**¹³, ως μια πρώτη προσπάθεια συλλογής και ενσωμάτωσης εμπειριών από τη σεξουαλική αγωγή σε 16 ευρωπαϊκές χώρες. Αυτές οι Κατευθυντήριες Οδηγίες σηματοδοτούν ένα επόμενο βήμα στην ανάπτυξη της σεξουαλικής αγωγής στην Ευρώπη.

Σχεδόν ταυτόχρονα με το συνέδριο στην Κολωνία έγιναν διαθέσιμα τα πρώτα αποτελέσματα του **«SAFE Project»** (Sexual Awareness for Europe). Αυτό το έργο, που ξεκίνησε το 2005, ήταν μια πρωτοβουλία του **Ευρωπαϊκού Δικτύου IPPF** και των 26 ενώσεων μελών του, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Lund στη Σουηδία και το Περιφερειακό Γραφείο του ΠΟΥ για την Ευρώπη. Χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Διεύθυνση Υγείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Προστασίας Καταναλωτή. Αυτή η συνεργασία επιδιώκει να προάγει τη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία και τα δικαιώματα των νέων στην Ευρώπη. Το εκτενές και καινοτόμο

αυτό έργο κατέληξε σε τρεις κύριες εκθέσεις¹⁴, μια εκ των οποίων ήταν ένας **«Οδηγός Αναφοράς για τις Πολιτικές και τις Πρακτικές στη Σεξουαλική Αγωγή στην Ευρώπη»** που χρησιμοποιήθηκε εκτενώς στην εισαγωγή αυτού του εγχειριδίου. Μια από τις συστάσεις στον Οδηγό Αναφοράς για τις Πολιτικές, του έργου ήταν να «διασφαλιστεί ότι η ολοκληρωμένη σεξουαλική αγωγή είναι υποχρεωτικό μάθημα τόσο για την πρωτοβάθμια, όσο και για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με σαφώς καθορισμένο ένα ελάχιστο επίπεδο Κατευθυντήριων Οδηγιών και σαφείς διδακτικούς στόχους»¹⁵. Οι Κατευθυντήριες Οδηγίες σεξουαλικής αγωγής, αν και σχεδιάστηκαν ανεξάρτητα συμπληρώνουν τα αποτελέσματα του έργου SAFE.

Το 2009, η **UNESCO** (μαζί με άλλες οργανώσεις του ΟΗΕ) δημοσίευσε τις **«Εξειδικευμένες Οδηγίες για τη Σεξουαλική Αγωγή»** σε δύο τόμους¹⁶. Υπήρξε ανταλλαγή πληροφοριών, εμπειριών και απόψεων με τους συγγραφείς αυτών των κατευθυντήριων οδηγιών της UNESCO, αλλά μόνο στη δεύτερη φάση ανάπτυξης των παρόντων Οδηγιών. Τα δύο εγχειρίδια αλληλοεπικαλύπτονται, αλλά το έγγραφο της UNESCO παρουσιάζει παγκόσμιες συστάσεις, ενώ οι παρούσες Κατευθυντήριες Οδηγίες απευθύνονται σε συγκεκριμένη περιφέρεια.

Το 2009, το Συμβούλιο Πληθυσμών (Population Council) δημοσίευσε ένα εγχειρίδιο για τη σεξουαλική αγωγή με τίτλο: **«Όλα αποτελούν μια ενιαία Διδακτέα ύλη. Οδηγίες και Δράσεις για μια Ενιαία Προσέγγιση στη Σεξουαλικότητα, το Φύλο, τον HIV και την Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα»**. Αυτές οι κατευθυντήριες οδηγίες αναπτύχθηκαν από μια ομάδα εργασίας που περιλαμβάνει πολλούς μη κυβερνητικούς οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένης της IPPF¹⁷.

Η παραπάνω συλλογή διεθνών πρωτοβουλιών αποτυπώνει το γεγονός, ότι την τελευταία δεκαετία έχουν προκύψει μια σειρά από καινοτόμες δράσεις για τη σεξουαλική εκπαίδευση. Το παρόν έργο στοχεύει να καλύψει ένα συγκεκριμένο κενό στην Ευρώπη, ενώ δομείται σε προηγούμενες και παράλληλες δημοσιεύσεις.

12 Συγκρίνετε με WHO Regional Office for Europe (1999/2001).

13 BZgA/WHO Regional Office for Europe (2006).

14 Συγκρίνετε με IPPF (2006a, 2007, Lazarus & Liljestrand 2007).

15 PPF (2007), σελ.18.

16 UNESCO (2009a, 2009b).

17 Συγκρίνετε με Population Council (2009).

2. Σεξουαλικότητα, σεξουαλική υγεία και σεξουαλική αγωγή – ορισμοί και έννοιες

Οι έννοιες του φύλου, της σεξουαλικότητας, της σεξουαλικής υγείας και των δικαιωμάτων και άλλες άμεσα σχετικές έννοιες, ερμηνεύονται σε ένα βαθμό διαφορετικά σε διαφορετικές χώρες ή πολιτισμούς¹⁸. Αν μεταφραστούν σε άλλες γλώσσες, μπορεί να γίνουν κατανοητές διαφορετικά. Χρειάζεται επομένως κάποια διευκρίνιση του τρόπου με τον οποίο χρησιμοποιούνται αυτές οι έννοιες εδώ.

Τον Ιανουάριο του 2002, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας διοργάνωσε μια συνάντηση διαβούλευσης ως μέρος μιας πιο ολοκληρωμένης πρωτοβουλίας, η οποία στόχευε στους ορισμούς μερικών από αυτές τις έννοιες, επειδή δεν υπήρχε διεθνής ομοφωνία σε σχέση με τον ορισμό αυτών των εννοιών¹⁹. Αυτή η συνάντηση κατέληξε σε ορισμούς εργασίας του φύλου, της σεξουαλικότητας, της σεξουαλικής υγείας και των σεξουαλικών δικαιωμάτων. Παρόλο που αυτοί οι ορισμοί δεν αποτελούν ακόμα επίσημους ορισμούς του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, είναι διαθέσιμοι στην ιστοσελίδα του και χρησιμοποιούνται όλο και ευρύτερα. Σε αυτό το εγχειρίδιο, χρησιμοποιούνται ανάλογα ως λειτουργικοί ορισμοί εργασίας.

Το **«φύλο»** αναφέρεται στα βιολογικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τους ανθρώπους ως θηλυκό ή αρσενικό άτομο (αν και η αντίστοιχη αγγλική λέξη για το «φύλο» (sex) συχνά αποδίδεται στη σεξουαλική δραστηριότητα).

Η **«σεξουαλικότητα»** -ως ευρεία έννοια- ορίζεται σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας ως εξής: «Η ανθρώπινη σεξουαλικότητα αποτελεί ένα φυσιολογικό μέρος της ανάπτυξης του ανθρώπου που εμπεριέχεται σε κάθε στάδιο της ζωής του και περιλαμβάνει βιολογικά, ψυχολογικά και κοινωνικά στοιχεία [...]»²⁰

Ένας πιο ολοκληρωμένος ορισμός που προτείνεται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας έχει ως εξής:

Η **«σεξουαλικότητα»** είναι μια κεντρικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής και περιλαμβάνει το φύλο, τις ταυτότητες και τους ρόλους του φύλου, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τον ερωτισμό, την ευχαρίστηση, την οικειότητα και την αναπαραγωγή. Η σεξουαλικότητα βιώνεται και εκφράζεται με σκέψεις, φαντασιώσεις, επιθυμίες, πεποιθήσεις, στάσεις, αξίες, συμπεριφο-

ρές, πρακτικές, ρόλους και σχέσεις. Ενώ η σεξουαλικότητα μπορεί να περιλαμβάνει όλες αυτές τις διαστάσεις, δεν βιώνονται και δεν εκφράζονται πάντα όλες. Η σεξουαλικότητα επηρεάζεται από την αλληλεπίδραση βιολογικών, ψυχολογικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών, ηθικών, νομικών, ιστορικών, θρησκευτικών και πνευματικών παραγόντων²¹.

Για διάφορους λόγους, αυτός ο ορισμός είναι εξαιρετικά χρήσιμος. Τονίζει ότι η σεξουαλικότητα είναι θεμελιώδους σημασίας για την ανθρώπινη ύπαρξη, δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες, σχετίζεται στενά με το φύλο, περιλαμβάνει ποικιλία σεξουαλικών προσανατολισμών και είναι πολύ ευρύτερη από την αναπαραγωγή. Γίνεται σαφές ότι η «σεξουαλικότητα» περιλαμβάνει πολύ περισσότερο από τα απλά συμπεριφορικά στοιχεία και μπορεί να διαφέρει, ανάλογα με μια μεγάλη ποικιλία επιρροών. Ο ορισμός υποδεικνύει έμμεσα ότι η σεξουαλική αγωγή θα πρέπει επίσης αυτονόητα να καλύπτει ένα σημαντικό ευρύτερο και ποικιλόμορφο πεδίο, σε σχέση με το πεδίο της «εκπαίδευσης στη σεξουαλική συμπεριφορά», κάτι το οποίο σε μερικές περιπτώσεις παρερμηνεύεται.

Η **«σεξουαλική υγεία»** αρχικά ορίστηκε από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας το 1972 από εξειδικευμένη ομάδα εργασίας²², ως εξής:

«Η σεξουαλική υγεία είναι η ενσωμάτωση των σωματικών, συναισθηματικών, διανοητικών και κοινωνικών πτυχών της σεξουαλικής ύπαρξης με τρόπο που ενισχύεται θετικά η προσωπικότητα, η επικοινωνία και η αγάπη.»

Αν και αυτός ο ορισμός είναι μάλλον ξεπερασμένος, εξακολουθεί ακόμη να χρησιμοποιείται συχνά. Κατά τη διάρκεια της συνάντησης διαβούλευσης του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας το 2002, συμφωνήθηκε ένα νέο προσχέδιο ορισμού της σεξουαλικής υγείας. Αυτό το νέο προσχέδιο του 2002 έχει ως εξής:

«Η σεξουαλική υγεία είναι μια κατάσταση σωματικής, συναισθηματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας σε σχέση με την σεξουαλικότητα και δεν αφορά μόνο την απουσία ασθενειών, δυσλειτουργίας ή αναπηρίας.

Η σεξουαλική υγεία προϋποθέτει μια θετική προσέγγιση με σεβασμό στη σεξουαλικότητα και τις σεξουαλικές σχέσεις, καθώς και τη δυνατότητα να προκύπτουν ευχάριστες και ασφαλείς σε-

18 Δες επίσης το Κεφ. 1.

19 WHO (2006).

20 WHO Regional Office for Europe (1999/2001), σελ.13.

21 WHO (2006), σελ.10.

22 WHO (1975).

Ξουαλικές εμπειρίες, χωρίς εξαναγκασμό, διακρίσεις και βία. Για να επιτευχθεί και να διατηρηθεί η σεξουαλική υγεία, τα σεξουαλικά δικαιώματα όλων των ατόμων πρέπει να γίνονται σεβαστά, να προστατεύονται και να ικανοποιούνται.»²³

Αυτό το προσχέδιο ορισμού, τονίζει όχι μόνο την ανάγκη της θετικής προσέγγισης, αλλά το ουσιαστικό στοιχείο της ευχαρίστησης και την έννοια ότι η σεξουαλική υγεία δεν περιλαμβάνει μόνο τη σωματική αλλά και τη συναισθηματική, νοητική και κοινωνική διάσταση. Σηματοδοτεί επίσης στον χρήστη του ορισμού τους δυνητικά αρνητικούς παράγοντες και για πρώτη φορά αναφέρει την ύπαρξη των «σεξουαλικών δικαιωμάτων» -δύο ζητήματα που σχεδόν απουσίαζαν στον ορισμό του 1972. Επίσης, αυτοί οι δυνητικοί αρνητικοί παράγοντες δεν επικεντρώνονται στο αντικείμενο, όπως συχνά συμβαίνει στην περίπτωση του HIV και του AIDS. Εν ολίγοις, συνιστά έναν ισορροπημένο ορισμό.

Η σεξουαλική υγεία αποτελεί μία από τις πέντε βασικές πτυχές της παγκόσμιας στρατηγικής για την Αναπαραγωγική υγεία του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας που εγκρίθηκε από την Παγκόσμια Συνέλευση Υγείας το 2004²⁴.

Πρέπει να τονιστεί ότι ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, έχει ορίσει και προσεγγίσει τον όρο «υγεία» με πολύ ευρύ και θετικό τρόπο, αναφερόμενος σε αυτήν ως «ανθρώπινο δυναμικό» και όχι απλά στην απουσία ασθένειας, και περιλαμβάνει όχι μόνο τους βιολογικούς, αλλά και τους συναισθηματικούς, νοητικούς, κοινωνικούς και άλλους παράγοντες. Για αυτούς τους λόγους θεωρείται ότι οι ορισμοί του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας είναι αποδεκτοί και αποτελούν χρήσιμη αφετηρία για την έναρξη της συζήτησης σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή. Σε αυτό το χειρίδιο χρησιμοποιείται ο όρος «σεξουαλική υγεία», ο οποίος όμως περιλαμβάνει και την έννοια της «σεξουαλικής ευεξίας». Η σεξουαλική υγεία άλλωστε, δεν επηρεάζεται μόνο από προσωπικούς παράγοντες, αλλά και από κοινωνικούς και πολιτισμικούς.

Στα [σεξουαλικά δικαιώματα](#) δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο δικαίωμα στην ενημέρωση και στην εκπαίδευση. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η συνεδρίαση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας το 2002 κατέληξε σε ένα προσχέδιο ορισμού των σεξουαλικών δικαιωμάτων το οποίο έχει ως εξής:

«Τα **σεξουαλικά δικαιώματα** εμπεριέχουν και τα ανθρώπινα δικαιώματα που έχουν ήδη αναγνωριστεί από τους εθνικούς νόμους, από διεθνείς χάρτες για τα ανθρώπινα δικαιώματα και από άλλες δηλώσεις ομοφωνίας. Περιλαμβάνουν το δικαίωμα όλων των ανθρώπων, χωρίς εξαναγκασμό, διακρίσεις και βία:

- Να κατακτούν το υψηλότερο επίπεδο σεξουαλικής υγείας, συμπεριλαμβανομένης της πρόσβασης σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης
- Να αναζητούν, να λαμβάνουν και να μεταδίδουν πληροφορίες που σχετίζονται με τη σεξουαλική υγεία
- Να αποκτούν σεξουαλική αγωγή
- Να απαιτούν σεβασμό για τη σωματική τους ακεραιότητα
- Να είναι σε θέση να επιλέξουν τον/την σύντροφο τους
- Να έχουν τη δυνατότητα να αποφασίσουν αν θα είναι σεξουαλικά ενεργοί ή όχι
- Να συνάπτουν συναινετικές σεξουαλικές σχέσεις και γάμους
- Να αποφασίζουν αν θα αποκτήσουν παιδιά αλλά και πότε
- Να επιδιώκουν μια ικανοποιητική, ασφαλή και ευχάριστη σεξουαλική ζωή

Η βασική εφαρμογή αναφορικά με την άσκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απαιτεί από όλα τα άτομα να σέβονται τα δικαιώματα των άλλων.»²⁵

Παρόλο που το παραπάνω αποτελεί μόνο ένα προσχέδιο ορισμού, στο παρόν κείμενο χρησιμοποιείται ως σημείο εκκίνησης, επειδή θεωρείται ότι τα στοιχεία που περιλαμβάνονται έχουν μια ευρεία υποστήριξη σε ολόκληρη την Ευρώπη. Επιπλέον είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι σε αυτόν τον ορισμό περιλαμβάνεται ρητά το δικαίωμα στην ενημέρωση και την εκπαίδευση.

Ωστόσο, σε αυτό το σημείο χρειάζεται προσοχή. Είναι δεδομένο ότι ορισμένα από τα προαναφερόμενα δικαιώματα αφορούν ενήλικα άτομα και λειτουργούν ως σημείο αναφοράς. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι κάποια από αυτά δεν ισχύουν αυτόματα για παιδιά και εφήβους. Για παράδειγμα, είναι σαφές ότι ζητήματα όπως ο συναινετικός γάμος ή το δικαίωμα απόφασης για την τεκνοποίηση δεν ισχύουν για παιδιά ή νεαρούς εφήβους.

Το δικαίωμα του παιδιού στην ενημέρωση έχει επίσης αναγνωριστεί από την **Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού** που ψηφίστηκε το 1989, και έκτοτε έχει επικυρωθεί από τη συντριπτική πλειοψηφία των κρατών. Η σύμβαση δηλώνει ξεκάθαρα το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και την ελευθερία αναζήτησης, λήψης και μετάδοσης πληροφοριών και ιδεών κάθε είδους (άρθρο 13). Το άρθρο 19, αναφέρεται στην υποχρέωση των κρατών να παρέχουν στα παιδιά εκπαίδευση με στόχο την προστασία τους, μεταξύ άλλων, και από τη σεξουαλική κακοποίηση.²⁶

23 WHO (2006), σελ.10.

24 WHO (2004), σελ.21

25 WHO (2006), σελ.10

26 United Nations (1989).

Μια σύντομη παρέκκλιση: «Διαμόρφωση της συνείδησης του πολίτη σχετικά με τις σεξουαλικές σχέσεις–Κοινωνική Αγωγή των Διαπροσωπικών Σχέσεων (Intimate Citizenship)»

Σε αυτό το πλαίσιο είναι χρήσιμο να εισαχθεί η έννοια της «Διαμόρφωσης της συνείδησης του πολίτη σχετικά με τις σεξουαλικές σχέσεις–Κοινωνική Αγωγή των Διαπροσωπικών Σχέσεων (intimate citizenship)», η οποία σχετίζεται με τα σεξουαλικά δικαιώματα από την οπτική των κοινωνικών επιστημών.

Οι ερευνητές στις κοινωνικές επιστήμες και στις μελέτες για τις σεξουαλικές σχέσεις ζητούν την καθιέρωση της ηθικής διαπραγμάτευσης ως έγκυρης σεξουαλικής ηθικής. Η ουσία αυτής της ηθικής είναι ότι τα θέματα θα πρέπει να διαπραγματεύονται υπό το πνεύμα της αμοιβαίας συναίνεσης από τους συμμετέχοντες οι οποίοι θα είναι ίσοι ως προς το κύρος, τα δικαιώματα και την εξουσία. Μια σημαντική προϋπόθεση για αυτό, είναι ότι οι συμμετέχοντες θα πρέπει να αναπτύξουν μια κοινή κατανόηση της έννοιας της «συναίνεσης» και να συνειδητοποιήσουν τις συνέπειες των πράξεών τους –ιδιαίτερα στο πλαίσιο της σεξουαλικής συμπεριφοράς και της σχέσης.

Αν υποθέσουμε ότι αυτή η προϋπόθεση πληρείται, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την έννοια της Κοινωνικής Αγωγής των Διαπροσωπικών Σχέσεων (intimate citizenship). Αυτή είναι μια κοινωνιολογική έννοια που περιγράφει την υλοποίηση των δικαιωμάτων του πολίτη στην κοινωνία των πολιτών. Βασίζεται στην αρχή της ηθικής διαπραγμάτευσης. Εκτός από τη σεξουαλικότητα, καλύπτει επίσης τις σεξουαλικές προτιμήσεις, τους σεξουαλικούς προσανατολισμούς, τις διαφορετικές εκδοχές αρρενωπότητας και θηλυκότητας, τις διάφορες μορφές σχέσεων και τους διάφορους τρόπους με τους οποίους οι γονείς και τα παιδιά μπορούν να ζήσουν μαζί. Έτσι ο όρος οικειότητα (intimacy) επικαλύπτεται σε μεγάλο βαθμό με την ευρεία κατανόηση της σεξουαλικότητας που προτείνεται εδώ σε αυτό το κείμενο. Η Κοινωνική Αγωγή των Διαπροσωπικών Σχέσεων (intimate citizenship) εστιάζει στην ισότητα της κοινωνικής και οικονομικής θέσης για τα άτομα τα οποία διατηρούν αυτονομία στη ζωή τους, ενώ παράλληλα σέβονται και τα όρια των άλλων.²⁷

Οι απαιτήσεις που θέτει η έννοια της Κοινωνικής Αγωγής των Διαπροσωπικών Σχέσεων (intimate citizenship) αντανακλώνται σε κοινωνικό επίπεδο στα ανθρώπινα και τα σεξουαλικά δικαιώματα. Η αναγνώριση αυτών των δικαιωμάτων, υποδηλώνει τον σεβασμό και την μόνιμη ικανοποίηση του δικαιώματος για ισότητα μεταξύ των φύλων και για σεξουαλική αυτονομία για το άτομο, το οποίο πρέπει να είναι απαλλαγμένο από εξαναγκασμούς και εκμετάλλευση. Το δικαίωμα αυτό ενδυναμώνει το άτομο ώστε να μπορεί να αντιμετωπίζει ενδεχόμενες παρεμβάσεις από την οικογένεια ή την κοινωνία. Η αναγνώριση των σεξουαλικών δικαιωμάτων είναι απαραίτητη, εάν θέλουμε να διεκδικήσουμε, να προάγουμε και να προστατεύσουμε αυτά τα δικαιώματα και για τους άλλους.²⁸

Η αποστολή της κεντρικής εκπαιδευτικής πολιτικής που σχετίζεται με τα σεξουαλικά δικαιώματα έχει συμπερασματικά στόχο να τονίσει τη σημασία της διδασκαλίας και της καλλιέργειας, στην οικογένεια, στα σχολεία και στα ιδρύματα κατάρτισης, ειδικών ικανοτήτων και δεξιοτήτων με στόχο τη μάθηση και την άσκηση κριτικής σκέψης. Αυτό θα επιτρέψει στα παιδιά και στους νέους – τους ενήλικες του μέλλοντος δηλαδή- να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις της αυτονομίας και της συναίνεσης στις διαπραγματεύσεις με τους/τις συντρόφους τους.

Πρέπει επίσης να είναι σε θέση να εκφράζουν με λόγια και να αναλογίζονται τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις πράξεις τους. Η ολιστική και κατάλληλη για την εκάστοτε ηλικία σεξουαλική αγωγή, είναι απολύτως κατάλληλη για να διδαχθεί και να αποτυπώσει το σχετικό περιεχόμενο, ώστε π.χ. να αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες.

27 Plummer (2001), Schmidt (2004), Weeks (1998).

28 WHO (2006) and IPPF (2008), σελ.10-11.

Πρόσφατα, η IPPF η κορυφαία διεθνής μη κυβερνητική οργάνωση στον τομέα της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας, υιοθέτησε μια Διακήρυξη για τα Σεξουαλικά Δικαιώματα (**Declaration on Sexual Rights**).²⁹ Αυτή η Διακήρυξη, η οποία βασίζεται κατά μεγάλο βαθμό στα

διεθνώς αποδεκτά ανθρώπινα δικαιώματα, έχει παρόμοια δομή με τον ευρέως αποδεκτό προηγούμενο χάρτη της IPPF για τα σεξουαλικά και αναπαραγωγικά δικαιώματα (**IPPF Charter on Sexual and Reproductive Rights**).³⁰ Αυτή η διακήρυξη περιλαμβάνει επίσης το δικαίωμα στην

29 IPPF (2008).

30 IPPF (1996).

εκπαίδευση και στην ενημέρωση.³¹

Η **World Association for Sexual Health** δημοσίευσε μια διακήρυξη αναφορικά με τη σεξουαλική υγεία το 2008, που μεταξύ άλλων αναγνωρίζει τα σεξουαλικά δικαιώματα ως θεμελιώδη για την επίτευξη της σεξουαλικής υγείας για όλους.³²

Βασισμένη στην αξιολόγηση των προαναφερθέντων και άλλων ορισμών και με βάση την ολιστική και θετική προσέγγιση που αποτελεί τη βάση αυτών των Κατευθυντήριων Οδηγιών, η σεξουαλική αγωγή σε αυτό το κείμενο ορίζεται ως:

Με τον όρο **σεξουαλική αγωγή** εννοούμε την εκμάθηση των γνωστικών, συναισθηματικών, κοινωνικών, διαδραστικών και βιολογικών πτυχών της σεξουαλικότητας.

Η σεξουαλική αγωγή ξεκινά νωρίς από την παιδική ηλικία και εξελίσσεται κατά τη διάρκεια της εφηβείας και της ενηλικίωσης. Ιδιαίτερα στα παιδιά και τους νέους στοχεύει στην υποστήριξη και την προστασία της σεξουαλικής ανάπτυξης.

Σταδιακά εφοδιάζει και ενδυναμώνει τα παιδιά και τους

νέους με πληροφορίες, δεξιότητες και αξίες ώστε να κατανοήσουν και να απολαύσουν τη σεξουαλικότητα τους, να δημιουργήσουν ασφαλείς και ικανοποιητικές σχέσεις και να αναλάβουν την ευθύνη για τη σεξουαλική υγεία και ευεξία των ιδίων και των άλλων.

Τους καθιστά ικανούς να κάνουν επιλογές που βελτιώνουν τη ποιότητα της ζωής τους και συμβάλλουν στη δημιουργία μιας συμπάσχουσας και δίκαιης κοινωνίας.

Ο ορισμός επικεντρώνεται πρωταρχικά στη σεξουαλικότητα ως ένα θετικό ανθρώπινο δυναμικό και ως πηγή ικανοποίησης και ευχαρίστησης. Η σαφώς αναγνωρισμένη ανάγκη για γνώση και δεξιότητες που απαιτούνται για την πρόληψη ασθενειών που σχετίζονται με την σεξουαλικότητα, έπονται σε αυτή τη συνολικά θετική προσέγγιση. Επιπλέον η σεξουαλική αγωγή θα πρέπει να βασίζεται στα διεθνώς αποδεκτά ανθρώπινα δικαιώματα, ιδιαίτερα στο δικαίωμα της γνώσης, το οποίο προηγείται της πρόληψης της ασθένειας.

31 IPPF (2008).

32 World Association for Sexual Health (2008).

Περαιτέρω ορισμοί για την σεξουαλική αγωγή από την UNESCO και την IPPF

«Η ολοκληρωμένη σεξουαλική αγωγή επιδιώκει να εφοδιάσει τους νέους ανθρώπους με τη γνώση, τις δεξιότητες, τις στάσεις και τις αξίες που χρειάζονται για να προσδιορίσουν, αλλά και να απολαύσουν τη σεξουαλικότητα τους – σωματικά και συναισθηματικά, ατομικά αλλά και σε σχέσεις. Η σεξουαλική αγωγή προσλαμβάνει τη «σεξουαλικότητα» ολιστικά στο πλαίσιο της συναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Τονίζεται πως είναι σημαντικό να δίνεται η δυνατότητα στους νέους ανθρώπους να αποκτήσουν βασικές δεξιότητες ζωής και να αναπτύξουν θετικές στάσεις και αξίες, καθώς οι πληροφορίες από μόνες τους δεν αρκούν».³³

Στην πρόσφατα ανεπτυγμένη Διεθνή Τεχνική Καθοδήγηση για τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση (International Technical Guidance on Sexuality Education) από την UNESCO και άλλους οργανισμούς των Ηνωμένων Εθνών, η σεξουαλική αγωγή ορίζεται ως εξής:

«Ως Σεξουαλική Αγωγή ορίζεται η κατάλληλη ηλικιακά και πολιτισμικά προσέγγιση, η οποία έχει στόχο να εκπαιδεύσει σε θέματα σεξουαλικών σχέσεων με την παροχή επιστημονικά τεκμηριωμένων, ρεαλιστικών και όχι επικριτικών πληροφοριών. Η Σεξουαλική Αγωγή παρέχει τη δυνατότητα στο άτομο να διερευνήσει τις προσωπικές του αξίες και στάσεις και να αποκτήσει δεξιότητες σχετικές με τη λήψη αποφάσεων, την επικοινωνία και τη μείωση των κινδύνων σε θέματα που εμπίπτουν με διάφορες πτυχές της σεξουαλικότητας».³⁴

33 IPPF (2006b), σελ. 6.

34 UNESCO (2009b), σελ. 2.

3. Διαμόρφωση ανάγκης για σεξουαλική αγωγή

3.1 Ουσιώδεις προβληματισμοί για τη σεξουαλική αγωγή

Η σεξουαλικότητα αποτελεί ένα βασικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης

Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ως σεξουαλικά όντα και καλούνται να αναπτύξουν τις σεξουαλικές τους δυνατότητες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Η Σεξουαλική Αγωγή βοηθά στην προετοιμασία των νέων για τη ζωή γενικά και ειδικά στην οικοδόμηση και στη διατήρηση ικανοποιητικών σχέσεων, ενώ επίσης συμβάλλει στη θετική ανάπτυξη της προσωπικότητας και στον αυτοπροσδιορισμό.

Οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στην πληροφόρηση.

Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού,³⁵ αναγνωρίζει σαφώς το δικαίωμα στην πληροφόρηση και στην υποχρέωση του κράτους να παρέχει στα παιδιά εκπαιδευτικά μέτρα.

Τα σεξουαλικά δικαιώματα ως ανθρώπινα δικαιώματα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα, προσφέρουν ένα άλλο πλαίσιο το οποίο περιλαμβάνει το δικαίωμα όλων να έχουν πρόσβαση στη σεξουαλική αγωγή. Το άρθρο 8 της Διακήρυξης της IPPF ορίζει: «Δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην πληροφόρηση: Όλα τα άτομα, χωρίς διακρίσεις, έχουν δικαίωμα γενικά στην εκπαίδευση και στην πληροφόρηση και δικαίωμα σε ολοκληρωμένη σεξουαλική αγωγή και σε πληροφορίες απαραίτητες και χρήσιμες για τη διαμόρφωση της συνείδησης τους ως πολίτη και για τη διαμόρφωση της έννοιας της ισότητας στον προσωπικό, δημόσιο και πολιτικό τομέα.»³⁶

Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι η κατευθυντήρια αρχή της στρατηγικής του ΠΟΥ για την Αναπαραγωγική Υγεία, με στόχο την επιτάχυνση της προόδου για την επίτευξη των διεθνών αναπτυξιακών σκοπών και στόχων³⁷ ανάμεσα στους οποίους η προαγωγή της σεξουαλικής υγείας τοποθετείται στις πέντε βασικές παραμέτρους.

Η Παγκόσμια Ένωση για τη Σεξουαλική Υγεία (World Association for Sexual Health) επίσης αντιλαμβάνεται τα σεξουαλικά δικαιώματα ως αναπόσπαστο στοιχείο των βασικών ανθρώπινων δικαιωμάτων και ως εκ τούτου ως

αναφαιρέτα και καθολικά.³⁸ Στην πρόσφατη δημοσίευση της με τίτλο «Σεξουαλική Υγεία για την Χιλιετία»,³⁹ η Ένωση προβάλλει την άποψη ότι η σεξουαλική υγεία χρειάζεται να προωθηθεί ως ουσιαστική στρατηγική για την επίτευξη των Αναπτυξιακών Στόχων της Χιλιετίας (Millennium Development Goals (MDGs)). Σε αυτό το πλαίσιο, προσδιορίζονται οκτώ στόχοι, εκ των οποίων ο τέταρτος αναφέρεται στην καθολική πρόσβαση σε ολοκληρωμένη σεξουαλική αγωγή και πληροφόρηση. Η σεξουαλική υγεία μπορεί να επιτευχθεί μόνο εάν όλοι οι άνθρωποι, συμπεριλαμβανομένων και των νέων ανθρώπων, έχουν πρόσβαση σε γενικευμένη σεξουαλική αγωγή και σε πληροφορίες και υπηρεσίες σεξουαλικής υγείας καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους.⁴⁰ Ο φόβος ότι η σεξουαλική αγωγή μπορεί να οδηγήσει σε έντονη ή πρώιμη σεξουαλική δραστηριότητα από τα νέα άτομα δεν επιβεβαιώνεται, όπως φαίνεται από τα ερευνητικά αποτελέσματα.⁴¹

Η άτυπη σεξουαλική αγωγή είναι ανεπαρκής για τη σύγχρονη κοινωνία.

Όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, οι γονείς, τα μέλη της οικογένειας αλλά και άλλες άτυπες πηγές είναι σημαντικές για την εκμάθηση των ανθρωπίνων σχέσεων και της σεξουαλικότητας, ειδικά για τις μικρότερες ηλικιακές ομάδες. Ωστόσο, στη σύγχρονη κοινωνία αυτό είναι συχνά ανεπαρκές, επειδή αυτές οι άτυπες πηγές, συχνά στερούνται τις απαραίτητες γνώσεις, ειδικά όταν απαιτούνται πολύπλοκες και τεχνικές πληροφορίες (όπως είναι αυτές που σχετίζονται με την αντισύλληψη ή τους τρόπους μετάδοσης των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων). Επιπλέον, οι ίδιοι οι νέοι όταν μπαίνουν στην εφηβεία, συχνά προτιμούν να ενημερώνονται από άλλες πηγές και όχι από τους γονείς τους, τους οποίους θεωρούν πολύ κοντινά πρόσωπα.

Οι νέοι εκτίθενται σε πολλές νέες πηγές πληροφόρησης.

Τα σύγχρονα μέσα, κυρίως τα κινητά τηλέφωνα και το

35 United Nations (1989).

36 IPPF (2008), Δείτε επίσης το κεφάλαιο 2.

37 WHO (2004), σελ.21.

38 World Association for Sexual Health (1999).

39 Συγκρίνετε με World Association for Sexual Health (2008), σελ.2.

40 World Association for Sexual Health (2008), σελ.4-5.

41 Η επισκόπηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων που περιέχεται στην UNESCO (2009a) (Τόμος 1, σελ. 13-17) δείχνει ξεκάθαρα ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, σύμφωνα με τις περισσότερες μελέτες, τείνει να καθυστερεί την έναρξη της σεξουαλικής επαφής, να μειώνει τη συχνότητα των σεξουαλικών επαφών και τον αριθμό των σεξουαλικών συντρόφων και τη βελτίωση της προληπτικής σεξουαλικής συμπεριφοράς.

διαδίκτυο, έχουν γίνει σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα σημαντικές πηγές πληροφόρησης. Ωστόσο πολλές από τις πληροφορίες που παρέχονται, ιδιαίτερα όταν αφορούν τη σεξουαλικότητα είναι διαστρεβλωμένες, μη ισορροπημένες, μη ρεαλιστικές και συχνά εξευτελιστικές ιδιαίτερα για τις γυναίκες (πορνογραφία διαδικτύου). Ως εκ τούτου, έχει προκύψει μια νέα συλλογιστική για τη σεξουαλική αγωγή, που σχετίζεται με την ανάγκη αντιμετώπισης και διόρθωσης των παραπλανητικών πληροφοριών και εικόνων που μεταφέρονται μέσω των μέσων ενημέρωσης.

Ανάγκη για την προαγωγή της σεξουαλικής υγείας

Σε όλη την ανθρώπινη ιστορία, η σεξουαλικότητα θεωρήθηκε ως απειλή για την υγεία των ανθρώπων: τα μη θεραπεύσιμα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και οι ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες αποτελούσαν σχεδόν πάντα σοβαρό κίνδυνο που συσχετιζόταν με τις σεξουαλικές επαφές. Στον 21^ο αιώνα, αυτοί και άλλοι κίνδυνοι για την υγεία, είναι δυνατό να αποφευχθούν, όχι μόνο επειδή υπάρχει η απαιτούμενη γνώση αλλά και επειδή η σεξουαλικότητα δεν αποτελεί πια απαγορευμένο θέμα και επομένως μπορεί να συζητηθεί σε επίπεδο πρόληψης. Συμπερασματικά, η σεξουαλική αγωγή πραγματώνει αυτή την αναγκαία λειτουργία της προαγωγής της σεξουαλικής υγείας.

Η σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία εκτιμάται ιδιαίτερα στις μέρες μας σε παγκόσμιο επίπεδο. Τρεις από τους οκτώ διεθνώς αποδεκτούς Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας (Millennium Development Goals MDG- ο 3^{ος} που αφορά την ισότητα των φύλων, ο 5^{ος} που σχετίζεται με την υγεία της μητέρας και ο 6^{ος} που περιλαμβάνει το HIV/AIDS) σχετίζονται άμεσα με αυτό το θέμα. Η σεξουαλική αγωγή μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην επίτευξη όλων αυτών των διεθνών αναπτυξιακών στόχων.

3.2 Ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών

Αυτή η ενότητα υποστηρίζει την ανάγκη για πρώιμη έναρξη της σεξουαλικής αγωγής και αιτιολογεί γιατί ορισμένα θέματα εισάγονται σε συγκεκριμένες ηλικίες. Δύο αναγνωρισμένοι οργανισμοί στον τομέα της σεξουαλικής αγωγής, ο SENSOA στο Βέλγιο και ο Rutgers Nisso Group στην Ολλανδία, παρείχαν κάποιες ανασκοπήσεις οι οποίες έχουν συντομευτεί και προσαρμοστεί.⁴² Η επιστημονική βιβλιογραφία στην οποία βασίζεται αυτή η ενότητα, βρίσκεται στο Β μέρος της βιβλιογραφίας.

Η ψυχολογία και ειδικά η αναπτυξιακή ψυχολογία, έχει δείξει ότι τα παιδιά γεννιούνται ως σεξουαλικά όντα και ότι η σεξουαλικότητά τους αναπτύσσεται σε διαφορετικά στάδια, τα οποία συνδέονται με τη γενικότερη ανάπτυξη του παιδιού και τις σχετικές αναπτυξιακές λειτουργίες. Αυτά τα στάδια της σεξουαλικής ανάπτυξης παρουσιάζονται λεπτομερώς ώστε να ερμηνευθεί η προαναφερθείσα ανάγκη, της πρώιμης έναρξης της σεξουαλικής αγωγής και να καταδειχθεί ότι συγκεκριμένο περιεχόμενο/πληροφορίες, δεξιότητες και στάσεις παρέχονται σε σχέση με την ανάπτυξη του παιδιού. Ιδανικά, τα θέματα εισάγονται πριν το παιδί φτάσει στο αντίστοιχο στάδιο ανάπτυξης, έτσι ώστε να προετοιμαστεί για τις αλλαγές που πρόκειται να συμβούν (π.χ. ένα κορίτσι καλό θα ήταν να γνωρίζει την έμμηνο ρύση πριν την βιώσει για πρώτη φορά).

Όταν μιλάμε για τη σεξουαλική συμπεριφορά των παιδιών και των νέων, είναι πολύ σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι η σεξουαλικότητα είναι διαφορετική στα παιδιά και τους ενήλικες και ότι οι ενήλικες δεν θα πρέπει να εξετάζουν την σεξουαλική συμπεριφορά των παιδιών και των νέων σύμφωνα με τη δική τους οπτική.

Οι ενήλικες αποδίδουν σεξουαλική σημασία στη συμπεριφορά, με βάση τις ενήλικες εμπειρίες τους και μερικές φορές αδυνατούν να δουν τα πράγματα μέσα από τα μάτια των παιδιών. Ωστόσο είναι σημαντικό να υιοθετήσουμε τη δική τους οπτική.

Το άτομο έχουν σημαντικό και ενεργό ρόλο στη διαδικασία της προσωπικής τους ανάπτυξης, κατά τη διάρκεια των διάφορων σταδίων της ζωής. Η συμπερίληψη της σεξουαλικότητας με άλλες πτυχές της προσωπικότητας τους, όπως η ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης, η ικανότητα για σχέσεις και δέσμευση είναι μια σημαντική αναπτυξιακή δεξιότητα για τους νέους. Όλες οι αλλαγές στη σεξουαλική ανάπτυξη επηρεάζονται από βιολογικούς, ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες: με βάση την εμπειρία τους, οι άνθρωποι αναπτύσσουν μια ιδέα για το είδος της σεξουαλικής συμπεριφοράς – πότε και με ποιον – που «αρμόζει καλύτερα», ποιες θα είναι οι αναμενόμενες αντιδράσεις, ποια τα αναμενόμενα αποτελέσματα και πως πρέπει να νιώθουν για αυτό.

Η ανάπτυξη της σεξουαλικής συμπεριφοράς, των συναισθημάτων και των γνώσεων ξεκινά από τη μήτρα και συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου. Πρόδρομα σημεία της μεταγενέστερης σεξουαλικής συνειδητοποίησης, όπως η δυνατότητα απόλαυσης της σωματικής επαφής, υπάρχουν από τη γέννηση. Η σεξουαλική και προσωπική ανάπτυξη ενός ανθρώπου ιδιαίτερα, σηματοδοτείται από 4 καίρια πεδία (πεδία εμπειρίας), που ήδη βιώνονται από πολύ νεαρή ηλικία και σχετίζονται με τις ανάγκες του παιδιού, το σώμα του, τις σχέσεις και τη

42 Συγκρίνεται με Rutgers Nisso Groep (2008) και Frans E & Franck T (2010).

σεξουαλικότητα: μπόρεσε το παιδί να αναπτύξει μια βασική εμπιστοσύνη ότι θα υπάρξει ανταπόκριση στην πείνα και τη δίψα του και ότι θα του παρέχουν μια φυσική εγγύτητα και ασφάλεια; Τα συναισθήματα του αναγνωρίστηκαν και έγιναν αποδεκτά; Ποια μαθήματα πήρε από τις σχέσεις του με τους γονείς και τα αδέρφια του; Ποιες εμπειρίες απέκτησε; Έμαθε να νιώθει καλά μέσα στο σώμα του, να το αγαπά και να το φροντίζει; Ήταν αποδεκτό ως αγόρι ή κορίτσι; Όλες αυτές οι εμπειρίες μπορεί να μην είναι σεξουαλικές με τη στενή έννοια, αλλά αποτελούν τον πυρήνα για την ανάπτυξη του χαρακτήρα και της σεξουαλικότητας ενός ανθρώπου.

Η σεξουαλική συμπεριφορά μεταξύ των παιδιών και των νέων εμφανίζεται συνήθως σε ατομικό επίπεδο ή μεταξύ συνομηλίκων, στο πλαίσιο παιχνιδιού ή πειράγματος, ως ένας τρόπος για να εξερευνήσουν τον εαυτό τους και τους άλλους. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά και οι νέοι, ανακαλύπτουν τι τους αρέσει και τι όχι, μαθαίνουν να διαχειρίζονται την οικειότητα αλλά και τους κανόνες για το πως να συμπεριφέρονται σε σεξουαλικές καταστάσεις. Οι κανόνες και οι αξίες τους σχετικά με τη σεξουαλικότητα διαμορφώνονται με τον ίδιο τρόπο.

Όλα τα είδη των αξιών και των κανόνων συμπεριφοράς (ειδικά για το φύλο και άλλα) μεταβιβάζονται ήδη από τη νεαρή ηλικία μέσω των μέσων ενημέρωσης, των γονέων και των εκπαιδευτικών. Σε κάθε διαφορετικό στάδιο της ζωής, η σεξουαλικότητα προβάλλεται με διαφορετικές μορφές έκφρασης και αποκτά νέα σημασία.

Η ανάπτυξη αποτελεσματικών δεξιοτήτων αλληλεπίδρασης είναι κεντρικής σημασίας για τη σεξουαλική ζωή ενός ατόμου και επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την προσωπική του ιστορία. Το οικογενειακό υπόβαθρο, η αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους, η σεξουαλική αγωγή, ο αυτοερωτισμός και οι πρώτες σεξουαλικές εμπειρίες καθορίζουν τη σεξουαλική αντίληψη και τα συναισθήματα, τα κίνητρα, τις στάσεις και την ικανότητα αλληλεπίδρασης του ατόμου.

Άρα αυτές οι εμπειρίες εξυπηρετούν ένα σκοπό. Προσφέρουν ένα πλαίσιο για την κατανόηση των ίδιων συναισθημάτων, της ίδιας συμπεριφοράς και για την ερμηνεία της συμπεριφοράς των άλλων. Στην πορεία τα παιδιά και οι νέοι λοιπόν μαθαίνουν επίσης την έννοια των ορίων.

Ως αποτέλεσμα της ποικιλίας των απόψεων, που υφίστανται για τη σεξουαλικότητα, διαπιστώνεται μια μεγαλύτερη τάση ως προς την έκφραση των ατομικών επιλογών και αποφάσεων. Επιπλέον, η διαδικασία της βιολογικής ωρίμανσης ξεκινά νωρίτερα στην εποχή μας και η σεξουαλικότητα είναι πολύ πιο εμφανής στα μέσα ενημέρωσης και στη νεανική κουλτούρα. Αυτό σημαίνει ότι οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς πρέπει να καταβάλουν μεγάλη προσπάθεια για να υποστηρίξουν τα παιδιά και τους νέους να αντιμετωπίσουν την ανάπτυξη

της σεξουαλικότητας.

Πρόσδος της σεξουαλικής ανάπτυξης Τα πρώτα δέκα χρόνια.

Γενικότερα κατά τα πρώτα έξι χρόνια, τα παιδιά περνούν γρήγορα από την πλήρη εξάρτηση στην περιορισμένη ανεξαρτησία. Συνειδητοποιούν το δικό τους σώμα. Τα παιδιά έχουν σεξουαλικά αισθήματα ακόμα και στην πρώιμη βρεφική ηλικία. Μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου έτους της ζωής τους, ανακαλύπτουν τις σωματικές διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες και στους άντρες. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τα παιδιά αρχίζουν να ανακαλύπτουν το σώμα τους (πρώιμος παιδικός αυνανισμός, αυτοδιέγερση) και μπορεί επίσης να προσπαθήσουν να εξετάσουν τα σώματα των φίλων τους (παίζοντας το παιχνίδι «ο γιατρός»). Τα παιδιά μαθαίνουν για το περιβάλλον τους μέσω του πειραματισμού και τον ίδιο τρόπο εφαρμόζουν για το θέμα της σεξουαλικότητας. Εκτεταμένες έρευνες παρατήρησης έχουν εντοπίσει κοινή σεξουαλική συμπεριφορά ανάμεσα στα παιδιά, με αποτέλεσμα αυτή η συμπεριφορά να θεωρείται φυσιολογική.

Εξερευνώντας τα σεξουαλικά συναισθήματα, τις επιθυμίες και κόνοντας ερωτήσεις, τα παιδιά μαθαίνουν περισσότερα για τη σεξουαλικότητα. Από την ηλικία των τριών ετών τα παιδιά καταλαβαίνουν ότι οι ενήλικες είναι μυστικοπαθείς με αυτό το θέμα. Δοκιμάζουν τα όρια των ενηλίκων, για παράδειγμα με το να γδύνονται χωρίς προειδοποίηση ή να χρησιμοποιούν έντονο σεξουαλικό λεξιλόγιο. Τα μικρά παιδιά είναι εξαιρετικά περίεργα για τα θέματα της σεξουαλικότητας και διατυπώνουν πολλές ερωτήσεις. Επειδή σταδιακά χάνουν τον εγωκεντρισμό τους, γίνονται όλο και πιο ικανά να μπου στην θέση των άλλων. Καθώς αναπτύσσεται η γλωσσική ικανότητα, η σωματική επαφή τείνει να έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Έτσι τα παιδιά έχουν πολλούς πιθανούς τρόπους να εκφραστούν. Τα μεγαλύτερα παιδιά αρχίζουν να αναπτύσσουν μια αίσθηση ντροπής και το οικογενειακό υπόβαθρο είναι ένας από τους παράγοντες που συμβάλλουν σε αυτό.

Περίπου στην ηλικία των έξι ετών, τα παιδιά εξακολουθούν να είναι πολύ περίεργα, αλλά αρχίζουν να παρατηρούν ότι οι ενήλικες δεν είναι πλέον τόσο δεκτικοί στις ερωτήσεις τους, όσο ισχυρίζονται ότι είναι. Για να μάθουν περισσότερα, στρέφονται στους συνομηλίκους τους. Τα παιδιά της πρωτοβάθμιας σχολικής ηλικίας γίνονται πιο εσωστρεφή και φρόνιμα. Η σεξουαλικότητα είναι σε λανθάνουσα κατάσταση και η ηθική τους ανάπτυξη υιοθετεί μια αυξανόμενη αίσθηση ντροπής για τη σεξουαλικότητα τους. Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης σεξουαλικά παιχνίδια λαμβάνουν χώρα. Έχουν παρατηρηθεί στο ένα τρίτο των οκτάχρονων αγοριών, ενώ το ποσοστό αυξάνεται σταδιακά με την ηλικία. Η έκταση της σεξουαλικής δραστηριότητας είναι σημαντικά

μικρότερη μεταξύ των κοριτσιών, αλλά το σεξουαλικό τους ενδιαφέρον αυξάνεται καθώς μεγαλώνουν. Στα παιδιά (από την ηλικία των πέντε και ειδικά μεταξύ επτά και οκτώ) αρέσει να επιδεικνύουν τα γεννητικά τους όργανα και συχνά να κοιτάζουν τα γεννητικά όργανα των άλλων παιδιών. Το κύριο κίνητρο τους είναι η περιέργεια και η επιθυμία για γνώση. Η σεξουαλικότητα των παιδιών είναι πολύ ευρύτερη από αυτή του μέσου ενήλικα. Μπορεί να θεωρηθεί ως μια πτυχή της ανάπτυξης του αισθησιασμού, που αποτελεί μέρος της ψυχολογικής, κοινωνικής και βιολογικής ανάπτυξης.

Μετατόπιση των ενδιαφερόντων των προ-έφηβων και σεξουαλική ανάπτυξη στην εφηβεία

Μεταξύ των ηλικιών 11 και 13 ετών, τα ενδιαφέροντα των παιδιών στην προ-εφηβεία αλλάζουν, καθώς αρχίζουν να επικεντρώνονται περισσότερο στη λεπτομερή γνώση του σώματος και των γεννητικών οργάνων και ιδιαίτερα εκείνων του αντίθετου φύλου. Κατά την εφηβεία, η κοινωνική ταυτότητα συμπληρώνεται από την αναζήτηση μιας ψυχολογικής ταυτότητας. Οι έφηβοι στοχάζονται τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά και τη σημασία τους και αναλογίζονται τη θέση τους στον κόσμο. Η διαμόρφωση μιας ταυτότητας είναι στενά συνδεδεμένη με την εικόνα εαυτού. Η εφηβεία είναι επίσης η εποχή που οι έφηβοι αυξάνουν τις διανοητικές τους ικανότητες και βιώνουν την ανάπτυξη της ηθικής.

Η σεξουαλική ανάπτυξη επιταχύνεται κατά την εφηβεία. Οι αντιλήψεις και τα κίνητρα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα αποκτούν μια κοινωνική διάσταση: μαζί με άλλους ανθρώπους και μέσω άλλων ανθρώπων. Επίσης, η διαδικασία της σεξουαλικής ωρίμανσης είναι σε πλήρη εξέλιξη. Οι διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών γίνονται πιο έντονες. Οι φίλοι του ίδιου φύλου είναι σημαντικοί για την επικοινωνία κατά τα πρώτα στάδια της εφηβείας, ενώ επίσης αρχίζουν να γίνονται προσεγγίσεις προς το αντίθετο φύλο. Κατά την εφηβεία, προκύπτει μια ανακολουθία μεταξύ της σωματικής ανάπτυξης και της ψυχολογικής κατάστασης.

Σε αυτό το σημείο της ζωής τους, οι νέοι βιώνουν μια περίοδο βαθύ συλλογισμού. Σταδιακά μαθαίνουν να σκέφτονται πράγματα που δεν γίνονται αντιληπτά και γεγονότα που δεν έχουν βιώσει προσωπικά. Επίσης είναι μια περίοδος που γίνεται δυνατή η ενδοσκόπηση. Επιπλέον, οι νέοι αναπτύσσουν την ικανότητα να συνδυάζουν διαφορετικές δεξιότητες, ώστε να προκύψει μία ενιαία οντότητα η οποία να τους επιτρέπει να σκέφτονται με έναν τρόπο ικανό για την επίλυση προβλημάτων.

Μεταξύ της ηλικίας των 12 και των 20 ετών, οι νέοι αναπτύσσουν σταδιακά τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό. Ταυτόχρονα διαμορφώνουν και εδραιώνουν τις

σεξουαλικές τους προτιμήσεις.

Προκειμένου να έχουμε μια σαφέστερη εικόνα των συγκεκριμένων σταδίων της ανάπτυξης -στις οποίες βασίζεται ο Πίνακας των Κατευθυντήριων Οδηγιών για τη σεξουαλική αγωγή στο δεύτερο μέρος του εγχειρίδιου- έχει συμπεριληφθεί η ακόλουθη παρουσίαση σε μορφή πίνακα, η οποία συνοψίζει και προσδιορίζει θέματα που έχουν ήδη αναφερθεί παραπάνω.

Στάδιο 1: 0-3 χρονών

Ανακαλύπτοντας και εξερευνώντας

Βρέφη: 0 και 1 έτους (ανακαλύπτοντας)

- Η σεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών ξεκινά από τη **γέννηση**.
- Τα βρέφη εστιάζουν αποκλειστικά στις **αισθήσεις** τους: αφή, ακοή, παρατήρηση, γεύση και όσφρηση. Μέσω των αισθήσεών τους, τα βρέφη μπορούν να βιώσουν ένα άνετο και ασφαλές συναίσθημα. Το να **αγκαλιάζετε** και να καϊδέυετε το μωρό σας είναι πολύ σημαντικό, καθώς αυτό θέτει τα θεμέλια για μια υγιή κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη.
- Τα βρέφη θέλουν να εξερευνούν τον κόσμο γύρω τους. Αυτό διαφαίνεται από την τάση τους να πιπιλούν τα παιχνίδια τους (αφή), να παρατηρούν πρόσωπα ή οτιδήποτε κινείται (όραση) και να ακούνε μουσική (ακοή). Επίσης έχουν την τάση να εξερευνούν το σώμα τους. Συχνά αγγίζουν τον εαυτό τους και **τα γεννητικά τους όργανα**. Αυτό είναι κάτι που συμβαίνει τυχαία και όχι επίτηδες.

Νήπια: 2 και 3 ετών (περιέργεια/ εξερευνώντας το σώμα τους)

- Τα νήπια αρχίζουν σταδιακά να **συνειδητοποιούν** τον εαυτό τους **και το σώμα τους**. Επίσης αντιλαμβάνονται ότι διαφέρουν από τα άλλα παιδιά και τους ενήλικες (αναπτύσσουν την ταυτότητα τους).
- Τα νήπια αντιλαμβάνονται ότι είναι **αγόρια ή κορίτσια** (αναπτύσσουν την ταυτότητα του φύλου τους).
- **Ενδιαφέρονται τόσο για το δικό τους σώμα**, όσο και των ατόμων γύρω τους. Συχνά εξετάζουν λεπτομερώς το σώμα και τα γεννητικά τους όργανα, ενώ ορισμένες φορές το αποκαλύπτουν σε άλλα παιδιά και ενήλικες.
- Αρχίζουν να αγγίζουν επίτηδες τα **γεννητικά τους όργανα** γιατί έτσι νιώθουν καλά.
- Εξακολουθούν να έχουν μεγάλη ανάγκη για **σωματική επαφή** και απολαμβάνουν να κάθονται στην αγκαλιά κάποιου.
- Αρχίζουν επίσης να μαθαίνουν για το τι **«πρέπει και δεν πρέπει»** να κάνουν (κοινωνικοί κανόνες).

Στάδιο 2: 4–6 χρονών

Μαθαίνοντας κανόνες, παίζοντας, Ξεκινώντας φιλίες

- Τα παιδιά έχουν περισσότερη επαφή με μεγάλες ομάδες ανθρώπων (στο νηπιαγωγείο και στο σχολείο). Συνεχώς **μαθαίνουν πως «πρέπει» να συμπεριφέρονται** (κοινωνικοί κανόνες).
- Μαθαίνουν ότι οι ενήλικες θα **αποδοκιμάσουν** συμπεριφορές όπως το να αποκαλύπτονται δημόσια και να αγγίζουν τον εαυτό τους ή να αγγίζουν κάποιον άλλον. Αυτό τα αποτρέπει από το να κυκλοφορούν γυμνά μπροστά σε αγνώστους ή να αγγίζουν τα γεννητικά τους όργανα.
- Η εξερεύνηση του δικού τους σώματος και των άλλων, εκφράζεται περισσότερο στο πλαίσιο του **παιχνιδιού** (σεξουαλικά παιχνίδια): παίζουν «τη μαμά και τον μπαμπά» ή «τον γιατρό». Αυτό στην αρχή συμβαίνει ανοικτά αλλά στη συνέχεια κρυφά, γιατί μαθαίνουν ότι δεν επιτρέπεται να είναι γυμνά σε κοινή θέα.
- **«Φάση των ακατάλληλων λέξεων»:** τα παιδιά ανακαλύπτουν τα όρια τους. Παρατηρούν ότι η χρήση ορισμένων λέξεων προκαλεί αντίδραση στους γύρω τους. Αυτό το βρίσκουν συναρπαστικό και διασκεδαστικό με αποτέλεσμα να επαναλαμβάνουν τις ίδιες λέξεις.
- Σε αυτή την ηλικία τα παιδιά ενδιαφέρονται πολύ για την **αναπαραγωγή** και γι' αυτό το λόγο κάνουν άπειρες ερωτήσεις π.χ. «πως γίνονται τα παιδιά;»
- Επίσης τα περισσότερα παιδιά, αρχίζουν να **αισθάνονται μια συστολή σε σχέση** με το σώμα τους και αρχίζουν να βάζουν όρια.
- Τα παιδιά γνωρίζουν ότι είναι ή **αγόρια ή κορίτσια** και ότι αυτό είναι μόνιμο.
- Τα παιδιά αναπτύσσουν μια ξεκάθαρη εικόνα για το «τι κάνει ένα αγόρι» και «τι κάνει ένα κορίτσι» (**ρόλοι φύλου**).
- Τα παιδιά αρχίζουν να αναπτύσσουν **φιλίες** με άλλα παιδιά: είτε και από τα δύο φύλα, είτε μόνο του ίδιου φύλου με εκείνα.
- Τα παιδιά αυτής της ηλικίας συχνά συνδέουν τη φιλία ή το γεγονός ότι συμπαθούν ένα άτομο με τον **έρωτα**. Για παράδειγμα, μπορεί να υποστηρίζουν ότι είναι ερωτευμένα με τη μητέρα ή τη δασκάλα τους ή ακόμα και με το κουνέλι τους. Συνήθως, αυτό δεν έχει να κάνει με συναισθήματα σεξουαλικότητας και επιθυμίας απλώς είναι ένας τρόπος να δείξουν την αγάπη τους για κάποιον.

Στάδιο 3: 7–9 χρονών

Αίσθημα ντροπής και πρώτος έρωτας

- Το παιδί μπορεί να **αρχίσουν να αισθάνονται άβολα** αν είναι γυμνά παρουσία άλλων. Δεν θέλουν πλέον να γδύνονται όταν υπάρχουν ενήλικες τριγύρω και σταματούν να κυκλοφορούν χωρίς ρούχα.
- **Κάνουν λιγότερες ερωτήσεις** σχετικά με την σεξουαλική επαφή (sex), το οποίο δεν σημαίνει όμως ότι ενδιαφέρονται λιγότερο για το θέμα. Έχουν παρατηρήσει ότι η σεξουαλική πράξη είναι ένα «ευαίσθητο» θέμα για το οποίο δεν είναι σωστό να μιλάμε δημόσια.
- Τα παιδιά **έχουν μεγάλη φαντασία**, μέσα από την οποία χρησιμοποιούν ό,τι βλέπουν γύρω τους (οικογένεια, σχολείο, τηλεόραση κ.λπ). Η φαντασία και η πραγματικότητα συχνά μπερδεύεται. Οι φαντασιώσεις τους μπορεί, για παράδειγμα, να αφορούν την αγάπη, ή μερικές φορές ότι θεωρούν ότι είναι ερωτευμένοι με άτομο του ίδιου φύλου.
- Δημιουργούνται **ομάδες κοριτσιών και αγοριών**, όπου η κάθε μία «βολιδσκοπεύει» την άλλη. Τα αγόρια συχνά σκέφτονται ότι τα κορίτσια είναι «ανόητα» και «παιδιάρίζουν», ενώ τα κορίτσια σκέφτονται ότι τα αγόρια είναι πολύ «άγρια» και συμπεριφέρονται «σκληρά».
- Όταν βρίσκονται σε ομάδες (στην τάξη ή με φίλους), συχνά θεωρούν σημαντικό το να δείξουν πόσο έχουν ωριμάσει, πόσο δυνατά και έξυπνα είναι. Τα παιδιά προσπαθούν να **ξεπεράσουν το ένα το άλλο** και θέλουν να δείξουν ότι γνωρίζουν πράγματα για τον κόσμο των μεγαλύτερων παιδιών και των ενηλίκων. Ένας τρόπος για να συμβεί αυτό είναι με το να δείχνουν πόσα πράγματα γνωρίζουν για τη σεξουαλική επαφή (sex) και με το να χρησιμοποιούν σεξουαλική γλώσσα. Τα παιδιά επινοούν ομοιοκαταληξίες με σεξουαλικές λέξεις και μοιράζονται το ένα με το άλλο σεξουαλικά αστεία, που συχνά δεν καταλαβαίνουν.
- Τα **πρώτα συναισθήματα** του έρωτα βιώνονται σε αυτή την ηλικία.

Στάδιο 4: 10-15 χρονών

Προεφηβεία και εφηβεία

10 και 11 χρονών: προεφηβεία

- Η **εμφάνιση της ήβης** ξεκινά. Οι σεξουαλικές ορμόνες ενεργοποιούνται, εκδηλώνονται στη συμπεριφορά και στη σωματική ανάπτυξη, όπως επίσης στην αντίληψη και στις συναισθηματικές εναλλαγές της διάθεσης. Τα κορίτσια συνήθως μπαίνουν στην ήβη δύο χρόνια νωρίτερα από ότι τα αγόρια. Οι εμφανείς σωματικές αλλαγές περιλαμβάνουν τόσο την ανάπτυξη του στήθους, όσο και την αύξηση του ύψους.
- Από την ηλικία των 10 ετών, τα παιδιά αρχίζουν να **ενδιαφέρονται περισσότερο για τη σεξουαλικότητα των ενηλίκων**. Φαντασιώνονται περισσότερα σχετικά με τη σεξουαλικότητα και ακούν ή βλέπουν κάθε λογής πράγματα σε βιβλία, στην τηλεόραση και στο διαδίκτυο, κάτι το οποίο τους διεγείρει την περιέργεια. Ωστόσο, αν προσπαθήσετε να τους μιλήσετε για τη σεξουαλικότητα, μπορεί να ντρέπονται να απαντήσουν ή να αυτοσχεδιάσουν την απάντηση.
- Τα **πρώτα βήματα προς την αγάπη** μπορούν να γίνουν κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης: οι νέοι αρχίζουν να βγαίνουν έξω με τους συνομηλίκους τους και γίνονται προσεκτικά πιο διαχυτικοί μεταξύ τους (περπατώντας χέρι-χέρι, δίνοντας φιλιό στο μάγουλο κλπ.)

12 και 15 χρονών: εφηβεία

- Κατά την ηλικία αυτή στα περισσότερα αγόρια ξεκινά η **ήβη**. Οι όρχεις και το πέος τους αρχίζουν να μεγαλώνουν, όπως και οι τρίχες της μασχάλης και της ηβικής περιοχής. Παρατηρείται μια περίοδος απότομη αύξησης. Η φωνή τους γίνεται πιο βαθιά και ξεκινά η τριχοφυΐα στο πρόσωπο. Τα αγόρια έχουν την πρώτη τους εκσπερμάτιση κατά την ηλικία των 13 ετών (κατά μέσο όρο), που αποτελεί μια ένδειξη ότι είναι σεξουαλικά ώριμα και μπορούν να τεκνοποιήσουν.
- Τα κορίτσια συνεχίζουν να αναπτύσσονται. Η περίοδος της απότομης αύξησης έχει περάσει και τώρα εμφανίζουν τριχοφυΐα στις μασχάλες και στην ηβική περιοχή. Τα κορίτσια έχουν την **πρώτη τους έμμηνο ρύση** (κατά μέσο όρο) στην ηλικία των 12 ετών, κάτι το οποίο υποδηλώνει ότι είναι σεξουαλικά ώριμες και μπορούν να τεκνοποιήσουν.
- **Ο αυνανισμός** μπορεί να αυξηθεί περισσότερο στα αγόρια παρά στα κορίτσια.
- Οι έφηβοι μπορεί να νιώθουν πολύ **ανασφαλείς** σχετικά με την ανάπτυξη του σώματος τους: «είναι φυσιολογική;», «μήπως αναπτύσσομαι πολύ αργά σε σχέση με τους συνομηλίκους μου;».
- Οι έφηβοι χρειάζεται να **συνηθίσουν το «νέο τους σώμα»** και συχνά μπορεί να νιώθουν αμήχανα ή και άβολα.

- Οι νέοι αναπτύσσουν μια **σεξουαλική εικόνα εαυτού**: βλέπουν τον εαυτό τους ως κάποιον που μπορεί να έχει σεξουαλικές επαφές, και για αυτό το λόγο είναι σημαντικό για εκείνους να αισθάνονται ελκυστικοί. Δεδομένου ότι συχνά αισθάνονται ανασφαλείς με το σώμα τους, το ίδιο αβέβαιοι νιώθουν και για το αν είναι ελκυστικοί (για έναν/μία πιθανό/ή σύντροφο).
- Οι νέοι αυτής της ηλικίας είναι εξαιρετικά ευαίσθητοι στη **γνώμη των άλλων** και επηρεάζονται από τους συνομηλίκους τους.
- Αρχίζουν επίσης να βρίσκουν άτομα της ίδιας ηλικίας **σεξουαλικά ελκυστικά**.
- Τα αγόρια και τα κορίτσια σταδιακά ανακαλύπτουν αν τους αρέσουν τα αγόρια ή τα κορίτσια (**σεξουαλικός προσανατολισμός**)
- Συχνά **ερωτεύονται** πραγματικά για πρώτη φορά.
- **Φλερτάρουν** μεταξύ τους και συνάπτουν τις πρώτες σχέσεις.
- Αποκτούν περισσότερη εμπειρία με τα **φιλιό και τα χόδια** και το υπερβολικό ενδιαφέρον

Στάδιο 5: 16-18 χρονών

Στο κατώφλι της ενηλικίωσης

- Οι νέοι γίνονται όλο και πιο **ανεξάρτητοι** με λιγότερους στενούς δεσμούς με τους γονείς τους.
- Γνωρίζουν πλέον πιο ξεκάθαρα αν είναι **ετεροφυλόφιλοι ή ομοφυλόφιλοι**.
- **Πειραματίζονται** με σχέσεις.
- Αποκτούν **σεξουαλική εμπειρία**: δοκιμάζουν φιλιό και χόδια, κάποιοι νωρίτερα από άλλους.
- Η **σεξουαλική πορεία** των νέων συνήθως εξελίσσεται ως εξής: φιλιό, άγγιγμα και χόδι φορώντας ρούχα, όντας γυμνοί, σεξουαλική επαφή (ετεροφιλόφιλοι), και τελικά στοματικό και κάποιες φορές πρωκτικό σεξ.
- Αποκτούν μεγαλύτερη εμπειρία στο πως να αλληλεπιδρούν με το αντίθετο φύλλο: να διαπραγματεύονται, να επικοινωνούν, να εκφράζουν **επιθυμίες** και **όρια** και να εκδηλώνουν σεβασμό, όλα αποτελούν σημαντικά θέματα.

4. Αρχές και αποτελέσματα της σεξουαλικής αγωγής

Η ολιστική σεξουαλική αγωγή θα πρέπει να βασίζεται στις ακόλουθες **αρχές**:

1. Η σεξουαλική αγωγή να είναι κατάλληλη για την ηλικία του ατόμου αναφορικά με το επίπεδο ανάπτυξης και κατανόησης, να είναι σχετική με το πολιτισμικό και κοινωνικό του υπόβαθρο και να ανταποκρίνεται στο φύλο του. Να αντιστοιχεί στην πραγματικότητα της ζωής των νέων ανθρώπων.
2. Η σεξουαλική αγωγή (σεξουαλικές σχέσεις και αναπαραγωγική) να βασίζεται στη προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
3. Η σεξουαλική αγωγή να βασίζεται σε μια ολιστική έννοια της ευεξίας του ατόμου, η οποία περιλαμβάνει την υγεία.
4. Η σεξουαλική αγωγή να βασίζεται στην ισότητα των φύλων, στον αυτοπροσδιορισμό και στην αποδοχή της διαφορετικότητας.
5. Η σεξουαλική αγωγή ξεκινά με τη γέννηση.
6. Η σεξουαλική αγωγή χρειάζεται να γίνει κατανοητή ως συνεισφορά σε μια δίκαιη και συμπονετική κοινωνία που ενισχύει τα άτομα και τις κοινότητες.
7. Η σεξουαλική αγωγή βασίζεται σε επιστημονικά τεκμηριωμένες πληροφορίες.

Η σεξουαλική αγωγή επιδιώκει τα ακόλουθα **αποτελέσματα**:

1. Να συνεισφέρει σε μια κοινωνική ατμόσφαιρα που είναι ανεκτική, ανοιχτή και σέβεται τη σεξουαλικότητα, τους διάφορους τρόπους ζωής, τις στάσεις και τις αξίες του καθενός.
2. Να υπάρχει σεβασμός στη σεξουαλική ποικιλομορφία και στις διαφορές του κάθε φύλου αλλά και επίγνωση της σεξουαλικής ταυτότητας και των ρόλων των φύλων.
3. Να ενδυναμώνει τους ανθρώπους να κάνουν σωστές επιλογές που βασίζονται στην κατανόηση και στο να ενεργούν υπεύθυνα τόσο προς τον/την σύντροφό τους όσο και προς τον εαυτό τους.
4. Να προσφέρει γνώση για το ανθρώπινο σώμα, την ανάπτυξη και τις λειτουργίες του, ιδιαίτερα όσον αφορά τη σεξουαλικότητα.
5. Να μπορεί το άτομο να αναπτυχθεί ως σεξουαλικό ον, δηλαδή να μάθει να εκφράζει τα συναισθήματα και τις ανάγκες του, να βιώνει τη σεξουαλικότητα του με ευχάριστο τρόπο και να αναπτύσσει τους δικούς του

ρόλους φύλου και τη δική του σεξουαλική ταυτότητα.

6. Να αποκτήσουν οι άνθρωποι κατάλληλες πληροφορίες σχετικά με τις σωματικές, γνωστικές, κοινωνικές, συναισθηματικές και πολιτιστικές πτυχές της σεξουαλικότητας, της αντισύλληψης, της πρόληψης των σεξουαλικών μεταδιδόμενων νοσημάτων και του HIV και του σεξουαλικού εξαναγκασμού.
7. Να παρέχει τις απαραίτητες δεξιότητες ζωής για να αντιμετωπίσει το άτομο, όλες τις πτυχές της σεξουαλικότητας και των σχέσεων.
8. Να δώσει πληροφορίες σχετικά με την παροχή και την πρόσβαση σε συμβουλευτικές και ιατρικές υπηρεσίες, ιδιαίτερα σε περίπτωση προβλημάτων και ερωτημάτων που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα.
9. Να αναλογιστεί κανείς τη σεξουαλικότητα και την ποικιλία των προτύπων και των αξιών σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, προκειμένου να αναπτύξει τη δική του κριτική στάση.
10. Να είναι σε θέση να οικοδομήσουν (σεξουαλικές) ισότιμες σχέσεις στις οποίες υπάρχει αμοιβαία κατανόηση και σεβασμός στις ανάγκες και στα όρια του άλλου. Αυτό συμβάλλει στην πρόληψη της σεξουαλικής κακοποίησης και της βίας.
11. Κάθε άτομο να είναι σε θέση να επικοινωνεί αναφορικά με τη σεξουαλικότητα, τα συναισθήματα και τις σχέσεις και να μπορεί λεκτικά να το καταφέρει.

5. Ομάδες στόχοι και εταίροι στη σεξουαλική αγωγή

Οι ομάδες στόχοι και οι εταίροι στη σεξουαλική αγωγή μπορούν να εναλλάσσονται και να αλληλοεπικαλύπτονται. Ένα παράδειγμα είναι οι ίδιοι οι νέοι. Ενώ συχνά οι νέοι θεωρούνται ως η πιο σημαντική ομάδα στόχος, το γεγονός ότι είναι επίσης ένα επιδραστικός εταίρος –όπως έχει αποδειχτεί στις παρεμβάσεις από συνομηλίκους (peer education)– συχνά παραβλέπεται.

Η σεξουαλική αγωγή είναι μια δια βίου διαδικασία

Η σεξουαλική αγωγή είναι μια δια βίου διαδικασία, αλλά είναι περισσότερο σημαντική κατά την παιδική και εφηβική ηλικία. Θα πρέπει να σχετίζεται με διαφορετικές ηλικιακές ομάδες σε διαφορετικά κοινωνικά επίπεδα, καθώς η σεξουαλικότητα είναι ένα πρωταρχικό θέμα στη ζωή όλων των ανθρώπων. Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στους νέους που ζουν σε ευάλωτες συνθήκες, όπως είναι οι μετανάστες, οι μειονότητες λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού, τα άτομα με αναπηρίες και τα άτομα με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Η γνώση των αναγκών της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας των πληθυσμών-στόχων, είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη της κατάλληλης σεξουαλικής αγωγής. Επιπλέον, οι στρατηγικές για σεξουαλική αγωγή θα πρέπει να αναπτυχθούν μέσω συμμετοχικών διαδικασιών. Με άλλα λόγια, απαιτείται μια γόνιμη αλληλεπίδραση μεταξύ των επιστημόνων, των υπεύθυνων χάραξης πολιτικής, των εκπαιδευτών και των εκπροσώπων των ομάδων-στόχων για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή βέλτιστων στρατηγικών που απευθύνονται σε μια ποικιλόμορφη κοινωνία.

Η σημασία των άμεσων και των έμμεσων εταίρων

Η σεξουαλική αγωγή στο σχολείο είναι μια σωστή στρατηγική για την προσέγγιση μεγάλου αριθμού παιδιών και εφήβων, όμως για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο χρειάζεται πολλούς και διαφορετικούς εταίρους.

Υπάρχουν δύο είδη εταίρων: οι άμεσοι και οι έμμεσοι. Παρόλα αυτά η διαφοροποίηση των δύο δεν είναι πάντα σαφής.

Οι άμεσοι εμπλεκόμενοι στη σεξουαλική αγωγή είναι οι γονείς, άλλοι φροντιστές, οι κοινωνικοί λειτουργοί, οι εκπρόσωποι ομάδων συνομηλίκων, οι ίδιοι οι νέοι, το ιατρικό προσωπικό και οι σύμβουλοι –άτομα δηλαδή που έρχονται σε άμεση επαφή με παιδιά και νέους. Από την άλλη πλευρά, οι έμμεσοι εταίροι παίζουν έναν εξίσου σημαντικό ρόλο στη σεξουαλική αγωγή, όπως οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων και άτομα που υπερασπίζονται και συνηγορούν

υπέρ της σεξουαλικής αγωγής, συμπεριλαμβανομένων των μη κυβερνητικών οργανώσεων, των υπεύθυνων χάραξης πολιτικής, του επικεφαλής της κοινότητας, των πανεπιστημίων, των νομικών και επιστημονικών ιδρυμάτων.

Οι θρησκευτικοί και πολιτιστικοί οργανισμοί, καθώς και οι οργανώσεις νέων, είναι επίσης δυναμικοί εμπλεκόμενοι –η συνεργασία διαφέρει ανάλογα με τις περιστάσεις και το πλαίσιο, αν δηλαδή πρόκειται για άμεσα εμπλεκόμενους (έχουν άμεση πρόσβαση στους νέους) ή έμμεσα εμπλεκόμενους. Συνιστάται η δικτύωση, η ανταλλαγή και η συνεργασία με τέτοιου είδους οργανώσεις και ιδρύματα για την προσέγγιση κάποιων ομάδων (πχ. μετανάστες, πολιτιστικές μειονότητες) για τις οποίες το σχολικό πλαίσιο ενδέχεται να μην είναι ο μόνος αποτελεσματικός δρόμος για τη σεξουαλική αγωγή.

Έχει γίνει προφανές ότι η συμμετοχική προσέγγιση μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερα αποτελέσματα και τελικά στην ενδυνάμωση. Ο σχεδιασμός της σεξουαλικής αγωγής θα πρέπει να περιλαμβάνει την καταγραφή των βασικών εμπλεκόμενων και των τρόπων με τους οποίους θα συμμετέχουν στην ανάπτυξη και στην υλοποίηση εκπαιδευτικών δράσεων. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι εμπλεκόμενοι θα πρέπει να εκπαιδευτούν πριν να μπορέσουν να συμβάλλουν αποτελεσματικά σε υψηλής ποιότητας σεξουαλική αγωγή.

6. Πως θα πραγματοποιηθεί η σεξουαλική αγωγή – γενικό πλαίσιο και βασικές προϋποθέσεις

Η βασική προϋπόθεση για τη σεξουαλική αγωγή είναι –και αυτό μπορεί να ακούγεται πολύ απλό, αλλά εντούτοις κάποιες φορές παραβλέπεται– ότι χρειάζεται τη δική της θέση στο σχολείο και επομένως θα πρέπει να περιγράφεται με αρκετές λεπτομέρειες σε όλο το πρόγραμμα σπουδών. Η εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής πρέπει να διασφαλίζεται από διαφορετικούς φορείς, όπως για παράδειγμα από το ίδιο το σχολείο αλλά και από εποπτικά ιδρύματα. Χρειάζεται να παρασχεθεί χώρος, χρόνος και εκπαιδευμένο προσωπικό, ώστε η σεξουαλική αγωγή να μπορέσει να πραγματοποιηθεί. Αλλά ακόμα και αν όλα αυτά δεν έχουν ακόμη τεθεί σε ισχύ, η σεξουαλική αγωγή μπορεί να πραγματοποιηθεί.

6.1 Επτά χαρακτηριστικά της σεξουαλικής αγωγής

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η ολιστική σεξουαλική αγωγή καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που σχετίζονται με σωματικές, συναισθηματικές, κοινωνικές και πολιτισμικές παραμέτρους. Ουσιαστικά, δεν θα πρέπει να περιορίζεται μόνο στην πρόληψη των ασθενειών, αλλά να περιλαμβάνει αυτές τις παραμέτρους, μέσα από μια ευρύτερη μη επικριτική προσέγγιση. Επίσης, δεν πρέπει να βασίζεται στον φόβο. Με τον τρόπο αυτό, υποδηλώνεται μια θετική στάση για τη σεξουαλική ευημερία. Αυτή η ολιστική κατανόηση της σεξουαλικής αγωγής απαιτεί μια προσεκτική επιλογή διαφορετικών μεθόδων που απευθύνονται σε διαφορετικούς τύπους μαθητών και σε διαφορετικές αντιλήψεις.

Μια σημαντική προϋπόθεση για τη σεξουαλική αγωγή είναι ότι οι μαθητές θα πρέπει να αισθάνονται πάντα ασφαλείς: η ιδιωτικότητά τους και τα όρια που θέτουν πρέπει να γίνονται σεβαστά. Παρόλο που ενθαρρύνονται να είναι ανοιχτοί, δεν πρέπει να μοιράζονται προσωπικές εμπειρίες, καθώς αυτές δεν ανήκουν στη τάξη και ίσως τους κάνει να νιώσουν ευάλωτοι. Θα πρέπει να δημιουργηθεί μια ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης μέσω της εύρεσης κανόνων με τους οποίους η ομάδα συμφωνεί. Η σεξουαλική αγωγή, η οποία βασίζεται στην κατανόηση των αναγκών των φύλων, συμβάλλει επίσης στο αίσθημα ασφάλειας για τους μαθητές.

Με βάση αυτές τις γενικές προϋποθέσεις, για την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής θα πρέπει να τηρηθούν τα ακόλουθα σημεία.

- Η ποιότητα της σεξουαλικής αγωγής ενισχύεται από τη συστηματική **συμμετοχή των νέων** σε

αυτήν. Οι συμμετέχοντες δεν είναι παθητικοί δέκτες, αλλά αντιθέτως διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στην οργάνωση, την παροχή και την αξιολόγηση της σεξουαλικής αγωγής. Με αυτό τον τρόπο, διασφαλίζεται ότι η σεξουαλική αγωγή είναι προσανατολισμένη βάσει των αναγκών και δεν ακολουθεί απλά ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που καθορίζεται εκ των προτέρων από τους εκπαιδευτές.

Σε διάφορα πλαίσια, η εκπαίδευση από συνομήλικους –ως ένας ειδικός τρόπος συμμετοχής των νέων– έχει αποδειχθεί επιτυχής, ειδικά όταν απευθύνεται σε ομάδες νέων που δεν είναι εύκολα προσεγγίσιμες. Είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι συνομήλικοι χρειάζονται εκπαίδευση όταν εμπλέκονται στη σεξουαλική αγωγή.

- Η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση θα πρέπει να παρέχεται με **διαδραστικό** τρόπο. Η διαδραστική ανταλλαγή μεταξύ των δασκάλων/εκπαιδευτών και των σχεδιαστών των προγραμμάτων αφενός, και των μαθητών αφετέρου, λαμβάνει χώρα σε πολλά επίπεδα και ξεκινά με τη στάση ότι οι μαθητές πρέπει να είναι αποδεκτοί ως συνεργάτες στη σεξουαλική αγωγή. Οι εμπειρίες τους πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, ενώ οι ανάγκες και οι επιθυμίες τους είναι κεντρικής σημασίας, όταν πρόκειται για τον καθορισμό ζητημάτων και θεμάτων που θα καλύπτονται από τη σεξουαλική αγωγή.

Η σεξουαλική αγωγή καλό θα ήταν να γίνεται με τη χρήση κατάλληλου λεξιλογίου για τα παιδιά/τους νέους, το οποίο θα επιτρέψει στους μαθητές να αποκτήσουν επαρκή ορολογία ώστε να ενισχύσουν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες σε ότι αφορά τον τομέα της σεξουαλικότητας. Η επικοινωνία είναι σημαντική στη σεξουαλική αγωγή. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι ο εκπαιδευτής θα πρέπει να παραιτηθεί από τον κεντρικό του ρόλο και αντ' αυτού να διευκολύνει την ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ των μαθητών και να δώσει το ερέθισμα σε συζητήσεις. Με αυτό τον τρόπο, οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να καθορίσουν τη δική τους θέση και να αναλογιστούν τις στάσεις τους.

Εξίσου σημαντικό είναι ότι η διαδραστική εργασία σημαίνει επίσης χρήση διαφορετικών μεθόδων στην τάξη για την προσαρμογή των διαφορετικών προτιμήσεων των μαθητών και την αντιμετώπιση όλων των αντιλήψεων. Η μουσική και η υποκριτική ενεργοποι-

- ούν διαφορετικές στρατηγικές μάθησης και δυνατό-
τητες και ελκύουν τον μαθητή με πιο άμεσο τρόπο.⁴³
- Η σεξουαλική αγωγή είναι **συνεχιζόμενη** και βασίζεται στη λογική ότι η ανάπτυξη της σεξουαλικότητας είναι μια δια βίου διαδικασία. Η σεξουαλική αγωγή δεν αποτελεί μεμονωμένο γεγονός, αλλά βασίζεται σε έργα ή και διαδικασίες και ανταποκρίνεται στις μεταβαλλόμενες καταστάσεις που αφορούν τη ζωή των ατόμων. Επίσης, στενά συν-
δεδεμένη είναι η έννοια της καταλληλότητας για κάθε ηλικία: τα θέματα επαναλαμβάνονται και οι σχετικές πληροφορίες δίνονται ανάλογα με την ηλικία και το αναπτυξιακό στάδιο του ατόμου. Σημαντικό είναι να παρέχονται υπηρεσίες υγείας και συμβουλευτικής που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των εφήβων και να είναι εύκολα προσβάσιμες και εμπιστευτικές. Οι νέοι θα πρέπει να γνωρίζουν για αυτές τις υπηρεσίες και να αναπτύξουν μια σχέση αμοιβαίου σεβασμού και εμπιστοσύνης με το προσωπικό, ώστε να μπορούν να προσεγγίσουν τέτοιες υπηρεσίες όταν χρειάζεται.
 - Η συνέχεια της σεξουαλικής αγωγής διαχρονικά, συμπληρώνεται από το **πολυτομεακό** της περιβάλλον. Η σεξουαλική αγωγή στο σχολείο συνδέεται με άλλους τομείς, όπως με την καθιέρωση συνεργασίας με εταίρους εντός και εκτός του σχολείου, για παράδειγμα με υπηρεσίες υγείας και συμβουλευτικά κέντρα. Στο στενότερο περιβάλλον του σχολείου για τη σεξουαλική αγωγή θα πρέπει επίσης να χρησιμοποιείται η διαθεματική /διεπιστημονική προσέγγιση, καθώς οι διαφορετικές επιστήμες προσεγγίζουν διαφορετικά τις ποικίλες πτυχές της.
 - Η σεξουαλική αγωγή δεν λαμβάνει χώρα ανεξάρτητα, αλλά είναι στενά συνδεδεμένη με το περιβάλλον του μαθητή και τις συγκεκριμένες εμπειρίες των ομάδων – στόχων. Για το λόγο αυτό, η σεξουαλική αγωγή είναι **προσανατολισμένη στο γενικό πλαίσιο** και δίνει τη δέουσα προσοχή στις ανάγκες των μαθητών. Οι εκπαιδευόμενοι διαφέρουν πολύ ως προς το κοινωνικό και πολιτισμικό τους υπόβαθρο και οι ανάγκες που προκύπτουν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη επαρκώς (δεν υφίσταται δηλαδή η «ενιαία προσέγγιση για όλα»). Η ηλικία, το φύλο, το κοινωνικό υπόβαθρο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, το αναπτυξιακό στάδιο και η ατομική ικανότητα του μαθητή είναι επίσης παράγοντες μεγάλης επιρροής. Το ευρύτερο πλαίσιο καθορίζεται από τα συγκεκριμένα προγράμματα της διδακτέας ύλης
- που προκαθορίζουν το σκοπό και το περιεχόμενο της σεξουαλικής αγωγής αλλά και από τα καθολικά ανθρώπινα δικαιώματα στα οποία η σεξουαλική αγωγή πρέπει να βασίζεται σταθερά.
- Η σεξουαλική αγωγή διαμορφώνει μια **στενή συνεργασία ανάμεσα στους γονείς και την κοινότητα** με σκοπό την οικοδόμηση ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος. Οι γονείς συμμετέχουν στη σεξουαλική αγωγή στο σχολείο, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι θα ενημερωθούν πριν από την έναρξη της σεξουαλικής αγωγής και έτσι θα έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν τόσο τις επιθυμίες τους, όσο και τις επιφυλάξεις τους. Τα σχολεία και οι γονείς αλληλοϋποστηρίζονται στη διαδικασία της συνεχιζόμενης σεξουαλικής αγωγής. Η συνεργασία με άλλους φορείς (δημόσιους φορείς ή εκκλησιαστικές δομές που βρίσκουν εργασία στους νέους, υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας, υπηρεσίες υγείας, συμβουλευτικά κέντρα, ή θρησκευτικοί σύλλογοι) μπορεί να είναι πολύ επωφελής στο πεδίο της σεξουαλικής αγωγής.
 - Η σεξουαλική αγωγή βασίζεται στη κατάλληλη **ανταπόκριση στις ανάγκες του κάθε φύλου**, για να διασφαλίσει ότι οι διαφορετικές ανάγκες και οι ανησυχίες αντιμετωπίζονται επαρκώς. Για παράδειγμα, οι διαφορές με βάση το φύλο στον τρόπο εκμάθησης ή στην αντιμετώπιση ζητημάτων σεξουαλικότητας αντιμετωπίζονται με την επιλογή των κατάλληλων προσεγγίσεων. Μια τέτοια προσέγγιση είναι ο προσωρινός διαχωρισμός κατά φύλο και η ανάθεση σε ομάδα εκπαιδευτών, η οποία αποτελείται από έναν άνδρα και μια γυναίκα.

43 Υπάρχουν μερικές εκτενείς επισκοπήσεις στις μεθόδους διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής, βλέπε για παράδειγμα Hedgereth & Helnich (1996) και Population Council (2009)

6.2 Ικανότητα των εκπαιδευτών

Η ικανότητα των εκπαιδευτών είναι κεντρικής σημασίας για τη σεξουαλική αγωγή. Ωστόσο είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι εκπαιδευτές που παρέχουν σεξουαλική αγωγή δεν είναι απαραίτητο να είναι επαγγελματίες υψηλού επιπέδου. Οι δάσκαλοι που παρέχουν σεξουαλική αγωγή, θα πρέπει ιδονικά να είναι εκπαιδευμένοι για αυτό. Η απουσία διαθέσιμων εκπαιδευμένων παιδαγωγών δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως δικαιολογία για τη μη παροχή σεξουαλικής αγωγής. Η σεξουαλική αγωγή θα πρέπει να ξεκινήσει, ενώ παράλληλα πραγματοποιείται και η εκπαίδευση των δασκάλων.

Κατά την οργάνωση της κατάρτισης, τα προγράμματα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη το επίπεδο της σεξουαλικής αγωγής το οποίο ο δάσκαλος/εκπαιδευτικός πρόκειται να διδάξει –οι απαιτήσεις ποικίλλουν ανάλογα με τον τύπο του σχολείου και την ηλικιακή ομάδα. Για παράδειγμα μια νηπιαγωγός χρειάζεται τελείως διαφορετική προετοιμασία από μια καθηγήτρια γυμνασίου.

Οι ικανοί εκπαιδευτικοί χρειάζονται κατάρτιση στη σεξουαλική αγωγή, ανοικτή προσέγγιση στο θέμα και υψηλά κίνητρα για τη διδασκαλία. Πρέπει να πιστεύουν ακράδαντα στις αρχές της σεξουαλικής αγωγής που περιγράφονται παραπάνω. Αυτό σημαίνει ότι η διεύθυνση του σχολείου δεν θα πρέπει να ασκεί πίεση σε κάποιον που δεν είναι πρόθυμος να εμπλακεί στη σεξουαλική αγωγή. Αντίθετα, οι δάσκαλοι πρέπει να ενθαρρύνονται και να υποστηρίζονται.

Μια σημαντική προϋπόθεση είναι η προθυμία των εκπαιδευτικών να διερευνήσουν τις προσωπικές τους στάσεις σχετικά με τη σεξουαλικότητα και σχετικά με τις αξίες και τους κανόνες της κοινωνίας, καθώς λειτουργούν ως πρότυπα για τους μαθητές. Οι εκπαιδευτικοί που παρέχουν σεξουαλική αγωγή χρειάζονται δομές υποστήριξης και επίβλεψης.

Οι εκπαιδευτικοί προάγουν την ανάπτυξη δεξιοτήτων μέσω της σεξουαλικής αγωγής.

Κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής αγωγής, οι εκπαιδευτικοί παραθέτουν τα δεδομένα αλλά και βοηθούν τους μαθητές να αναπτύξουν κατάλληλες στάσεις και δεξιότητες: η επικοινωνία, η διαπραγμάτευση, η ενδοσκόπηση, η λήψη αποφάσεων και οι δεξιότητες που βοηθούν στην επίλυση προβλημάτων βρίσκονται στο επίκεντρο της ποιοτικής σεξουαλικής αγωγής. Οι εκπαιδευτικοί συστηματικά χρησιμοποιούν ουδέτερο λόγο όταν μιλούν για σεξουαλικά θέματα, προκειμένου να μην προσβάλλουν τους μαθητές και να σέβονται τα όρια τους. Βασίζουν την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην αποδοχή της διαφορετικότητας –επομένως κατανοούν τη σεξουαλικότητα ως εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και για τη διαφορετικότητα.

Ο ρόλος, η κατανόηση και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών καθώς και το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν είναι σημαντικά για σεξουαλική αγωγή υψηλής ποιότητας.

Μέρος 2:

Σεξουαλική αγωγή

Πίνακας Κατευθυντήριων Οδηγιών

1. Εισαγωγή στον Πίνακα Κατευθυντήριων Οδηγιών

1.1 Ιστορική αναδρομή στον Πίνακα Κατευθυντήριων Οδηγιών

Η σεξουαλική αγωγή είναι ένα ευρύ θέμα που το περιεχόμενό του αλλάζει καθώς το παιδί εξελίσσεται σε έφηβο/η και αργότερα σε νεαρό/ή ενήλικα. Στην ηλικία των τριών ετών, ένα παιδί χρειάζεται διαφορετική πληροφόρηση και υποστήριξη σε σύγκριση με αυτό που χρειάζεται 10 χρόνια αργότερα. Επιπλέον, η σεξουαλική αγωγή επηρεάζει την ανάπτυξη σεξουαλικών στάσεων και συμπεριφορών και έτσι βοηθά το άτομο να αυτοπροσδιορίσει τη σεξουαλικότητά του.

Ο ακόλουθος πίνακας έχει σχεδιαστεί για να παρέχει μια αποτύπωση των θεμάτων που πρέπει να εισαχθούν σε συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες. Ο Πίνακας των Κατευθυντήριων Οδηγιών είναι δομημένος με βάση τις διαφορετικές

ηλικιακές ομάδες και περιλαμβάνει οκτώ βασικές θεματικές κατηγορίες. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ευέλικτο τρόπο, ώστε να προσαρμόζεται στις ιδιαίτερες ανάγκες ατόμων ή ομάδων. Μπορεί επίσης να προσαρμοστεί για τα άτομα με αναπηρίες και για μειονοτικές ομάδες. Είναι ένα πλαίσιο μέσα από το οποίο ο εκπαιδευτής μπορεί να επιλέξει τα θέματα που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ομάδα που απευθύνεται.

Η σεξουαλική αγωγή δεν εμπεριέχει μόνο πληροφορίες, αλλά υποστηρίζει την ανάπτυξη ικανοτήτων και δεξιοτήτων και την ανάπτυξη προσωπικής άποψης /στάσης απέναντι στη σεξουαλικότητα. Με αυτό τον τρόπο ενδυναμώνει τα παιδιά και τους νέους ανθρώπους να λαμβάνουν αυτοκαθορισμένες και μετά από πληροφόρηση αποφάσεις. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο κάθε συγκεκριμένο στοιχείο που παρατίθεται σε κάθε μια από τις κύριες θεματικές κατηγορίες προσδιορίζεται περαιτέρω σύμφω-

να με τις παραμέτρους της γνώσης, των δεξιοτήτων και των στάσεων.

Γνώσεις/Πληροφορίες

Σε αυτό τον Πίνακα των Κατευθυντήριων Οδηγιών, οι πληροφορίες θεωρούνται ότι αποτυπώνουν δεδομένα από το πεδίο της σεξουαλικότητας με ένα ισορροπημένο, περιεκτικό, κατάλληλο για την ηλικία τρόπο όπως η ανάπτυξη του ανθρώπινου σώματος, η αναπαραγωγή, θετικές και αρνητικές διαστάσεις της σεξουαλικότητας, η πρόληψη της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων (ΣΜΝ) και της κακοποίησης. Ο τρόπος δεν είναι ποτέ εκφοβιστικός ή επικριτικός. Παρέχει πληροφορίες σχετικές με την ενδυνάμωση και τα σεξουαλικά δικαιώματα των παιδιών.⁴⁴

Δεξιότητες

Σε αυτό τον Πίνακα των Κατευθυντήριων Οδηγιών, οι δεξιότητες ορίζονται ως η ικανότητα εμφάνισης συμπεριφοράς ανάλογης με το σχετικό θέμα. Έτσι οι δεξιότητες αναφέρονται σε πρακτικές γνώσεις που σχετίζονται με τα θέματα: τι θα πρέπει δηλαδή να είναι σε θέση να κάνει ο εκπαιδευόμενος μετά τη διαδικασία της μάθησης. Στη σεξουαλική αγωγή, αυτό περιλαμβάνει πολύ διαφορετικές δεξιότητες του ατόμου όπως: πώς να επικοινωνεί, πώς να διαπραγματεύεται, πώς να εκφράζει τα συναισθήματα του και πώς να διαχειρίζεται ανεπιθύμητες καταστάσεις. Επίσης είναι σημαντικό κάποιος να διαθέτει τις δεξιότητες που απαιτούνται για τη χρήση αντισύλληψης και για την πρόληψη των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων με αποτελεσματικό τρόπο και να αναζητά βοήθεια σε περίπτωση κάποιου προβλήματος.

Στάσεις

Σε αυτό τον Πίνακα των Κατευθυντήριων Οδηγιών, οι στάσεις ορίζονται ως οι εσωτερικευμένες απόψεις και αξίες που σχετίζονται με τα θέματα. Οι στάσεις αποτελούν τις βασικές αρχές που καθοδηγούν τη συμπεριφορά μας. Είναι καθήκον τόσο του γονέα, όσο και του παιδαγωγού να δώσουν στα παιδιά και τους εφήβους μια σταθερή βάση μέσω της δικής τους συμπεριφοράς. Ένα μικρό παιδί χρειάζεται να αισθάνεται ότι είναι ασφαλές και ότι έχει αξία όπως και οι άλλοι άνθρωποι. Σε σχέση με τα μεγαλύτερα παιδιά, οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί προσπαθούν να εμπνεύσουν σεβασμό για τη διαφορετικότητα και καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και γίνονται έφηβοι και νεαροί ενήλικες, να τους μάθουν ότι έχουν ευθύνη απέναντι στον εαυτό τους και τους άλλους. Ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα είναι να αναπτύξουν μια θετική στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα.

44 Τα «Σεξουαλικά Δικαιώματα» όπως ορίζονται στο Κεφ. 2, δηλαδή όλα τα σεξουαλικά δικαιώματα δεν είναι αυτόματα εφαρμόσιμα στα παιδιά και στα νέα άτομα.

1.2 Η σημασία των δομών υποστήριξης

Εκτός από τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις στάσεις, οι νέοι χρειάζονται επίσης υποστήριξη, για να εφαρμόσουν με επιτυχία τις κατάλληλες για την ηλικία τους ενέργειες. Δεν είναι εφικτό να συμπεριληφθούν οι ποικίλες μορφές υποστήριξης που απαιτούνται στον Πίνακα των Κατευθυντήριων Οδηγιών και έτσι οι ακόλουθες παράγραφοι επιχειρούν να περιγράψουν τι είδους υποστήριξη μπορεί να είναι απαραίτητη. Η διαδικασία εξέλιξης των παιδιών και των νέων δεν συμβαίνει μεμονωμένα, αλλά σε σχέση με τα κοινωνικά συστήματα που διαμορφώνουν και επηρεάζουν την ανάπτυξη και την εμπειρία τους. Τέτοια συστήματα υποστήριξης δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι δεδομένα υφίστανται και ορισμένα μπορεί να χρειαστεί να προσαρμοστούν στις ανάγκες και να γνωστοποιηθούν στους νέους ανθρώπους. Οι πιθανές δομές στήριξης περιλαμβάνουν τα ακόλουθα.

Διαπροσωπική υποστήριξη

Η υποστήριξη μπορεί να προέλθει από τους γονείς, την ευρύτερη οικογένεια, τους φίλους καθώς επίσης και από τους επαγγελματίες. Υποστήριξη σημαίνει ότι μπορούν να μοιραστούν συναισθήματα και εμπειρίες και ό,τι οι νέοι μπορούν να βρουν κάποιον που τους ακούει και τους πιστεύει. Σημαίνει, επίσης, ότι οι νέοι μπορούν να διαδραματίσουν οι ίδιοι σημαντικό ρόλο στην παροχή υποστήριξης σε αυτούς που το ζητούν ή το χρειάζονται.

Εξωτερικές πηγές

Οι προσαρμοσμένες πληροφορίες (ιστοσελίδες, φυλλάδια, βιβλία, κ.λπ.) και τα μέσα ενημέρωσης (εφημερίδες, δίκτυο, τηλεόραση κ.λπ.) μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο. Μπορούν να προσφέρουν πρότυπα ή καλά παραδείγματα ή να διασφαλίσουν ότι οι νέοι μπορούν να βασίζονται σε πληροφορίες που είναι ακριβείς και προσαρμοσμένες στις ανάγκες τους.

Εκπαιδευτικό περιβάλλον

Αυτό περιλαμβάνει τη διδασκαλία των παιδιών και των νέων σε βασικά δεδομένα, τη διευκόλυνση της μάθησης, τη διάχυση και την οργάνωση εκπαιδευτικού υλικού προσαρμοσμένου στις συγκεκριμένες ανάγκες και τις ερωτήσεις τους. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να δημιουργήσει χώρο και να παρέχει ευκαιρίες μάθησης στα παιδιά ώστε να αποκτήσουν τις δικές τους εμπειρίες σε ένα ασφαλές και ενθαρρυντικό περιβάλλον.

Υπηρεσίες και πολιτική

Οι επαγγελματίες θα πρέπει να είναι διαθέσιμοι και προ-

σβάσιμοι στα παιδιά και στους νέους ανθρώπους, ώστε να μπορούν να απαντούν στις ερωτήσεις τους και να τους παρέχουν τη βοήθεια που χρειάζονται. Θα πρέπει επίσης να εφαρμοστούν πολιτικές που προστατεύουν τα δικαιώματα και την ασφάλεια των παιδιών και των νέων: οι υπηρεσίες αυτές πρέπει να χρηματοδοτούνται επαρκώς, να είναι προσβάσιμες στους νέους και να ενσωματώνονται στην κανονική ζωή.

1.3 Γιατί η σεξουαλική αγωγή πρέπει να ξεκινήσει πριν την ηλικία των τεσσάρων ετών;

Σε αυτό το έγγραφο η σεξουαλική αγωγή –όπως αναφέρθηκε προηγουμένως – ορίζεται με έναν ευρύ και ολιστικό τρόπο και βασίζεται στην κατανόηση της σεξουαλικότητας ως μιας θετικής ανθρώπινης δυνατότητας. Ένα παιδί θεωρείται ότι είναι σεξουαλικό ον από την αρχή της ζωής του, αν και η σεξουαλικότητα ενός παιδιού διαφέρει από αυτή ενός ενήλικα με πολλούς τρόπους, για παράδειγμα στην έκφραση της, το περιεχόμενό της και τους στόχους της. Σε κάθε ηλικιακή ομάδα και αναπτυξιακό στάδιο, προκύπτουν συγκεκριμένες ερωτήσεις και τρόποι συμπεριφοράς (π.χ. αμοιβαία ανακάλυψη και διερεύνηση μεταξύ συνομηλίκων – παίζοντας «γιατρούς και νοσοκόμους», απόλαυση να δείχνεις μέρη του σώματός σου και να κοιτάς τα σώματα των άλλων, να δείχνεις ντροπή μπροστά σε άλλους κ.λπ.) στα οποία πρέπει να αντιδράσουμε με παιδαγωγικό τρόπο. Η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη κατά την παιδική ηλικία σημαίνει την ανάπτυξη σωματικών, συναισθηματικών, γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων αντίστοιχων της ηλικίας του παιδιού. Ανατρέξτε στο κεφάλαιο 3.2 για μια λεπτομερή περιγραφή της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης των παιδιών.

Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η σεξουαλική αγωγή υπερβαίνει την παροχή πληροφοριών σχετικών με την αναπαραγωγή και την πρόληψη ασθενειών. Υποστηρίζει την ανάπτυξη των αισθήσεων του παιδιού και της αίσθησης του σώματος/εικόνας σώματος και ταυτόχρονα, ενισχύει την αυτοπεποίθηση του παιδιού και συμβάλλει στην ανάπτυξη του αυτοπροσδιορισμού: το παιδί θα ενδυναμωθεί ώστε να συμπεριφέρεται υπεύθυνα προς τον εαυτό του και τους άλλους.

Η εκπαίδευσή ξεκινά από τη στιγμή που γεννιέται ένα παιδί, αρχικά –κυρίως– μέσω μη λεκτικών μηνυμάτων και αργότερα γίνονται όλο και περισσότερο λεκτικά. Η σεξουαλική αγωγή είναι μέρος της γενικότερης εκπαίδευσης του παιδιού και μεταδίδεται πάντα στο παιδί, ακόμα κι αν αυτό δεν γίνεται συνειδητά. Ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς διαχειρίζονται τη μεταξύ τους σχέση, δίνει στα παιδιά ζωντανό πα-

ράδειγμα για το πώς οι σχέσεις λειτουργούν. Οι γονείς χρησιμοποιούν επίσης ως πρότυπα για τους ρόλους των φύλων και την έκφραση των συναισθημάτων, τη σεξουαλικότητα και την τρυφερότητα. Αν οι γονείς επιλέξουν να μην μιλούν για τη σεξουαλικότητα (για παράδειγμα, να μην αναφέρουν τα σεξουαλικά όργανα), διδάσκουν κάτι για τη σεξουαλικότητα (στο επιλεγμένο παράδειγμα η σιωπή τους μπορεί να ερμηνευτεί ως δυσφορία). Το ευρύτερο περιβάλλον επηρεάζει επίσης τη σεξουαλική κοινωνικοποίηση ενός παιδιού, για παράδειγμα τα άλλα παιδιά στο νηπιαγωγείο ή την περιέργειά τους για το σώμα τους ή το σώμα των άλλων.

Ο υποσυνείδητος ή φυσικός τρόπος διδασκαλίας και μάθησης για τη σεξουαλικότητα μπορεί να συμπληρωθεί από έναν ενεργό τρόπο διδασκαλίας και ενημέρωσης. Το όφελος αυτής της προσέγγισης είναι η ομαλοποίηση του θέματος της σεξουαλικότητας. Οι ερωτήσεις του παιδιού απαντώνται με τρόπο κατάλληλο για την ηλικία του και αυτό που το παιδί προσλαμβάνει είναι ότι τα θέματα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα είναι θετικά και ευχάριστα. Έτσι, μπορεί επίσης να αναπτύξει μια θετική στάση απέναντι στο σώμα του και να αναπτύξει τις κατάλληλες δεξιότητες επικοινωνίας (για παράδειγμα, να ονομάσει σωστά τα μέρη του σώματος). Ταυτόχρονα, το παιδί διδάσκεται ότι υπάρχουν ατομικά όρια και κοινωνικοί κανόνες και πρέπει να γίνονται σεβαστοί (δεν μπορείτε να αγγίξετε όποιον θέλετε). Ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι το παιδί μαθαίνει να συνειδητοποιεί και να εφαρμόζει τα δικά του όρια (μπορείς να πεις όχι, μπορείς να ζητήσεις βοήθεια). Υπό αυτή την έννοια, η σεξουαλική αγωγή είναι επίσης κοινωνική αγωγή και συμβάλλει στην πρόληψη της σεξουαλικής κακοποίησης.

1.4 Τρόπος χρήσης του Πίνακα Κατευθυντήριων Οδηγιών

Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας διαμόρφωσης των θεμάτων, που έπρεπε να διδαχτούν σε κάθε συγκεκριμένη ηλικία, διαμορφώθηκαν ηλικιακές ομάδες συμβατές με τις αντίστοιχες αναπτυξιακές διεργασίες.⁴⁵ Οι ηλικιακές ομάδες είναι 0-4, 4-6, 6-9, 9-12, 12-15, 15 και άνω και έχουν επιλεγεί σύμφωνα με τις ηλικιακές ομάδες του ΠΟΥ και αντιστοιχούν στα στάδια ανάπτυξης. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, ανάλογα με την ατομική ανάπτυξη, κάποια παιδιά θα μπορούσαν να ταιριάζουν καλύτερα σε μια διαφορετική ηλικιακή ομά-

45 Μια αναπτυξιακή διεργασία είναι μια διεργασία που αναδύεται σε μια συγκεκριμένη ή όχι περίοδο της ζωής του ατόμου, η πραγμάτωση της οποίας έχει ως αποτέλεσμα την ευτυχία του ατόμου και την επιτυχή πραγμάτωση μεταγενέστερων διεργασιών, ενώ η μη επιτυχημένη πραγμάτωση καταλήγει σε δυστυχία του ατόμου, αποδοκιμασία από την κοινωνία και δυσκολία στις επόμενες διεργασίες. Συγκρίνετε με Havighurst (1971), σελ. 2.

δο από αυτή που αντιστοιχεί στην ημερολογιακή τους ηλικία, επομένως τα όρια της ηλικιακής ομάδας θα πρέπει να χρησιμοποιούνται με ευέλικτο τρόπο. Τα ίδια θέματα που τίγονται σε περισσότερες ηλικιακές ομάδες έχουν στόχο να καλύψουν τη μεταγενέστερη ή επόμενη φάση ανάπτυξης, στην οποία τα παιδιά θα είναι καλύτερα προετοιμασμένα να τα αντιμετωπίσουν. Έτσι γίνονται αποδεκτά επίσης και τα διαφορετικά επίπεδα κατανόησης.

Σε όλες τις ηλικιακές ομάδες ως θέματα έχουν συμπεριληφθεί οι ενότητες: «Ανθρώπινο σώμα και ανθρώπινη ανάπτυξη», «Γονιμότητα και αναπαραγωγή», «Σεξουαλικότητα»,⁴⁶ «Συναισθήματα», «Σχέσεις και τρόπος ζωής», «Σεξουαλικότητα, υγεία και ευεξία», «Σεξουαλικότητα και δικαιώματα» και «Κοινωνικοί και πολιτισμικοί καθοριστικοί παράγοντες της σεξουαλικότητας». Αυτά τα θέματα επιλέχθηκαν επειδή σχετίζονται με τη δυναμική διαδικασία της σωματικής, κοινωνικής και συναισθηματικής σεξουαλικής ανάπτυξης της νεότητας.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι όλα τα θέματα πρέπει να προσεγγίζονται με τρόπο κατάλληλο για την ηλικία και το αναπτυξιακό στάδιο. Για παράδειγμα, στην ηλικιακή ομάδα (0-4), τα παιδιά πρέπει να αποκτήσουν τη στάση «σεβασμό της ισότητας των φύλων». Αυτό φαίνεται υπερβολικό για αυτή τη νεαρή ηλικιακή ομάδα, αλλά αυτό που υπονοείται ως στόχος είναι η υιοθέτηση της στάσης από τα παιδιά ότι τα αγόρια και τα κορίτσια είναι ίσα. Είναι σημαντικό αυτές οι βασικές στάσεις να υπάρχουν από την αρχή ως σταθερή βάση για μεταγενέστερες αξίες και κανόνες. Σε πρώιμο στάδιο εισάγονται οι στοιχειώδεις αρχές ενός συγκεκριμένου θέματος και σε μεταγενέστερα στάδια ανάπτυξης τα θέματα επανεμφανίζονται και εμπειδώνονται.

Ο χρήστης του Πίνακα των Κατευθυντήριων Οδηγιών θα βρει διαφορετικές επισημάνσεις: τα θέματα που επισημαίνονται με πορτοκαλί χρώμα είναι τα κύρια θέματα ή οι ελάχιστες βασικές γνώσεις που πρέπει να καλυφθούν από τη σεξουαλική αγωγή. Τα θέματα που δεν επισημαίνονται είναι πρόσθετα και η εισαγωγή τους στη διδακτέα ύλη είναι προαιρετική. Η κλωμή γραμματοσειρά υποδηλώνει ότι αυτό το συγκεκριμένο θέμα, δεξιότητα ή στάση έχει εισαχθεί στο παρελθόν σε προηγούμενη ηλικιακή ομάδα. Αυτό συμβαίνει συχνά καθώς πολλά από τα θέματα επανέρχονται σε μεταγενέστερες ηλικιακές ομάδες, συχνά με διαφορετική έμφαση και με μεγαλύτερη λεπτομέρεια.

■ **Κεντρικό θέμα (νέο)**

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• **Επιπρόσθετο θέμα (νέο)**

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

Ορισμένα θέματα αλληλοεπικαλύπτονται και μπορούν να βρεθούν σε διαφορετικές κύριες θεματικές ενότητες. Το καλύτερο παράδειγμα είναι η σεξουαλική κακοποίηση, πτυχές της οποίας βρίσκονται στην ενότητα «Σεξουαλικότητα, υγεία και ευημερία» και άλλες στην ενότητα «Σεξουαλικότητα και δικαιώματα».

46 Στον Πίνακα των Κατευθυντήριων Οδηγιών ο όρος «σεξουαλικότητα» χρησιμοποιείται με μία στενότερη έννοια για πρακτικούς λόγους και αναφέρεται μόνο στο σώμα, την οικειότητα, και τη σεξουαλική εμπειρία.

Πίνακας Κατευθυντήριων Οδηγιών

Ηλικιακή ομάδα 0-4	38
Ηλικιακή ομάδα 4-6	40
Ηλικιακή ομάδα 6-9	42
Ηλικιακή ομάδα 9-12	44
Ηλικιακή ομάδα 12-15	46
Ηλικιακή ομάδα 15 και άνω	48

0-4

Πληροφορίες

Δίνουμε πληροφορίες για

Δεξιότητες

Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να

Στάσεις

Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν

Το ανθρώπινο σώμα και η ανάπτυξη του ανθρώπου

- όλα τα μέρη του σώματος και τις λειτουργίες τους
 - τις διαφορές των σωμάτων και των διαφορών των φύλων
 - την υγιεινή του σώματος
- διαφορές μεταξύ του εαυτού και των άλλων

- ονοματίζουν τα μέρη του σώματος
- φροντίζουν την υγιεινή τους (πλένουν όλα τα μέρη του σώματος)
- αναγνωρίζουν τις διαφορές μεταξύ των σωμάτων
- εκφράζουν ανάγκες και επιθυμίες

- μια θετική εικόνα σώματος και εικόνα εαυτού: αυτοεκτίμηση
 - σεβασμό στη διαφορετικότητα
 - εκτίμηση για το σώμα τους
- εκτίμηση για την αίσθηση ευεξίας, της εγγύτητας και της εμπιστοσύνης που καλλιεργείται από την εμπειρία με το σώμα και την εμπειρία του δεσίσματος
 - σεβασμό στην ισότητα των φύλων

Γονιμότητα και αναπαραγωγή

- εγκυμοσύνη, γέννηση και μωρά
 - τα βασικά της ανθρώπινης αναπαραγωγής (από πού προέρχονται τα μωρά)
- τους διαφορετικούς τρόπους να γίνει κάποιος μέλος μιας οικογένειας (π.χ. υιοθεσία)
 - το γεγονός ότι κάποιος τεκνοποιούν και άλλοι όχι

- μιλούν για αυτά τα θέματα χρησιμοποιώντας το σωστό λεξιλόγιο

- αποδοχή των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους μπορείς να γίνεις παιδί μιας οικογένειας

Σεξουαλικότητα

- την ευχαρίστηση και την απόλαυση όταν αγγίζει κανείς το σώμα του, τον πρώιμο παιδικό αυνανισμό
- την ανακάλυψη του ίδιου του σώματος και των γεννητικών οργάνων
- το γεγονός ότι η ευχαρίστηση της σωματικής εγγύτητας είναι φυσιολογικό κομμάτι της ζωής του κάθε ανθρώπου
- την τρυφερότητα και τη σωματική εγγύτητα ως έκφραση αγάπης και στοργής

- αποκτήσουν επίγνωση της ταυτότητας φύλου
- μιλούν για τα δυσάρεστα και τα απολαυστικά αισθήματα στο σώμα τους
- εκφράζουν τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τα όρια τους, για παράδειγμα στο πλαίσιο του «παίζοντας τον γιατρό»

- θετική στάση απέναντι σε όλες τις λειτουργίες του σώματος – θετική εικόνα για το σώμα
 - σεβασμό στους άλλους
- περιέργεια για το σώμα τους και το σώμα των άλλων

Συναισθήματα

- διαφορετικά είδη αγάπης
 - πότε λέμε «ναι» και «όχι» (θετικά και αρνητικά συναισθήματα)
- λέξεις που περιγράφουν τα συναισθήματα
 - το αίσθημα ανάγκης για ιδιωτικότητα

- αισθάνονται και να δείχνουν ενσυναίσθηση
 - λένε «ναι» και «όχι»
 - εκφράζουν και να επικοινωνούν τα συναισθήματα, τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους
- εκφράζουν την ανάγκη τους για ιδιωτικότητα

- κατανόηση ότι τα συναισθήματα εκφράζονται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους
 - θετικά συναισθήματα για το βιολογικό τους φύλο (sex) και τη σεξουαλική τους ταυτότητα (gender) (είναι καλό να είσαι αγόρι ή κορίτσι!)
 - τη στάση ότι η δική τους εμπειρία και έκφραση συναισθημάτων είναι σωστή
- μια θετική στάση απέναντι σε διαφορετικές συγκινησιακές καταστάσεις σε διαφορετικές συνθήκες

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

0-4	Πληροφορίες Δίνουμε πληροφορίες για	Δεξιότητες Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να	Στάσεις Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν
Σχέσεις και Τρόπος ζωής	<ul style="list-style-type: none"> ■ διαφορετικά είδη σχέσεων ■ διαφορετικές οικογενειακές σχέσεις 	<ul style="list-style-type: none"> ■ μιλάνε για τις σχέσεις τους και την οικογένεια 	<ul style="list-style-type: none"> ■ αίσθημα εγγύτητας και εμπιστοσύνης που βασίζεται στην εμπειρία του δεσίματος ■ θετική στάση σε διαφορετικούς τρόπους ζωής ■ επίγνωση ότι οι σχέσεις ποικίλουν
Σεξουαλικότητα, υγεία και ευεξία	<ul style="list-style-type: none"> ■ θετικές και αρνητικές εμπειρίες του σώματος σου/με τι αισθάνεσαι καλά; (άκου το σώμα σου) ■ εάν η εμπειρία/ το αίσθημα δεν είναι καλό δεν χρειάζεται πάντα να συμμορφωνόμαστε 	<ul style="list-style-type: none"> ■ εμπιστεύονται τα ένστικτα τους ■ εφαρμόζουν το μοντέλο των 3 βημάτων (λέμε όχι, αποχωρούμε, μιλάμε σε κάποιον που εμπιστευόμαστε) ■ πετύχουν συναισθήματα ευεξίας 	<ul style="list-style-type: none"> ■ μια εκτίμηση για το σώμα τους ■ την επίγνωση ότι είναι καλό να ζητάμε βοήθεια
Σεξουαλικότητα και δικαιώματα	<ul style="list-style-type: none"> ■ το δικαίωμα να είναι ασφαλή και προστατευμένα ■ την ευθύνη των ενηλίκων για την ασφάλεια των παιδιών ■ το δικαίωμα να κάνουν ερωτήσεις σχετικά με τη σεξουαλικότητα ■ το δικαίωμα διερεύνησης της ταυτότητας των φύλων <p>• το δικαίωμα να εξερευνήσουν το γυμνό σώμα, να είναι περίεργοι</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ λένε «ναι» και «όχι» ■ αναπτύσσουν επικοινωνιακές δεξιότητες ■ εκφράζουν ανάγκες και επιθυμίες <p>• διακρίνουν τη διαφορά ανάμεσα στα «καλά» και στα «κακά» μυστικά</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ μια επίγνωση των δικαιωμάτων τους, η οποία θα οδηγήσει στην αυτοπεποίθηση ■ τη στάση ότι «το σώμα μου ανήκει σε μένα» ■ την αίσθηση ότι μπορούν να πάρουν τις δικές τους αποφάσεις
Κοινωνικοί και καθοριστικοί παράγοντες της σεξουαλικότητας (αξίες/κανόνες)	<ul style="list-style-type: none"> ■ τους κοινωνικούς κανόνες, τις πολιτισμικές νόρμες και τις αξίες ■ τους ρόλους των φύλων ■ την τήρηση της κοινωνικής απόστασης με διάφορα άτομα <p>• την επιρροή της ηλικίας στη σεξουαλικότητα και η κατάλληλη συμπεριφορά για την ηλικία</p> <p>• κανόνες σχετικά με τη γυμνότητα του σώματος</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ κάνουν διάκριση μεταξύ της ιδιωτικής και δημόσιας συμπεριφοράς ■ σέβονται τους κοινωνικούς κανόνες και τις πολιτισμικές νόρμες ■ συμπεριφέρονται κατάλληλα σύμφωνα με το πλαίσιο <p>• να γνωρίζουν που μπορούν να αγγίξουν</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ σεβασμό για το σώμα τους και το σώμα των άλλων ■ αποδοχή των κοινωνικών κανόνων σχετικά με την ιδιωτικότητα και την οικειότητα ■ σεβασμό στο «όχι» και το «ναι» των άλλων

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

4-6

Πληροφορίες

Δίνουμε πληροφορίες για

Δεξιότητες

Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να

Στάσεις

Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν

Το ανθρώπινο σώμα και η ανάπτυξη του ανθρώπου

- όλα τα μέρη του σώματος και τις λειτουργίες τους
- τις διαφορές των σωμάτων και των διαφορών των φύλων
- την υγιεινή του σώματος

- τις ηλικιακές διαφορές στο σώμα και την ανάπτυξη

- ονοματίζουν τα μέρη του σώματος
- φροντίζουν την υγιεινή τους (πλένουν όλα τα μέρη του σώματος)
- αναγνωρίζουν τις διαφορές μεταξύ των σωμάτων
- εκφράζουν ανάγκες και επιθυμίες

- αναγνωρίζουν την ανάγκη για ιδιωτικότητα, τόσο τη δική τους όσο και των άλλων

- μια θετική εικόνα φύλου
- μια θετική εικόνα σώματος και εικόνα εαυτού: αυτοεκτίμηση
- σεβασμό στη διαφορετικότητα
- σεβασμό στην ισότητα των φύλων

Γονιμότητα και αναπαραγωγή

- τους μύθους που σχετίζονται με την αναπαραγωγή (π.χ. σε κάποιες χώρες τα παιδιά μαθαίνουν ότι τα μαυρά «τα φέρνει ο πελαργός»)
- ζωή, εγκυμοσύνη, γέννηση και μαυρά, τέλος ζωής
- τα βασικά της ανθρώπινης αναπαραγωγής

- μιλούν για αυτά τα θέματα χρησιμοποιώντας το σωστό λεξιλόγιο

- Σεβασμό στις διαφορές: το γεγονός ότι κάποιος τεκνοποιούν και άλλοι όχι

Σεξουαλικότητα

- την ευχαρίστηση και την απόλαυση όταν αγγίζει κανείς το σώμα του: πρώιμος παιδικός αυνανισμός
 - την ανακάλυψη του ίδιου του σώματος και των γεννητικών οργάνων
- το νόημα και την έκφραση της σεξουαλικότητας (π.χ. εκφράζοντας αισθήματα αγάπης)
 - χρήση κατάλληλης γλώσσας σχετικά με τη σεξουαλικότητα
 - σεξουαλικά αισθήματα (εγγύτητα, απόλαυση, ενθουσιασμός) ως μέρος των ανθρώπινων αισθημάτων (αυτά πρέπει να είναι θετικά αισθήματα και να μην περιλαμβάνουν εξαναγκασμό ή σωματική βλάβη)

- συζητούν για σεξουαλικά θέματα (επικοινωνιακές δεξιότητες)
- παγιώνουν την ταυτότητα φύλου τους

- χρησιμοποιούν λεξιλόγιο που αφορά σεξουαλικά θέματα με μη προσβλητικό τρόπο

- θετική εικόνα για το σώμα
- σεβασμό για τους άλλους

Συναισθήματα

- τη ζήλεια, τον θυμό, την επιθετικότητα και την απογοήτευση
- τη φιλία και την αγάπη ανάμεσα σε άτομα του ίδιου φύλου

- Τη διαφορά ανάμεσα στη φιλία και στην αγάπη
- Τους Κρυφούς έρωτες, τον πρώτο έρωτα, ("Έρωταλίσματα" και "κολλήματα", ανεκλήρωτοι έρωτες)

- διαχειρίζονται τις απογοητεύσεις
- εκφράζουν και να επικοινωνούν τα συναισθήματα τους, τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους

- διαχειρίζονται τόσο τη δική τους ανάγκη όσο και των άλλων για ιδιωτικότητα
- επικοινωνούν επαρκώς τα δικά τους αισθήματα

- την αποδοχή ότι τα συναισθήματα αγάπης (ως μέρος όλων των συναισθημάτων) είναι φυσιολογικά
- Τη στάση ότι η δική τους εμπειρία και η έκφραση των συναισθημάτων τους είναι σωστή και σημαντική (αξιολογώντας τα δικά τους αισθήματα)

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

4-6

Πληροφορίες

Δίνουμε πληροφορίες για

Δεξιότητες

Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να

Στάσεις

Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν

Σχέσεις και Τρόπος Ζωής

- τη φιλία
 - τις σχέσεις ανάμεσα σε άτομα του ίδιου φύλου
 - τα διαφορετικά είδη των (οικογενειακών) σχέσεων
- διαφορετικές έννοιες της οικογένειας

- σχετίζονται μεταξύ τους, με μέλη της οικογένειας και με φίλους με τον κατάλληλο τρόπο
- ζουν σε οικογένειες που βασίζονται στον αμοιβαίο σεβασμό
- χτίζουν και διατηρούν σχέσεις

- την αποδοχή της διαφορετικότητας
- τον σεβασμό στις διαφορές του τρόπου ζωής

Σεξουαλικότητα, υγεία και ευεξία

- θετικές και αρνητικές εμπειρίες του σώματος σου/με τι αισθάνεσαι καλά; (άκου το σώμα σου)
- εάν η εμπειρία/ το αίσθημα δεν είναι καλό δεν χρειάζεται πάντα να συμμορφωνόμαστε

- εμπιστεύονται τα ένστικτα τους και να εφαρμόζουν το μοντέλο των 3 βημάτων (λέμε όχι, αποχωρούμε, μιλάμε σε κάποιον που εμπιστευόμαστε)
- πετύχουν συναισθήματα ευεξίας

- τη στάση ότι έχουν επιλογή
- συνειδητοποίηση των κινδύνων
- μια εκτίμηση για το σώμα τους
- την επίγνωση ότι είναι καλό να ζητάμε βοήθεια

Σεξουαλικότητα και δικαιώματα

- την κακοποίηση: υπάρχουν ορισμένοι άνθρωποι που είναι κακοί και προσποιούνται τους καλούς, αλλά μπορεί να γίνουν βίαιοι
- τα δικαιώματά τους (συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην πληροφόρηση και του δικαιώματος στην προστασία)
- την ευθύνη των ενηλίκων για την ασφάλεια των παιδιών

- θέτουν ερωτήματα
- απευθύνονται σε κάποιον που εμπιστεύονται όταν αντιμετωπίζουν δυσκολίες
- εκφράζουν ανάγκες και επιθυμίες

- τη στάση «το σώμα μου ανήκει σε μένα»
- την επίγνωση των δικαιωμάτων τους

Κοινωνικοί και καθοριστικοί παράγοντες της σεξουαλικότητας (αξίες/κανόνες)

- το φύλο, την κουλτούρα και τις ηλικιακές διαφορές
- τις αξίες και τα πρότυπα που διαφέρουν ανά χώρα και πολιτισμό
- το ότι όλα τα αισθήματα είναι αποδεκτά, αλλά όχι όλες οι ενέργειες που διαπράχθηκαν ως αποτέλεσμα αυτών των αισθημάτων
- τους κοινωνικούς κανόνες και τις πολιτισμικές νόρμες/αξίες

- αναγνωρίζουν και να διαχειρίζονται τις διαφορές στις αξίες
 - Να σέβονται τους κοινωνικούς κανόνες και τα πολιτισμικά πρότυπα
- μιλούν για τη διαφορετικότητα

- μια κοινωνικά υπεύθυνη συμπεριφορά
- μια ανοιχτή, μη επικριτική στάση
- αποδοχή των ίσων δικαιωμάτων
- σεβασμό των διαφορετικών κανόνων σχετικά με τη σεξουαλικότητα
- σεβασμό για το σώμα τους και το σώμα των άλλων

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

6-9

Πληροφορίες

Δίνουμε πληροφορίες για

Δεξιότητες

Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να

Στάσεις

Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν

Το ανθρώπινο σώμα και η ανάπτυξη του ανθρώπου

- τις αλλαγές στο σώμα, την εμμηνορροσία την εκσπερμάτωση, τις διαφορές μεταξύ των ατόμων στην ανάπτυξη που συμβαίνουν με την πάροδο του χρόνου
- τις (βιολογικές) διαφορές ανάμεσα στους άντρες και στις γυναίκες (εσωτερικά και εξωτερικά)
- την υγιεινή σώματος

- γνωρίζουν και να είναι ικανά να χρησιμοποιούν τις κατάλληλες λέξεις για τα μέρη του σώματος και τις λειτουργίες τους

- αξιολογούν τις αλλαγές στο σώμα τους
- εξετάζουν το σώμα τους και να το φροντίζουν

- μια αποδοχή των ανασφαλειών που προκύπτουν από την αντίληψη για το σώμα τους
- μια θετική εικόνα σώματος και εικόνα εαυτού: αυτοεκτίμηση
- μια θετική ταυτότητα φύλου

Γονιμότητα και αναπαραγωγή

- τις επιλογές σχετικά με τη γονεϊκότητα και την εγκυμοσύνη, την υπογονιμότητα, την υιοθεσία
- τη βασική ιδέα της αντισύλληψης (είναι δυνατόν να προγραμματίσετε και να αποφασίσετε για την οικογένειά σας)
- τις διαφορετικές μεθόδους σύλληψης

- τη βασική ιδέα του κύκλου γονιμότητας
- τους μύθους σχετικά με την αναπαραγωγή

- αναπτύξουν επικοινωνιακές δεξιότητες

- αποκτήσουν τη γνώση ότι οι άνθρωποι μπορούν να επηρεάσουν τη γονιμότητά τους

- μια αποδοχή της διαφορετικότητας – κάποιιοι άνθρωποι επιλέγουν να αποκτήσουν παιδιά ενώ άλλοι όχι

Σεξουαλικότητα

- την αγάπη και το να νιώθει ερωτευμένος/η
- την τρυφερότητα
- το σεξ στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (περιλαμβανομένου του διαδικτύου)
- την ευχαρίστηση και την απόλαυση όταν αγγίζει κανείς το σώμα του (παιδικός αυνανισμός/αυτό-διέγερση)
- χρήση κατάλληλης γλώσσας σχετικά με τη σεξουαλικότητα

- σεξουαλική επαφή

- αποδεχτούν τόσο τη δική τους ανάγκη όσο και των άλλων για ιδιωτικότητα
- διαχειριστούν το σεξ στα μέσα μαζικής ενημέρωσης
- χρησιμοποιούν λεξιλόγιο που αφορά σεξουαλικά θέματα με μη προσβλητικό τρόπο

- κατανόηση του «αποδεκτού σεξ» (αμοιβαία συναινετικό, εκούσιο, ισότιμο, κατάλληλο για την ηλικία, κατάλληλο με το πλαίσιο και με αυτοσεβασμό)

- τη γνώση ότι το σεξ αναπαρίσταται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης με διαφορετικούς τρόπους

Συναισθήματα

- τη διαφορά μεταξύ φιλίας, αγάπης και λαγνείας
- τη ζήλεια, τον θυμό, την επιθετικότητα, την απογοήτευση

- τη φιλία και την αγάπη ανάμεσα σε άτομα του ίδιου φύλου
- τους κρυφούς έρωτες, τον πρώτο έρωτα, ("Έρμησιασμάτα" και "κολλημάτα", ανεκπλήρωτοι έρωτες)

- εκφράζουν και να επικοινωνούν τα συναισθήματα, τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους
- διαχειρίζονται τις απογοητεύσεις

- επικοινωνούν επαρκώς τα δικά τους αισθήματα
- διαχειρίζονται τόσο τη δική τους ανάγκη όσο και των άλλων για ιδιωτικότητα

- την αποδοχή ότι τα αισθήματα αγάπης (ως μέρος όλων των συναισθημάτων) είναι φυσιολογικά

- Τη στάση ότι η δική τους εμπειρία και η έκφραση της συγκίνησής τους είναι σωστή και σημαντική (αξιολογώντας τα δικά τους αισθήματα)

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

6-9

Πληροφορίες

Δίνουμε πληροφορίες για

Δεξιότητες

Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να

Στάσεις

Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν

Σχέσεις και Τρόπος Ζωής

- τις διαφορετικές σχέσεις όσον αφορά την αγάπη, την φιλία κλπ
- τις διαφορετικές οικογενειακές σχέσεις

- γάμο, διαζύγιο, συμβίωση

- εκφράζονται μέσα στις σχέσεις
- έχουν ικανότητα να διαπραγματεύονται συμβιβασμούς, να δείχνουν ανοχή και ενσυναίσθηση
- κάνουν κοινωνικές επαφές και να κάνουν φίλους

- αποδοχή της δέσμευσης, της υπευθυνότητας και της ειλικρίνειας ως βάσεων για τις σχέσεις
- σεβασμό προς τους άλλους
- αποδοχή της διαφορετικότητας

Σεξουαλικότητα, υγεία και ευεξία

- τη θετική επίδραση της σεξουαλικότητας στην υγεία και την ευεξία
- τις ασθένειες που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα
- τη σεξουαλική βία και την επιθετικότητα

- τις υπηρεσίες/πλαίσια που μπορούν να ζητήσουν βοήθεια

- θέτουν όρια
- εμπιστεύονται τα ένστικτα τους και να εφαρμόζουν το μοντέλο των 3 βημάτων (λέμε όχι, αποχωρούμε, μιλάμε σε κάποιον που εμπιστευόμαστε)

- ένα αίσθημα ευθύνης για την προσωπική υγεία και ευεξία
- μια επίγνωση των επιλογών και των δυνατοτήτων
- μια συνειδητοποίηση των κινδύνων

Σεξουαλικότητα και δικαιώματα

- το δικαίωμα της αυτο-έκφρασης
- τα σεξουαλικά δικαιώματα των παιδιών (ενημέρωση, σεξουαλική αγωγή, σωματική ακεραιότητα)
- την κακοποίηση
- την ευθύνη των ενηλίκων για την ασφάλεια των παιδιών

- ζητούν βοήθεια και ενημέρωση
- απευθύνονται σε κάποιον που εμπιστεύονται όταν αντιμετωπίζουν προβλήματα

- ονοματίζουν τα δικαιώματά τους
- εκφράζουν τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους

- αισθήματα ευθύνης για τον εαυτό τους και τους άλλους
- επίγνωση των δικαιωμάτων και των επιλογών

Κοινωνικοί και καθοριστικοί παράγοντες της σεξουαλικότητας (αξίες/κανόνες)

- τους ρόλους των φύλων
- τις πολιτισμικές διαφορές
- τις ηλικιακές διαφορές

- μιλούν για τις εμπειρίες, τις επιθυμίες και τις ανάγκες τους σε σχέση με με τις πολιτισμικές νόρμες
- αναγνωρίζουν και να αντιμετωπίζουν τις διαφορετικές στάσεις

- σεβασμό για τους διαφορετικούς τρόπους ζωής, τις αξίες και τους κανόνες

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

9-12

Πληροφορίες

Δίνουμε πληροφορίες για

Δεξιότητες

Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να

Στάσεις

Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν

Το ανθρώπινο σώμα και η ανάπτυξη του ανθρώπου

- την υγιεινή του σώματος (εμμηνορρυσία, εκσπερμάτωση)
- τις πρώιμες αλλαγές λόγω εφηβείας (ψυχικές, σωματικές, κοινωνικές και συναισθηματικές αλλαγές και τις πιθανές διαφοροποιήσεις τους)

- τα εσωτερικά και εξωτερικά σεξουαλικά και αναπαραγωγικά όργανα, καθώς και τις λειτουργίες τους

- ενσωματώσουν αυτές τις αλλαγές στις ζωές τους
- γνωρίζουν και να χρησιμοποιούν το κατάλληλο λεξιλόγιο

- επικοινωνούν θέματα σχετικά με τις αλλαγές στην εφηβεία

- κατανόηση και αποδοχή για τις αλλαγές και τις διαφορές των σωμάτων (το μέγεθος και το σχήμα του πέους, οι μαστοί και το αιδοίο μπορούν να ποικίλουν σημαντικά, τα πρότυπα ομορφιάς αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου και διαφέρουν μεταξύ των πολιτισμών)

- μια θετική εικόνα σώματος και εικόνα εαυτού: αυτοεκτίμηση

Γονιμότητα και αναπαραγωγή

- την αναπαραγωγή και τον οικογενειακό προγραμματισμό
- τους διαφορετικούς τύπους αντισύλληψης και τη χρήση τους, μύθοι για την αντισύλληψη
- τα συμπτώματα εγκυμοσύνης, τους κινδύνους και τις συνέπειες του μη ασφαλούς σεξ (ακούσια εγκυμοσύνη)

- κατανοήσουν τη σχέση μεταξύ εμμηνορρυσίας/εκσπερμάτωσης και γονιμότητας
- χρησιμοποιούν προφυλακτικά και αντισυλληπτικά με αποτελεσματικό τρόπο στο μέλλον

- την κατανόηση ότι η αντισύλληψη είναι ευθύνη και των δύο φύλων

Σεξουαλικότητα

- την πρώτη σεξουαλική εμπειρία
- τον προσανατολισμό του φύλου
- τη σεξουαλική συμπεριφορά των νέων (ποικιλία σεξουαλικής συμπεριφοράς)
- την αγάπη και το να νιώθει ερωτευμένος/η

- την απόλαυση, την αυτοϊκανοποίηση, τον οργασμό
- διαφορές μεταξύ ταυτότητας φύλου και βιολογικού φύλου

- επικοινωνούν και να κατανοούν διαφορετικά σεξουαλικά αισθήματα και να μιλούν για τη σεξουαλικότητα με τον κατάλληλο τρόπο
- πάρουν μια συνειδητή απόφαση για το αν θα έχουν σεξουαλικές εμπειρίες ή όχι
- αρνούνται σεξουαλικές εμπειρίες που δεν επιθυμούν
- διαφοροποιούν τη σεξουαλικότητα στην «πραγματική ζωή» και τη σεξουαλικότητα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης
- χρησιμοποιούν τα σύγχρονα μέσα (κινητό τηλέφωνο, διαδίκτυο) και να έχουν επίγνωση των κινδύνων και των προνομίων που σχετίζονται με αυτά τα εργαλεία

- αποδοχή, σεβασμό και κατανόηση της διαφορετικότητας στη σεξουαλικότητα και τον σεξουαλικό προσανατολισμό (το σεξ θα πρέπει να είναι αμοιβαία συναινετικό, εκούσιο, κατάλληλο για την ηλικία, κατάλληλο με το πλαίσιο και με αυτοσεβασμό)
- την κατανόηση της σεξουαλικότητας ως μιας διαδικασίας/πορείας μάθησης
- αποδοχή διαφορετικών εκφράσεων της σεξουαλικότητας (φιλή, άγγιγμα, χάδι κ.λπ.)

- την κατανόηση ότι ο χρόνος που χρειάζεται κάθε άτομο για τη σεξουαλική του ανάπτυξη είναι διαφορετικός

Συναισθήματα

- τις διαφορετικές συγκινήσεις π.χ. την περιέργεια, τον έρωτα, την αμφιθυμία, την ανασφάλεια, την ντροπή, τον φόβο και τη ζήλεια
- τις διαφορές στις ατομικές ανάγκες για οικειότητα και ιδιωτικότητα
- τη διαφορά μεταξύ φιλίας, αγάπης και πάθους

- φιλία και αγάπη προς άτομα του ίδιου φύλου

- εκφράζουν και να αναγνωρίζουν διαφορετικές συγκινησιακές καταστάσεις, τόσο στον εαυτό τους όσο και στους άλλους
- εκφράζουν τις δικές τους ανάγκες, επιθυμίες, όρια και να τα εβέβαια εξίσου και στους άλλους
- διαχειρίζονται τις απογοητεύσεις

- μια κατανόηση των συναισθημάτων και των αξιών (π.χ. να μην αισθάνονται ντροπή ή ενοχή σχετικά με τα σεξουαλικά αισθήματα ή τις επιθυμίες)
- σεβασμό στην ιδιωτική ζωή των άλλων

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

Σχέσεις και Τρόπος Ζωής

- τις διαφορές μεταξύ της φιλίας, της συντροφικότητας και των σχέσεων και τους διαφορετικούς τρόπους γνωριμιών/συναντήσεων
- τα διαφορετικά είδη των ευχάριστων και των δυσάρεστων σχέσεων (επιρροή της ανισότητας μέσα στη σχέση)

- εκφράζουν τη φιλία και την αγάπη με διαφορετικούς τρόπους
- κάνουν κοινωνικές επαφές, φιλίες, να χτίζουν και να διατηρούν σχέσεις

- μια θετική στάση για την ισότητα των φύλων στις σχέσεις και στην ελεύθερη επιλογή συντρόφου
- αποδοχή της δέσμευσης, της υπευθυνότητας και της ειλικρίνειας ως βάση για τις σχέσεις
- σεβασμό προς τους άλλους

- επικοινωνούν τις δικές τους προσδοκίες και ανάγκες μέσα στις σχέσεις

- την κατανόηση της επιρροής του φύλου, της ηλικίας, της θρησκείας, του πολιτισμού κ.ο.κ. στις σχέσεις

Σεξουαλικότητα, υγεία και ευεξία

- τα συμπτώματα, τους κινδύνους και τις συνέπειες των μη ασφαλών, μη ευχάριστων και ανεπιθύμητων σεξουαλικών εμπειριών (σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα (ΣΜΝ), HIV, ακούσια εγκυμοσύνη, ψυχολογικές συνέπειες)
- τη συχνότητα και τα διάφορα είδη σεξουαλικής κακοποίησης, πώς να τα αποφεύγουμε και πού να ζητήσουμε στήριξη
- την θετική επιρροή της σεξουαλικότητας στην υγεία και την ευεξία

- αναλάβουν την ευθύνη σε σχέση με την ασφάλεια και την ευχαρίστηση στις σεξουαλικές εμπειρίες, τόσο για τον εαυτό τους όσο και για τους άλλους
- εκφράζουν τα όρια και τις επιθυμίες τους και να αποφεύγουν μη ασφαλείς ή ανεπιθύμητες σεξουαλικές εμπειρίες

- επίγνωση των επιλογών και των δυνατοτήτων
- επίγνωση των κινδύνων

- ένα αίσθημα αμοιβαίας ευθύνης για την υγεία και την ευεξία

- Ζητούν βοήθεια και υποστήριξη σε περίπτωση προβλημάτων (εφηβεία, σχέσεις κ.λ.π.)

Σεξουαλικότητα και δικαιώματα

- τα σεξουαλικά δικαιώματα όπως ορίζονται από την IPPF και την WAS*
- τους εθνικούς νόμους και τους κανονισμούς (ηλικία συναίνεσης)

- ενεργούν στο πλαίσιο αυτών των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων

- επίγνωση των δικαιωμάτων και των επιλογών

- Ζητούν βοήθεια και ενημέρωση

- αποδοχή των σεξουαλικών δικαιωμάτων τόσο για τον εαυτό τους όσο και για τους άλλους

Κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες της σεξουαλικότητας (αξίες/κανόνες)

- την επιρροή που ασκεί η πίεση των συνομηλίκων, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η πορνογραφία, η κουλτούρα, το φύλο, οι νόμοι και η κοινωνικοοικονομική κατάσταση στις σεξουαλικές αποφάσεις, στις επαφές/σχέσεις και στη συμπεριφορά

- συζητούν αυτές τις εξωτερικές επιρροές και να έχουν μια προσωπική εκτίμηση
- αποκτούν ικανότητες διαχείρισης ως προς τη χρήση των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας (χρήση κινητού τηλεφώνου, διαδικτύου, ενασχόληση με την πορνογραφία)

- ένα σεβασμό για τους διαφορετικούς τρόπους ζωής, τις αξίες και τις νόρμες

- αποδοχή διαφορετικής γνώμης, άποψης και συμπεριφοράς σχετικά με την σεξουαλικότητα

* International Planned Parenthood Federation (IPPF): Sexual Rights: an IPPF declaration. London 2008 and World Association for Sexual Health (WAS): Declaration of Sexual Rights. Hongkong 1999

Το ανθρώπινο σώμα και η ανάπτυξη του ανθρώπου

- τις γνώσεις που αφορούν το σώμα, την εικόνα του σώματος, τις παρεμβάσεις για αλλαγές στο σώμα (κλειτοριδεκτομή, περιτομή, συρραφή παρθενικού μύενου, ανορεξία, βουλιμία, τρυπήματα, δερματοστιξία)
- τον εμμηνορυσιακό κύκλο, τα δευτερογενή σεξουαλικά χαρακτηριστικά του σώματος και τη λειτουργία τους στους άντρες και στις γυναίκες και τα αισθήματα που τα συνοδεύουν
- τα μηνύματα ομορφιάς στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τις αλλαγές του σώματος καθ' όλη την διάρκεια της ζωής
- τις υπηρεσίες που μπορούν να απευθυνθούν οι έφηβοι για προβλήματα που αντιμετωπίζουν σχετικά με αυτά τα θέματα

- περιγράφουν πως τα αισθήματα των ανθρώπων σε σχέση με το σώμα τους, μπορούν να επηρεάσουν την υγεία, την εικόνα εαυτού και τη συμπεριφορά τους
- συμβιβαστούν με την εφηβεία και να αντισταθούν στην πίεση των συνομηλίκων
- ασκούν κριτική στα μηνύματα των μέσων μαζικής ενημέρωσης και στη βιομηχανία της ομορφιάς

- κριτική σκέψη σχετικά με τις παρεμβάσεις για αλλαγές στο σώμα
- αποδοχή και εκτίμηση των διαφορετικών σωματότυπων

Γονιμότητα και αναπαραγωγή

- την επίπτωση της (νεανικής) μητρότητας και πατρότητας (η έννοια της ανατροφής των παιδιών – του οικογενειακού προγραμματισμού, της επαγγελματικής σταδιοδρομίας, της αντισύλληψης, της λήψης αποφάσεων και της φροντίδας σε περίπτωση ακούσιας εγκυμοσύνης)
- τις υπηρεσίες υγείας για αντισύλληψη
- την αναποτελεσματική αντισύλληψη και τα αίτια της (χρήση αλκοόλ, δεν θυμούνται τη συστηματική χρήση αντισύλληψης, ανεπιθύμητες ενέργειες φαρμάκου, ανισότητα των φύλων κ.λπ)
- την εγκυμοσύνη (ακόμα και στις ομόφυλες σχέσεις) και την υπογονιμότητα
- την πραγματικότητα και τους μύθους (αξιοπιστία, πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα) που σχετίζονται με τις ποικίλες αντισυλληπτικές μεθόδους (συμπεριλαμβανομένης της επείγουσας αντισύλληψης)

- αναγνωρίζουν τα σημάδια και τα συμπτώματα της εγκυμοσύνης
- προμηθεύονται τα είδη αντισύλληψης από το κατάλληλο μέρος, π.χ. από επαγγελματία υγείας
- πάρουν μια συνειδητή απόφαση σχετικά με το αν θα ξεκινήσουν να έχουν σεξουαλικές εμπειρίες ή όχι
- επικοινωνούν σχετικά με την αντισύλληψη
- κάνουν μια συνειδητή επιλογή αντισυλληπτικής μεθόδου και να τη χρησιμοποιούν αποτελεσματικά

- μια προσωπική στάση (νόρμες και αξίες) για την (νεανική) μητρότητα και πατρότητα, την αντισύλληψη, την έκτρωση και την υιοθεσία
- μια θετική στάση απέναντι στην ανάληψη αμοιβαίας ευθύνης για τη συστηματική χρήση αντισύλληψης

Σεξουαλικότητα

- τις προσδοκίες των ρόλων και τη συμπεριφορά των ρόλων σε σχέση με τη σεξουαλική διέγερση και τις διαφορές των φύλων
- την ταυτότητα φύλου και τον σεξουαλικό προσανατολισμό συμπεριλαμβανομένης της «αποκάλυψης» /ομοφυλοφιλίας
- το πως να απολαμβάνουν τη σεξουαλικότητα τους με τον κατάλληλο τρόπο (να μην βιάζονται)
- την πρώτη σεξουαλική εμπειρία
- την ευχαρίστηση, τον αυνανισμό, τον οργασμό

- αναπτύξουν δεξιότητες για στενή επικοινωνία και διαπραγμάτευση
- κάνουν ελεύθερες και υπεύθυνες επιλογές αφού πρώτα έχουν αξιολογήσει τις συνέπειες, τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα κάθε πιθανής επιλογής (σύντροφοι, σεξουαλική συμπεριφορά)
- απολαύσουν τη σεξουαλικότητα με σεβασμό
- διαφοροποιούν τη σεξουαλικότητα στην πραγματική ζωή και τη σεξουαλικότητα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης

- κατανόηση της σεξουαλικότητας ως μιας διαδικασίας μάθησης
- αποδοχή, σεβασμό και κατανόηση της διαφορετικότητας στη σεξουαλικότητα και τον σεξουαλικό προσανατολισμό (το σεξ θα πρέπει να είναι αμοιβαία συναινετικό, εκούσιο, κατάλληλο για την ηλικία, κατάλληλο με το πλαίσιο και με αυτοσεβασμό)

Συναισθήματα

- τη διαφορά μεταξύ φιλίας, αγάπης και πάθους
- τα διαφορετικά συναισθήματα π.χ. την περιέργεια, τον έρωτα/ερωτεύομαι, την αμφιθυμία, την ανασφάλεια, την ντροπή, τον φόβο και τη ζήλεια

- εκφράζουν τη φιλία και τον έρωτα με διαφορετικούς τρόπους
- εκφράζουν τις δικές τους ανάγκες, επιθυμίες, όρια και να τα σέβονται εξίσου και στους άλλους
- αντιμετωπίζουν διαφορετικά/ συγκρουσιακά συναισθήματα, αισθήματα και επιθυμίες

- αποδοχή ότι οι άνθρωποι μπορούν να αισθάνονται διαφορετικά (εξαιτίας του φύλου τους, του πολιτισμού τους, της κουλτούρας, της θρησκείας τους κ.α. και της ερμηνείας τους σε σχέση με αυτά)

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

12-15

Πληροφορίες

Δίνουμε πληροφορίες για

Δεξιότητες

Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να

Στάσεις

Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν

Σχέσεις και Τρόπος Ζωής

- την επιρροή της ηλικίας, του φύλου, της θρησκείας και του πολιτισμού
- τους διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας (λεκτικής και μη-λεκτικής) και πώς να τους βελτιώσουν
- το πώς να αναπτύξουν και να διατηρήσουν σχέσεις
- τη δομή της οικογένειας και τις αλλαγές (π.χ. μονογονεϊκότητα)
- τα διαφορετικά είδη των (ευχάριστων και δυσάρεστων) σχέσεων, των οικογενειών και των τρόπων ζωής

- αντιμετωπίσουν την αδικία, τις διακρίσεις και την ανισότητα
- εκφράσουν τη φιλία και την αγάπη με διαφορετικούς τρόπους
- συνάψουν κοινωνικές επαφές, να κάνουν φίλους, να χτίσουν και να διατηρήσουν σχέσεις
- επικοινωνήσουν τις δικές τους προσδοκίες και ανάγκες μέσα στις σχέσεις

- τη φιλοδοξία για τη δημιουργία ίσων και ικανοποιητικών σχέσεων
- την κατανόηση της επιρροής του φύλου, της ηλικίας, της θρησκείας, του πολιτισμού κ.λπ. στις σχέσεις

Σεξουαλικότητα, υγεία και ευεξία

- τη σωματική υγιεινή και την αυτοεξέταση
- τη συχνότητα και τα διάφορα είδη σεξουαλικής κακοποίησης, πώς τα αποφεύγουμε και από που λαμβάνουμε υποστήριξη
- την επικίνδυνη (σεξουαλική) συμπεριφορά και τις συνέπειες (αλκοόλ, ναρκωτικά, πίεση συνομηλίκων, εκφοβισμός, εκπόρνευση, μέσα μαζικής ενημέρωσης)
- τα συμπτώματα, τη μετάδοση, και την πρόληψη των ΣΜΝ, συμπεριλαμβανομένου του HIV
- τα συστήματα και τις υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης
- την θετική επίδραση της σεξουαλικότητας στην υγεία και την ευεξία

- λαμβάνουν υπεύθυνες αποφάσεις και ενημερωμένες επιλογές (σχετικές με τη σεξουαλική συμπεριφορά)
- ζητούν βοήθεια και υποστήριξη σε περίπτωση προβλημάτων
- αναπτύξουν δεξιότητες διαπραγμάτευσης και επικοινωνίας ώστε να κάνουν ασφαλές και ευχάριστο σεξ
- αρνηθούν ή να σταματήσουν την μη ευχάριστη ή μη ασφαλή σεξουαλική επαφή
- αποκτούν και να χρησιμοποιούν αποτελεσματικά τα προφυλακτικά και τα αντισυλληπτικά φάρμακα
- αναγνωρίζουν επικίνδυνες καταστάσεις και να μπορούν να τις αντιμετωπίζουν
- αναγνωρίζουν συμπτώματα ΣΜΝ

- ένα αίσθημα αμοιβαίας υπευθυνότητας για την υγεία και την ευεξία
- μια αίσθηση ευθύνης σχετικά με την πρόληψη των ΣΜΝ/HIV
- μια αίσθηση ευθύνης σχετικά με την πρόληψη ακούσιας εγκυμοσύνης
- μια αίσθηση ευθύνης σχετικά με την πρόληψη της σεξουαλικής κακοποίησης

Σεξουαλικότητα και δικαιώματα

- τα σεξουαλικά δικαιώματα όπως ορίζονται από την IPPF και την WAS*
- τους εθνικούς νόμους και τους κανονισμούς (ηλικία συναίνεσης)

- αναγνωρίζουν τα σεξουαλικά δικαιώματα τα δικά τους και των άλλων
- ζητούν βοήθεια και ενημέρωση

- αποδοχή των σεξουαλικών δικαιωμάτων τόσο για τον εαυτό τους όσο και για τους άλλους

Κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες της σεξουαλικότητας (αξίες/κανόνες)

- την επιρροή που ασκεί η πίεση των συνομηλίκων, των μέσων μαζικής ενημέρωσης, της πορνογραφίας, της (αστικής) κουλτούρας, του φύλου, των νόμων, της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης στις σεξουαλικές αποφάσεις, στη συντροφικότητα και στη συμπεριφορά

- ασχολούνται με αντικρουόμενες (δια) προσωπικές νόρμες/ κανόνες και αξίες στην οικογένεια και στην κοινωνία
- αποκτούν δεξιότητες ως προς τη διαχείριση των μέσων μαζικής ενημέρωσης και στην αντιμετώπιση της πορνογραφίας

- μια προσωπική άποψη για τη σεξουαλικότητα (το να είμαστε ευέλικτοι) σε μια μεταβαλλόμενη κοινωνία ή ομάδα

* International Planned Parenthood Federation (IPPF): Sexual Rights: an IPPF declaration. London 2008 and World Association for Sexual Health (WAS): Declaration of Sexual Rights. Hongkong 1999

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

Το ανθρώπινο σώμα και η ανάπτυξη του ανθρώπου

- τις ψυχολογικές αλλαγές στην εφηβεία
- τη γνώση του σώματος, την εικόνα του σώματος, τις αλλαγές στο σώμα
 - τον ακρωτηριασμό των γυναικείων γεννητικών οργάνων, την περιτομή, την ανορεξία, τη βουλιμία και τη συρραφή του παρθενικού υμένα
 - τα μηνύματα ομορφιάς στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τις αλλαγές στο σώμα καθ' όλη τη διάρκεια ζωής
 - τις υπηρεσίες που μπορούν να απευθυνθούν οι έφηβοι για προβλήματα που αντιμετωπίζουν σχετικά με αυτά τα θέματα

- αναγνωρίζουν τις διαφορές ανάμεσα στις εικόνες που προβάλλονται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και στην πραγματική ζωή
- εξοικειωθούν με την εφηβεία και να αντισταθούν στην πίεση των συνομηλίκων
- ασκούν κριτική στα μηνύματα των μέσων μαζικής ενημέρωσης και στη βιομηχανία της ομορφιάς, στις διαφημίσεις και στις δυνητικές επιπτώσεις από τις παρεμβάσεις για αλλαγές στο σώμα

- μια κριτική άποψη των πολιτισμικών κανόνων που σχετίζονται με το ανθρώπινο σώμα
- αποδοχή και εκτίμηση των διαφορετικών σωματοτύπων

Γονιμότητα και αναπαραγωγή

- το ότι η γονιμότητα αλλάζει με την ηλικία (παρένθετη μητρότητα, ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή)
- εγκυμοσύνη (ακόμα και σε ομόφυλη σχέση) και υπογονιμότητα, έκτρωση, αντισύλληψη, επείγουσα αντισύλληψη (πιο αναλυτική ενημέρωση)
- την αναποτελεσματική αντισύλληψη και τα αίτια της (χρήση αλκοόλ, ανεπιθύμητες ενέργειες, δεν θυμούνται τη συστηματική χρήση αντισύλληψης, ανισότητα των φύλων κ.λπ)
- τις υπηρεσίες αντισύλληψης
- τον σχεδιασμό οικογενειακής και επαγγελματικής προσωπικής μελλοντικής πορείας
- τις επιπτώσεις μιας εφηβικής εγκυμοσύνης (για αγόρια και κορίτσια)

- «κατά παραγγελία» μωρά, γενετική

- επικοινωνούν με τον/τη σύντροφό τους επί ίσοις όροις, να συζητούν δύσκολα θέματα με σεβασμό στις διαφορετικές απόψεις
- χρησιμοποιούν δεξιότητες διαπραγμάτευσης
- κάνουν ενημερωμένες επιλογές σε σχέση με την αντισύλληψη και τις (ακούσιες) εγκυμοσύνες

- κάνουν μια συνειδητή επιλογή αντισυλληπτικής μεθόδου και να τη χρησιμοποιούν αποτελεσματικά

- προθυμία να λάβουν υπόψη τις διαφορές φύλου σε σχέση με τη γονιμότητα, την αναπαραγωγή και την έκτρωση

- μια κριτική άποψη των διαφορετικών πολιτισμικών/ θρησκευτικών κανόνων σε σχέση με την εγκυμοσύνη και τη γονεϊκότητα κ.τλ.
- την επίγνωση της σημασίας που έχει ο θετικός ρόλος των αντρών στη διάρκεια της κύησης και του τοκετού, η θετική επιρροή των εμπλεκόμενων πατεράδων
- θετική στάση απέναντι στην αμοιβαία ευθύνη για την αντισύλληψη

Σεξουαλικότητα

- το σεξ, ως κάτι περισσότερο από απλή συνουσία
- την έννοια του σεξ σε διαφορετικές ηλικίες, στα διαφορετικά φύλα
- τη σεξουαλικότητα και την αναπηρία, την επιρροή της ασθένειας στη σεξουαλικότητα (διαβήτης, καρκίνος, κ.λπ)
- το σεξ ως συναλλαγή (εκπόρνευση, αλλά επίσης σεξ με αντάλλαγμα μικρά δώρα, γεύματα/ νυκτερινές εξόδους, μικρά χρηματικά ποσά), πορνογραφία, σεξουαλική εξάρτηση
- το ότι υπάρχει ποικιλομορφία στη σεξουαλική συμπεριφορά, διαφορές στον κύκλο της έκφρασης του σεξουαλικού ενδιαφέροντος.

- συζητούν για τις μορφές που παίρνουν οι σχέσεις και τους λόγους για να πραγματοποιηθεί σεξουαλική επαφή ή όχι
- «αποδεχτούν και να επικοινωνήσουν» την πραγματικότητα στους άλλους (παραδοχή ομοφυλοφιλικών και αμφιφυλοφιλικών αισθημάτων)
- αναπτύξουν δεξιότητες επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης σε προσωπικές καταστάσεις

- θετική στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα και την ευχαρίστηση
- αποδοχή διαφορετικών σεξουαλικών προσανατολισμών και ταυτοτήτων

- την αποδοχή ότι η σεξουαλικότητα με διαφορετικές μορφές είναι παρούσα σε όλες τις ηλικίες
- μια μεταστροφή από πιθανά αρνητικά σεξουαλικά αισθήματα, αποστραφής και μίσους για την ομοφυλοφιλία, σε αποδοχή και αναγνώριση της σεξουαλικής διαφορετικότητας

- αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες στην επικοινωνία, να αντιμετωπίζουν τις αντικρουόμενες επιθυμίες
- μπορούν να εκφράζουν με σεβασμό τις επιθυμίες και τα όρια τους και να σέβονται εξίσου αυτά των άλλων
- μπορούν να αναλογιστούν τις διαστάσεις της δύναμης της σεξουαλικότητας

Συναίσθημα

- τους διαφορετικούς τύπους αισθημάτων (αγάπη, ζήλεια), τη διαφορά μεταξύ του νιώθω και του πράττω
- την επίγνωση της διαφοράς μεταξύ ορθολογικών σκέψεων και των αισθημάτων
- τις ανασφάλειες (την αβεβαιότητα) στην αρχή μιας σχέσης

- αντιμετωπίζουν τον έρωτα, την αμφιθυμία, την απογοήτευση, τον θυμό, τη ζήλεια, την προδοσία, την εμπιστοσύνη, την ενοχή, τον φόβο, την ανασφάλεια και να συζητούν τις συγκινησιακές καταστάσεις

- την αποδοχή ότι οι άνθρωποι αισθάνονται διαφορετικά (εξαιτίας του φύλου, του πολιτισμού, της θρησκείας τους κ.λπ και της ερμηνείας τους σε σχέση με αυτά)

- αντιμετωπίζουν διαφορετικές και αντικρουόμενες συγκινήσεις, αισθήματα και επιθυμίες

Σχέσεις και Τρόπος Ζωής

- τη συμπεριφορά του ρόλου του φύλου, τις προσδοκίες και τις παρανοήσεις
- την οικογενειακή δομή και τις αλλαγές, τον αναγκαστικό γάμο, την ομοφυλοφιλία /αμφιφυλοφιλία / αφυλοφιλία, τη μονογονεϊκότητα
- το πως να αναπτύξουν και να διατηρήσουν σχέσεις

- αντιμετωπίζουν την αδικία, τις διακρίσεις, την ανισότητα
- αντιμετωπίζουν την αδικία και να σταματήσουν (τόσο οι ίδιοι όσο και οι άλλοι) να χρησιμοποιούν απαξιωτική γλώσσα ή να λένε ταπεινωτικά αστεία
- διερευνήσουν τι σημαίνει να είσαι μητέρα/ πατέρα
- αναζητήσουν μια καλά ισορροπημένη σχέση
- γίνουν ένας υποστηρικτικός και φροντιστικός σύντροφος (άντρας ή γυναίκα)

- μια δεκτικότητα σε διαφορετικές σχέσεις και τρόπους ζωής

- κατανόηση για τους κοινωνικούς και ιστορικούς καθοριστικούς παράγοντες των σχέσεων

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

15 και άνω

Πληροφορίες

Δίνουμε πληροφορίες για

Δεξιότητες

Ενδυναμώνουμε τα παιδιά να

Στάσεις

Βοηθάμε τα παιδιά να αναπτύξουν

Σεξουαλικότητα, υγεία και ευεξία

- τα συστήματα και τις υπηρεσίες υγείας
- τις επικίνδυνες σεξουαλικές συμπεριφορές και την επίπτωση που μπορούν να έχουν στην υγεία
- την υγιεινή του σώματος και την αυτοεξέταση
- τη θετική επίδραση της σεξουαλικότητας στην υγεία και την ευεξία
- τη σεξουαλική βία, τη μη ασφαλή έκτρωση, τη μητρική θνησιμότητα και τις σεξουαλικές διαφορετικότητες
- μετάδοση των HIV/AIDS και ΣΜΝ, πρόληψη, θεραπεία, φροντίδα και υποστήριξη

- αντιμετωπίσουν τη σεξουαλική παρενόχληση, να αναπτύξουν δεξιότητες αυτο-άμυνας
- ζητήσουν βοήθεια και υποστήριξη σε περίπτωση προβλήματος
- προμηθευτούν και να χρησιμοποιούν αποτελεσματικά τα προφυλακτικά

- τη συνειδητοποίηση της υπευθυνότητας ως προς τη σεξουαλική υγεία του ίδιου του ατόμου και του/της συντρόφου

Σεξουαλικότητα και δικαιώματα

- τα σεξουαλικά δικαιώματα: πρόσβαση, πληροφόρηση, διαθεσιμότητα, παραβιάσεις σεξουαλικών δικαιωμάτων
- την αντίληψη των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων
- την έμφυλη βία
- το δικαίωμα στην άμβλωση
- τις οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

- κατανοούν την ορολογία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- ενδυναμωθούν ως προς τη διεκδίκηση των σεξουαλικών δικαιωμάτων
- αναγνωρίζουν τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων και να καταγγέλλουν την διάκριση και την έμφυλη βία

- αποδοχή των σεξουαλικών δικαιωμάτων τόσο για τον εαυτό τους όσο και για τους άλλους
- ευαισθητοποίηση σχετικά με τις διαστάσεις ισχύος των φορέων παροχής υπηρεσιών έναντι των κατόχων δικαιωμάτων
- αίσθηση κοινωνικής δικαιοσύνης

Κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες της σεξουαλικότητας (αξίες/κανόνες)

- τα κοινωνικά όρια και τα κοινοτικά πρότυπα
- την επιρροή που ασκεί η πίεση των συνομηλίκων, των μέσων μαζικής ενημέρωσης, της πορνογραφίας, της (αστικής) κουλτούρας, του φύλου, των νόμων, της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης στις σεξουαλικές αποφάσεις, στη συντροφικότητα και στη συμπεριφορά

- ορίζουν προσωπικές αξίες και πεποιθήσεις
- ασχολούνται με αντικρουόμενους (δια) προσωπικούς κανόνες/νόμους και αξίες στην οικογένεια και στην κοινωνία
- προσεγγίζουν άτομα που είναι περιθωριοποιημένα, να αντιμετωπίζουν με δικαιοσύνη τους ανθρώπους που ζουν με HIV ή AIDS στην κοινωνία
- αποκτούν δεξιότητες στη διαχείριση των μέσων ενημέρωσης/δικτύωσης

- συνειδητοποίηση των κοινωνικών, πολιτισμικών και ιστορικών επιρροών στη σεξουαλική συμπεριφορά
- σεβασμό στα διαφορετικά συστήματα αξιών και πεποιθήσεων
- μια αναγνώριση της αξίας της αυτοπεποίθησης και της αυτοεκτίμησης τους στο οικείο τους πολιτισμικό περιβάλλον
- αίσθηση ευθύνης για τον δικό τους ρόλο/ άποψη σε σχέση με την κοινωνική αλλαγή

■ Κεντρικό θέμα (νέο)

■ Κεντρικό θέμα (εμπέδωση)

• Επιπρόσθετο θέμα (νέο)

• Επιπρόσθετο θέμα (εμπέδωση)

Βιβλιογραφία

A. Παραπομπές

BZgA/WHO Regional Office for Europe (2006). Country papers on youth sex education in Europe. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/cgi-sub/fetch.php?id=489>).

Frans E, Franck T (2010). Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag [Flagsystem. Talking with children and youngsters about sexuality and inappropriate sexual behaviour]. Antwerp, Sensoa.

Havighurst RJ (1971). Development tasks and education. New York, Longman.

Hedgepeth E, Helmich J (1996). Teaching about sexuality and HIV. Principles and methods for effective education. New York, New York University Press.

IPPF (1996). Charter on Sexual and Reproductive Rights. London (<http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/6C9013D5-5AD7-442A-A435-4C219E689F07/0/charter.pdf>).

IPPF (2006a). Sexuality education in Europe. A reference guide to policies and practices. The Safe project. Brussels, IPPF European Network (http://www.ySAFE.net/SAFE/documents/Design_sex%20ed%20guide%20final%20final_30nov2006.pdf).

IPPF (2006b). Framework for comprehensive sexuality education. London (<http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/CE7711F7-C0F0-4AF5-A2D5-1E1876C24928/0/Sexuality.pdf>).

IPPF (2007). A guide for developing policies on the sexual and reproductive health and rights of young people in Europe. The Safe Project. Brussels (http://www.ySAFE.net/SAFE/documents/Design_ippf-policy%20guide%20final_Sep07.pdf).

IPPF (2008). Sexual rights: an IPPF declaration. London (<http://www.ippf.org/en/Resources/Statements/Sexual+rights+an+IPPF+declaration.htm>).

Kohler PK, Manhart LE, Lafferty WE (2008). Abstinence-only and comprehensive sex education and the initiation of sexual activity and teen pregnancy. Journal of Adolescent Health, 42, 4:344-351.

Lazarus JV, Liljestrand J (2007). Sex and young people in Europe. A research report of the Sexual Awareness for Europe

Partnership. The Safe Project. Lund, IPPF (http://www.ysafe.net/SAFE/documents/Design_Safe%20Research%20Report%20final%20final_27Sep07.pdf).

OECD Social Policy Division Directorate of Employment, Labour and Social Affairs (2008). SF 5: Age of mother at first child's birth. Paris (<http://www.oecd.org/dataoecd/62/49/41919586.pdf>).

Plummer K (2001). The square of intimate citizenship. Some preliminary proposals. *Citizenship Studies*, 5, 3:237-253.

Population Council (2009). It's all one curriculum. Guidelines and activities for a unified approach to sexuality, gender, HIV, and human rights education. New York (http://www.popcouncil.org/pdfs/2010PGY_ItsAllOneGuidelines_en.pdf, http://www.popcouncil.org/pdfs/2010PGY_ItsAllOneActivities_en.pdf).

Rutgers Nisso Groep (2008). Opgroeien met liefde. Seksuele opvoedingsondersteuning aan ouders [Growing up with love. Sex education support for parents]. Utrecht.

Schmidt G (2004). Das neue DER DIE DAS. Über die Modernisierung des Sexuellen. [The new DER DIE DAS. On the Modernisation of the Sexual]. Giessen, Psychosozial Verlag.

UNESCO (2009a). International technical guidance on sexuality education. Vol. I – Rationale for sexuality education. Paris (<http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>).

UNESCO (2009b). International technical guidance on sexuality education. Vol. II – Topics and learning objectives. Paris (http://data.unaids.org/pub/ExternalDocument/2009/20091210_international_guidance_sexuality_education_vol_2_en.pdf).

UNESCO HIV and AIDS Education Clearinghouse. HIV and AIDS Library (http://hivaidsclearinghouse.unesco.org/search/index_expert.php).

United Nations (1989). Convention on the Rights of the Child. New York (<http://www.un.org/documents/ga/res/44/a44r025.htm>).

Weeks J (1998). The sexual citizen. *Theory, Culture & Society*, 15, 3-4:35-52.

WHO (1975). Education and treatment in human sexuality. The training of health professionals. Report of a WHO Meeting (WHO Technical Report Series, No. 572). Geneva (http://whqlibdoc.who.int/trs/WHO_TRS_572.pdf).

WHO (2004). Reproductive health strategy to accelerate progress towards the attainment of international development goals and targets. Global strategy adopted by the 57th World Health Assembly. Geneva (http://whqlibdoc.who.int/hq/2004/WHO_RHR_04.8.pdf).

WHO (2006). Defining sexual health. Report of a technical consultation on sexual health, 28-31 January 2002. Geneva (http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/defining_sexual_health.pdf).

WHO Regional Office for Europe (1999/2001). Definitions and indicators in family planning, maternal and child health and reproductive health used in the WHO Regional Office for Europe. Copenhagen (www.euro.who.int/reproductivehealth).

WHO Regional Office for Europe (2001). WHO Regional Strategy on Sexual and Reproductive Health. Copenhagen (www.euro.who.int/document/e74558.pdf).

WHO Regional Office for Europe (2008). Inequalities in young people's health. HBSA international report from the 2005/2006 survey. Edinburgh (http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0005/53852/E91416.pdf).

World Association for Sexual Health (WAS) (1999). Declaration of Sexual Rights. Hong Kong (<http://worldsexualhealth.org/sites/default/files/Declaration%20of%20Sexual%20Rights.pdf>).

World Association for Sexual Health (WAS) (2008). Sexual health for the millennium. A declaration and technical document. Minneapolis (<http://worldsexualhealth.org/millennium-declaration>).

Β. Επιστημονική βιβλιογραφία σχετική με τη ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών

- Bancroft J** (2006). Normal sexual development. Barbaree HE, Marshall WL (eds.). The juvenile sex offender. New York/London, Guilford Press.
- Bancroft J et al.** (eds.) (2003). Sexual development in childhood. Bloomington, Indiana University Press.
- Barbaree E, Marshall WL** (eds.) (2006). The juvenile sex offender. New York/London, Guilford Press.
- Berger M** (1994). Sexualerziehung im Kindergarten. [Sexuality education in the kindergarten]. Frankfurt am Main, Brandes & Apsel.
- Bornemann E** (1994). Childhood phases of maturity. Amherst, NY, Prometheus Books.
- Burian B** (ed.) (2005). Doktorspiele. Die Sexualität des Kindes [Playing doctors and nurses. Child sexuality]. Vienna, Picusverlag.
- Cohen-Kettenis PT, Sandfort T** (1996). Seksueel gedrag van kinderen. Een kwantitatief onderzoek onder moeders [Sexual behaviour of children. A quantitative survey]. Tijdschrift voor Seksuologie, 20:254-265.
- Creemers C, Vermeiren R, Deboutte D** (2007). Seksueel grensoverschrijdend gedrag door kinderen [Inappropriate sexual behaviour in children]. In: Van Wijk AP, Bullens RAR, Van Den Eshof P (eds.). Facetten van zedencriminaliteit [Facets of sexual criminality]. The Hague.
- de Graaf H, Rademakers J** (2003). Seks in de groei. Een verkennend onderzoek naar de (pre-)seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen [A growing interest in sex. An exploratory study into the pre-sexual and sexual development of children and young people] (RNG-studies, No. 2). Delft, Rutgers Nisso Groep.
- de Graaf H; Rademakers J** (2007). Seksueel gedrag en seksuele gevoelens van prepuberale kinderen [Sexual behaviour and sexual feelings of prepubertal children]. Tijdschrift voor Seksuologie, 31:184-194.
- de Graaf H et al.** (2004). De seksuele levensloop [Sexual development]. In: Gijs L. et al. (eds.). Seksuologie [Sexology]. Houten, Bohn Stafleu van Loghum, pp. 167-190.
- Delfos MF** (1996). Kinderen in ontwikkeling. Stoornissen en belemmeringen [Child development. Interference and obstacles]. Lisse, Pearson.
- De Wit J, Van Der Veer G, Slot NW** (1995). Psychologie van de adolescentie [The adolescent psychology]. Baarn, Intro.
- Dieltjens S, Meurs P** (2008). Seksuele ontwikkeling en de rol van broers en zussen. Siblingseks: spelletjes, nieuwsgierigheid, misbruik en incest [Sexual development and the role of brothers and sisters. Sibling sex: games, curiosity, abuse and incest]. Cahiers seksuele psychologie en seksuologie, 3. Antwerp/Apeldoorn.
- Dunde SR** (1992). Handbuch Sexualität [Guide to sexuality]. Weinheim, Deutscher Studien-Verlag.
- Frans E** (ed.) (2008). Seksueel grensoverschrijdend gedrag. Algemene gids [Inappropriate sexual behaviour. A general guide]. Antwerp, Sensoa (http://www.sensoa.be/downloadfiles_shop/algemene_gids_grensoverschr_gedrag.pdf).
- Fried L** (2000). Sexualität in Kindertagesstätten – immer noch ein Tabu? [Sexuality in kindergartens – still taboo?] In: Colberg-Schrader H et al. (eds.). KIT. Kinder in Tageseinrichtungen. Ein Handbuch für Erzieherinnen [Children in daycare. A guide for care workers. Velber, Sensoa.
- Friedrich WN** (2003). Studies of sexuality of nonabused children. In: Bancroft J et al. (eds.). Sexual development in childhood. Bloomington, Indiana University Press, pp. 107-120.
- Friedrich WN et al.** (1991). Normative sexual behavior in children. Pediatrics, 88:456-464.

- Friedrich WN** et al. (1998). Normative sexual behavior in children: A contemporary sample. *Pediatrics*, 101:9.
- Friedrich WN** et al. (2000). Cultural differences in sexual behaviour. 2-6 year old Dutch and American children. In: Sandfort T, Theodorus GM, Rademakers J (eds.). *Childhood sexuality. Normal sexual behaviour and development. Journal of Psychology and Human Sexuality [Special issue]*, 12:117-129.
- Fthenakis WE, Textor M** (eds.) (2004). *Knaurs Handbuch Familie. Alles was Eltern wissen müssen [Knaurs guide – family. Everything parents need to know]*. München, Knaur.
- Gavey N** (2005). *Just sex? The cultural scaffolding of rape*. London, Routledge.
- Goldman R, Goldman J** (1982). *Children's sexual thinking. A comparative study of children aged 5 to 15 years in Australia, North America, Britain and Sweden*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Haerberle EJ** (1983). *The sex atlas*. New York, Continuum Publishing Company.
- Haug-Schnabel G** (1997). *Sexualität ist kein Tabu. Vom behutsamen Umgang mit einem schwierigen Thema [Sexuality is not taboo. Dealing sensitively with a delicate subject]*. Freiburg, Herder.
- Hayez J-Y** (2005). *Ook kinderen hebben een lichaam. Kinderen leren omgaan met seksualiteit [Children have a body too. Teaching children to deal with sexuality]*. Tielt, Lanoo.
- Heuves W** (2006). *Pubers. Ontwikkeling en problemen. [Puberty. Development and problems]*. Assen, Koninklijke Van Gorcum BV.
- Isaacs S** (1933 – reprint 2001). *Social development in young children*. London, Routledge.
- Jenkins P** (2003). *Watching the research pendulum*. In: Bancroft J et al. (eds.). *Sexual development in childhood*. Bloomington, Indiana University Press.
- Klaï T, Vermeire K** (2006). *La vie sexuelle des jeunes [Young people's sex life]*. Antenne, 24, 3:19-27.
- Lamb S, Coakley M** (1993). "Normal" childhood sexual play and games. Differentiating play from abuse. *Child Abuse & Neglect*, 17:515-526.
- Langfeldt T** (1990). *Early childhood and juvenile sexuality, development and problems*. In: Perry ME (ed.). *Handbook of sexology, Vol. 7. Childhood and adolescent sexology*. New York, Elsevier, pp. 179-200.
- Larsson I, Svedin CG** (2002). Teachers' and parents' reports on 3- to 6-year-old children's sexual behavior. A comparison. *Child Abuse & Neglect*, 26:247-266.
- Maccoby EE** (2000). *Die Psychologie der Geschlechter. Sexuelle Identität in den verschiedenen Lebensphasen [The psychology of the sexes. Sexual identity at various life stages]*. Stuttgart, Klett-Cotta. [Originally published in English as: Maccoby EE (1998). *The two sexes: growing up apart, coming together*. Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard University Press.]
- McKee A** et al. (2010). *Healthy sexual development: A multidisciplinary framework research*. In: *International Journal of Sexual Health*, 22, 1:14-19.
- Ohlrichs Y** (2007). *Normale seksuele ontwikkeling [Normal sexual development]*. In: Van Wijk AP, Bullens RAR, Van Den Eshof P. *Facetten van zedencriminaliteit [Facets of sexual criminality]*. The Hague, Reed Business BV.
- Okami P, Olmstead R, Abramson PR** (1997). *Sexual experiences in early childhood. 18-year longitudinal data from the UCLA Family Lifestyles Project*. *Journal of Sex Research*, 34, 4:339-347.
- Rademakers J** (2000). *Het kind als subject. De seksuele ontwikkeling van kinderen (0-12 jaar) [The child as subject. The sexual development of children (from birth to age 12)]*. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 24:17-23.
- Ravesloot J** (1992). *Jongeren en seksualiteit [Young people and sexuality]*. In: Du Bois-Reymond M. *Jongeren op weg naar volwassenheid [Young people moving into adulthood]*. Groningen, Wolters-Noordhoff.

- Rossmann P** (1996). Einführung in die Entwicklungspsychologie des Kindes- und Jugendalters [Introduction to developmental psychology of children and adolescents]. Bern, Huber.
- Ryan G, Lane S** (eds.) (1997). Juvenile sexual offending. Causes, consequences and correction. San Francisco, Jossey-Bass.
- Sandfort TGM, Rademakers J** (2000). Childhood sexuality. Normal sexual behavior and development. New York, London and Oxford, Haworth Press.
- Schenk-Danzinger L** (1988). Entwicklungspsychologie [Developmental psychology]. Vienna, Österreichischer Bundesverlag.
- Schmidt G** (1988). Das große DER DIE DAS [The big DER DIE DAS]. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt.
- Schmidt G** (2004). Kindessexualität – Konturen eines dunklen Kontinents [Childhood sexuality – outlines of a dark continent]. Zeitschrift für Sexualforschung, 4:312-322.
- Schuhrke B** (1991). Körperentdecken und psychosexuelle Entwicklung. Theoretische Überlegungen und eine Längsschnittuntersuchung im zweiten Lebensjahr [Discovery of one's body and psychosexual development. Theoretical considerations and a longitudinal study of children in their second year]. Regensburg, Roderer.
- Schuhrke B** (1997). Genitalentdecken im zweiten Lebensjahr [Discovery of the genitals in children in their second year]. In: Zeitschrift für Sexualforschung, 10:106-126.
- Schuhrke B** (1999). Scham, körperliche Intimität und Familie [Shame, physical intimacy and family]. In: Zeitschrift für Familienforschung, 11:59-83.
- Schuhrke B** (2002). Curiosity and privacy. The management of children's sexual interest in the family. In: Göttert M, Walser K (eds.). Gender und soziale Praxis [Gender and social practice]. Königstein, Ulrike Helmer, pp.121-143.
- Schuhrke B** (2005). Sexuelles Verhalten von Kindern. Zwischen Normalität und Abweichung [Sexual behaviour of children. Between normality and deviance]. In: Burian-Langegger B, ed. Doktorspiele. Die Sexualität des Kindes [Playing doctors and nurses. Child sexuality]. Vienna, Picus, pp.34-62.
- Schuster P, Springer-Kremser M** (1994). Bausteine der Psychoanalyse [Basic elements of psychoanalysis]. Vienna, WUV.
- Straver CJ, Cohen-Kettenis PT, Slob AK** (1998). Seksualiteit en levensloop [Sexuality and course of life]. In: Slob AK et al. (1998). Leerboek seksuologie [Textbook of sexology]. Houten/Diegem, Bohn Stafleu Van Loghum.
- Trautner HM** (2002). Entwicklung der Geschlechtsidentität [Development of sexual identity]. In: Oerter R, Montada, L (eds.). Entwicklungspsychologie [Developmental psychology]. Weinheim, Beltz, pp.648-674.
- van der Doef S** (1994). Kleine mensen grote gevoelens. Kinderen en hun seksualiteit [Little people, big feelings. Children and their sexuality]. Amsterdam, de Brink.
- Verhofstadt-Denève L** (1998). Adolescentiepsychologie [Adolescent psychology]. Leuven/Apeldoorn, Garant.
- Volbert R, van der Zanden R** (1996). Sexual knowledge and behaviour of children up to 12 years. What is age appropriate? In: Davies G et al. (eds.). Psychology, law and criminal justice. International development in research and practice. Berlin, De Gruyter, pp.198-215.
- Zwiep C** (2005). Kinderen en seksualiteit. Pedagogische begeleiding in de kinderopvang [Children and sexuality. Educational guidance in the context of childcare]. Amsterdam, SWP Publishers.

Σ. Προγράμματα μαθημάτων και εκπαιδευτικά βιβλία

Advocates for Youth (2002). Guide to Implementing TAP (Teens for AIDS prevention). A peer education programme to prevent HIV and STI. Washington, DC (<http://www.advocatesforyouth.org/storage/advfy/documents/TAP.pdf>).

Blake S, Muttock S (2004). Assessment, evaluation and sex and relationships education. A practical toolkit for education, health and community settings. London, National Children's Bureau.

BZgA (1994). General Concept for Sex Education of the Federal Centre for Health Education in cooperation with the Federal States. Cologne (<http://www.bzga.de/infomaterialien/?sid=-1&tid=777>).

BZgA (2004). Concept Sex Education for Youths. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/index.php?docid=694>).

BZgA (2006). Über Sexualität reden. Zwischen Einschulung und Pubertät. Ein Ratgeber für Eltern zur kindlichen Sexualentwicklung zwischen Einschulung und Pubertät [Talking about sexuality. From school entry to puberty. A guide for parents about child sexual development from school entry to puberty]. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/index.php?docid=900>).

BZgA (2006). Über Sexualität reden. Die Zeit der Pubertät. Ein Ratgeber für Eltern zur kindlichen Sexualentwicklung in der Pubertät [Talking about sexuality. Puberty. A guide for parents about child sexual development in puberty]. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/index.php?docid=901>).

BZgA (2007). Youth. Forum sex education and family planning, No. 3/2007. Cologne (<http://www.sexualaufklaerung.de/index.php?docid=1331>).

International Bureau of Education (2006). Manual for integrating HIV and AIDS education in school curricula. Geneva (www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/HIV_and_AIDS/publications/IBE_CurrManual_3v_en.pdf).

IPPF (2006). Framework for Comprehensive Sexuality Education. London (updated version 2010: <http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/CE7711F7-C0F0-4AF5-A2D5-1E1876C24928/0/Sexuality.pdf>).

IPPF (2007). Included, involved, inspired: a framework for youth peer education programmes. London (<http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/60B87E63-649B-4523-B1F2-8599438249DE/0/peeredu.pdf>).

IPPF (2008). Sexual rights. An IPPF declaration. London (<http://www.ippf.org/NR/rdonlyres/9E4D697C-1C7D-4EF6-AA2A-6D4D0A13A108/0/SexualRightsIPPFdeclaration.pdf>).

IPPF (2009). From evidence to action. Advocating for comprehensive sexuality education. London (www.ippf.org/en/Resources/Guides-toolkits/From+evidence+to+action+advocating+for+comprehensive+sexuality+education.htm).

IPPF (2010). Voices of hope: guide to inspire dialogues on religion, faith, sexuality and young people. London (<http://www.ippf.org/en/Resources/Guides-toolkits/Voices+of+hope.htm>).

IPPF (in press). EXCLAIM! IPPF's guide to young people's sexual rights. London (www.ippf.org).

Irvin A (2004). Positively informed. Lesson plans and guidance for sexuality educators and advocates. New York, International Women's Health Coalition (<http://www.iwhc.org/index.php?option=content&task=view&id=2594>).

Kirby D, Laris BA, Roller L (2006). Sex and HIV Education programs for youth. Their impact and important characteristics. FHI, Washington, DC (<http://www.etr.org/recapp/documents/programs/SexHIVedProgs.pdf>).

Kirby D, Roller LA, Wilson MM (2007). Tool to assess the characteristics of effective STD/HIV education programs. Healthy Teen Network, Washington, DC (<http://www.healthyteennetwork.org/vertical/Sites/%7BB4D0CC76-CF78-4784-BA7C-5D0436F6040C%7D/uploads/%7BAC34F932-ACF3-4AF7-AAC3-4C12A676B6E7%7D.PDF>).

- Lafa Stockholm County AIDS Prevention Programme** (2004). The main thread. Handbook on sexuality and personal relationships among young people. Stockholm (http://www.lafa.nu/upload_files/dokument/The%20Main%20Thread%20-%20a%20hanbook%20on%20sexuality%20and%20personal%20relationships%20%20from%20Lafa.pdf).
- Pädagogische Hochschule Luzern**; Hochschule Luzern, Soziale Arbeit [Lucerne University of Teacher Education; Lucerne University of Applied Sciences and Arts, Social Work Department] (2007). Sexualpädagogik und Schule. Eine Situationsanalyse [Sexuality education and the school. A situation analysis]. Lucerne (http://www.bildungundgesundheit.ch/dyn/bin/87023-87027-1-situationsanalyse_sexualp_dagogik_und_schule_definitive_fassung.pdf).
- Pädagogische Hochschule Luzern**; Hochschule Luzern, Soziale Arbeit [Lucerne University of Teacher Education; Lucerne University of Applied Sciences and Arts, Social Work Department] (2008). L'éducation sexuelle à l'école. Analyse de la situation [Sexuality education and the school. A situation analysis]. Lucerne (http://www.amorix.ch/upload/docs/Analyse%20de%20la%20situation_version_11-08.pdf).
- Pädagogische Hochschule Luzern**; Hochschule Luzern, Soziale Arbeit [Lucerne University of Teacher Education; Lucerne University of Applied Sciences and Arts, Social Work Department] (2008). Grundlagenpapier Sexualpädagogik und Schule [Statement of principles on sexuality education and the school]. Lucerne (http://amorix.phz.ch/upload/docs/Grundlagenpapier_Sexualpaedagogik_Version%204%201-D.pdf).
- Pädagogische Hochschule Luzern**; Hochschule Luzern, Soziale Arbeit [Lucerne University of Teacher Education; Lucerne University of Applied Sciences and Arts, Social Work Department] (2008). Document établissant les bases d'une éducation sexuelle à l'école [Statement of principles on sexuality education and the school]. Lucerne (http://amorix.phz.ch/upload/docs/Grundlagepapier_version_4_1_F_DEF_V3.pdf).
- Path** (2002). Games for adolescent reproductive health. An international handbook. Washington, DC (<http://www.path.org/files/gamesbook.pdf>).
- PLANeS**, Schweizerische Stiftung für sexuelle und reproduktive Gesundheit [Swiss Foundation for sexual and reproductive health] (2008). Positionspapier von PLANeS zu Sexualpädagogik [PLANeS position paper on sexuality education]. Zürich (http://www.plan-s.ch/IMG/pdf_PositionspapierPLANeSSexualpadagogik5_11_08.pdf).
- Population Council** (2009). It's all one curriculum. Guidelines and activities for a unified approach to sexuality, gender, HIV, and human rights education. New York (http://www.popcouncil.org/pdfs/2010PGY_ItsAllOneGuidelines_en.pdf, http://www.popcouncil.org/pdfs/2010PGY_ItsAllOneActivities_en.pdf).
- Rutgers Nisso Groep** (2007). RAP-Tool of the Youth Incentives Programme of the Rutgers Nisso Groep The Netherlands. Utrecht (http://hivaidsclearinghouse.unesco.org/search/resources/bie_rap_tool_engels_jan_2007.pdf).
- Senderowitz J, Kirby D** (2006). Standards for curriculum-based reproductive health and HIV education programs. Arlington, FHI (http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/temp/FHI_standards_senderowitz_kirby.pdf).
- Sensoa** (2000). Good lovers. A new concept of sex education. Ghent (http://www.sensoa.be/downloadfiles_shop/concept_good_lovers.pdf).
- Sensoa** (2007). International resources on sexual and reproductive health education. Ghent (http://www.sensoa.be/pdf/docucentrum/infopakket_internationale_leermiddelen.pdf).
- Sex Education Forum** (2009). Celebrating sex and relationships education: Past, present and future. London, National Children's Bureau (http://www.ncb.org.uk/members_area/publication_view.aspx?PubID=611&searchTitle=Celebrating+Sex+and+Relationships+Education&searchAuthor=&searchISBN=&searchYear=2009&searchSeries=-1&searchKeyword=&pageIndex=1&searchSubject=0).
- Siecus** (1998). Right from the start. Guidelines for sexuality issues (birth to five years). New York (www.siecus.org).
- Siecus** (2000). Developing guidelines for comprehensive sexuality education. New York

(http://www.siecus.org/_data/global/images/guideintl.pdf).

Siecus (2004). Guidelines for comprehensive sexuality education. Kindergarten through 12th grade. New York (www.siecus.org/_data/global/images/guidelines.pdf).

Siecus (2005). Talk about sex. New York (<http://www.siecus.org>).

TARSHI (2005). Basics and beyond: integrating sexuality, sexual and reproductive health and rights – a manual for trainers. New Delhi.

Wight D, Abraham C (2000). From psycho-social theory to sustainable classroom practice. Developing a research-based teacher-delivered sex education programme. In: Health education research, 15, 1:25-38. (<http://her.oxfordjournals.org/cgi/reprint/15/1/25.pdf>)

World Population Foundation (WPF) (2008). IM toolkit for planning sexuality education programs. Using intervention mapping in planning school-based sexual and reproductive health and rights education programs. Maastricht (www.wpf.org/documenten/20080729_IMToolkit_July2008.pdf).

Y-Peer (2003). Peer education. Training of trainers manual. New York, United Nations Population Fund (http://www.aidsmark.org/ipc_en/pdf/sm/tm/Peer%20Education%20Training%20of%20Trainers%20Manual.pdf).

D. Διαδικτυακοί τόποι

Advocates for Youth, United States of America:
www.advocatesforyouth.org

Aids Action Europe. Clearinghouse on HIV and AIDS in Europe and Central Asia:
www.aidsactioneurope.org/index.php?id=186&L=http%3A%25

Austrian Institute for Family Studies (ÖIF), University of Vienna:
www.oif.ac.at

Deutsche Gesellschaft für Sexualforschung [German Association for Sexual Research]:
www.dgfs.info

European Society of Contraception and Reproductive Health (ESC):
www.contraception-esc.com
www.contraception-esc.com/weblibrary/index.htm

Family Health International (FHI), United States of America:
www.fhi.org/en/index.htm

Family Planning Association (FPA), United Kingdom:
www.fpa.org.uk

Federal Centre for Health Education (BZgA), Germany:
www.bzga-whooc.de
www.sexualaufklaerung.de
www.loveline.de
www.familienplanung.de
www.komm-auf-tour.de
www.forschung.sexualaufklaerung.de
www.frauengesundheitsportal.de

German Foundation for World Population (DSW):

www.dsw-online.de

Guttmacher Institute, United States of America:

www.guttmacher.org

International Centre for Reproductive Health (ICRH), University of Ghent, Belgium:

www.icrh.org

International Centre for Research on Women (ICRW):

www.icrw.org

International Planned Parenthood Federation (IPPF):

www.ippf.org

International Women's Health Coalition (IWHC):

www.iwhc.org

Kaiser Family Foundation (KFF), United States of America:

www.kff.org

Kompetenzzentrum Sexualpädagogik und Schule [Skills Centre Sex Education and Schools], Switzerland:

www.amorix.ch

NHS Choices, United Kingdom:

www.nhs.uk/Livewell/Sexandyoungpeople/Pages/Sex-and-young-people-hub.aspx

Population Council:

www.popcouncil.org

Pro familia - German association for family planning, sex education and sexual counselling:

www.profamilia.de

Rutgers Nisso Groep (RNG), Netherlands:

www.rutgersnissogroep.nl/English

Schweizerische Stiftung für sexuelle und reproduktive Gesundheit [Swiss Foundation for Sexual and Reproductive Health – PLANeS]:

www.plan-s.ch

www.isis-info.ch

SENSOA, Belgium:

www.sensoa.be

Sex Education Forum, United Kingdom:

www.ncb.org.uk/sef/home.aspx

Sexuality Information and Education Council of the United States (Siecus), United States of America:

www.siecus.org

www.sexedlibrary.org

Swedish Association for Sexuality Education (RFSU):

www.rfsu.se

UNESCO HIV and AIDS Education Clearinghouse. HIV and AIDS Library:

www.hivaidsclearinghouse.unesco.org/search/index_expert.php

United Nations Population Fund (UNFPA):

www.unfpa.org/adolescents/education.htm

United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS):

www.unaids.org/en

World Health Organization (WHO):

www.who.int/reproductive-health/index.htm

www.apps.who.int/rhl/en/index.html

World Health Organization Regional Office for Europe (WHO/Europe):

www.euro.who.int/reproductivehealth

World Population Foundation (WPF), Netherlands:

www.wpf.org

www.theworldstarts.org/start/begin.html

Youth peer education Network (Y-Peer):

www.youthpeer.org

www.youthpeer.org/web/guest/ypeer-toolkit

Standards for Sexuality Education in Europe was jointly developed by The Federal Centre for Health Education (BZgA), the WHO Regional Office for Europe and an international working group comprising representatives from the following organisations (in alphabetical order):

Austrian Institute for Family Studies: Olaf Kapella

Contraception and Sexual Health Service, Nottinghamshire Community Health (UK): Simone Reuter

Department of Women's and Children's health, University of Uppsala (Sweden): Margareta Larsson

European Society for Contraception: Olga Loeber

Evert Ketting, Consultant (The Netherlands)

Federal Centre for Health Education, BZgA (Germany): Christine Winkelmann, Stefanie Amann, Angelika Heßling, Monika Hünert, Helene Reemann

International Centre for Reproductive Health at the University of Ghent (Belgium): Peter Decat, Kristien Michiels

International Planned Parenthood Federation, IPPF: Doortje Braeken, Ada Dortch

Lucerne University of Applied Sciences and Arts (Switzerland): Daniel Kunz

Norwegian Directorate of Health: Ulla Ollendorff

Rutgers Nisso Group (The Netherlands): Ineke van der Vlugt

Sex Education Forum, National Children's Bureau (UK): Anna Martinez

Sexual Health Clinic Väestöliitto, The Family Federation of Finland: Dan Apter, Raisa Cacciatore

Swiss Foundation for Sexual and Reproductive Health, PLANeS: Marina Costa

SENSOA (Belgium): Erika Frans

UNESCO: Ekuia Yankah

WHO Regional Office for Europe: Gunta Lazdane

World Population Foundation: Sanderijn van der Doef

Edited by Christine Winkelmann

Design and Layout:

Kühn Medienkonzept & Design, Hennef

Printing:

Rasch, Bramsche

Edition:

1.1.9.10

Published by Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, BZgA [Federal Centre for Health Education (BZgA)], Cologne

<http://www.bzga.de>, <http://www.bzga-whocc.de>

Copyright 2010 BZgA

This brochure is provided by the BZgA free of charge.

It is not intended for resale by the recipient or third parties.

By post: BZgA, 51101 Köln

By fax: 0221 8992-257

By e-mail: order@bzga.de

Order number: 60059500

Bibliographic information from the German Library
A record of this publication has been entered in the National German Bibliography by the German Library. Detailed bibliographical information is available for download at <http://dnb.d-nb.de>

ISBN 978-3-937707-82-2

